

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku

Pod redakcją
Jerzego BAŃSKIEGO

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

RURAL AREAS STUDY GROUP
STANISLAW LESZCZYCKI
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 16

ANALYSIS OF DIVERSITY AND OF THE DEVELOPMENT PERSPECTIVE FOR POLISH RURAL AREAS UNTIL 2015

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XVI

ANALIZA ZRÓŻNICOWANIA I PERSPEKTYW ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE DO 2015 ROKU

Pod redakcją
JERZEGO BAŃSKIEGO

WARSZAWA 2009

<http://rcin.org.pl>

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

RURAL AREAS STUDY GROUP
STANISLAW LESZCZYCKI
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 16

**ANALYSIS OF DIVERSITY AND OF THE
DEVELOPMENT PERSPECTIVE FOR
POLISH RURAL AREAS UNTIL 2015**

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XVI

ANALIZA ZRÓŻNICOWANIA I PERSPEKTYW ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE DO 2015 ROKU

Pod redakcją
JERZEGO BAŃSKIEGO

WARSZAWA 2009

<http://rcin.org.pl>

RADA REDAKCYJNA:

Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Eugeniusz RYDZ, Władysława STOLA

KOMITET REDAKCYJNY:

Redaktor: Jerzy BAŃSKI
Członkowie: Roman KULIKOWSKI, Mariusz KOWALSKI,
Włodzimierz ZGLIŃSKI
Sekretarz: Barbara SOLON

Recenzent tomu:

Prof. dr hab. Krystian HEFFNER

Adres redakcji

00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 421, tel. (22) 697-89-21

Redakcja techniczna:

Barbara SOLON

Skład, łamanie i projekt okładki:

W-TEAM

© Prawa autorskie zastrzeżone dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich

Europa inwestująca w obszary wiejskie

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013

Institucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

ISSN 1642-4689

ISBN 978-83-62089-00-0

Oddano do druku we wrześniu 2009 r.

Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum”

<http://rcin.org.pl>

Spis treści

Wprowadzenie	7
Typologia obszarów wiejskich pod względem powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś (<i>Tomasz Komornicki, Przemysław Śleszyński</i>)	9
Uwagi teoretyczne i metodyczne	9
Delimitacja stref rzeczywistego oddziaływania dużych ośrodków miejskich	13
Określenie stref potencjalnego oddziaływania dużych ośrodków miejskich	24
Typologia jednostek przestrzennych	31
Analiza obszarów wiejskich pod kątem konkurencyjności i towarowości (<i>Jerzy Bański, Roman Kulikowski</i>)	39
Obszary towarowego rolnictwa	40
Potencjalne obszary konkurencyjnego i towarowego rolnictwa	45
Strategiczne obszary produkcji rolniczej	51
Obszary o znaczącym endogenicznym potencjale rozwojowym (<i>Jerzy Bański, Konrad Czapiewski</i>)	55
Obszary o wysokim poziomie wyposażenia infrastrukturalnego	56
Obszary o wysokim potencjale do rozwoju funkcji turystycznej	60
Obszary o wysokim poziomie kapitału ludzkiego mieszkańców i władz samorządowych	63
Obszary o wysokim poziomie kapitału społecznego mieszkańców	70
Obszary cechujące się wysokim potencjałem rozwoju sektora rolnego	74
Zróźnicowanie przestrzenne potencjału endogenicznego wsi	74
Identyfikacja obszarów o silnej koncentracji problemów społecznych (<i>Jerzy Bański, Marcin Mazur</i>)	79
Obszary niekorzystnej struktury płci	80
Obszary zachwianej struktury wieku	84
Obszary nadmiernego i długotrwałego odpływu ludności	86
Obszary bierności zawodowej	88
Obszary niskiej aktywności społecznej	91
Synteza	94
Podsumowanie i wnioski (<i>Zespół</i>)	97

Wprowadzenie

Przemiany społeczno-gospodarcze po 1990 r. powodują reorganizację struktury przestrzennej i powiązań regionalnych. Z punktu widzenia polityki przestrzennej i regionalnej jedną z kluczowych w stosunku do obszarów wiejskich jest kwestia, w jaki sposób je wspierać – czy podejmować próby hamowania niekorzystnych procesów na obszarach słabiej rozwiniętych i stymulować ich rozwój, czy też może wspierać te obszary, które posiadają wewnętrzne zdolności rozwojowe i tym samym podnosić ich konkurencyjność.

W *Zarysie kierunków rozwoju obszarów wiejskich* zwraca się uwagę na konieczność wskazania optymalnych działań mających na celu zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz zapewnienie właściwej koordynacji i komplementarności instrumentów rozwoju obszarów wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej i polityki spójności. Powyższe cele przyświecały zespołowi naukowców z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk realizujących ekspertyzę pt. *Analiza zróżnicowania i perspektywy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału* na zlecenie Departamentu Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Uznano, że badania na temat powiązań funkcjonalnych pomiędzy ośrodkami miejskimi i ich zapleczem, obszarów o wysokim endogenicznym potencjale rozwojowym i obszarów konkurencyjnego rolnictwa oraz regionów cechujących się problemami społecznymi, ułatwią wybór najlepszych rozwiązań w zakresie rozwoju obszarów wiejskich.

Celem opracowania jest analiza i ocena zróżnicowań przestrzennych obszarów wiejskich i ich powiązań funkcjonalnych. W kolejnych częściach pracy wykonano: typologię obszarów wiejskich pod względem rzeczywistych i potencjalnych powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś, analizę obszarów wiejskich pod kątem konkurencyjnego i towarowego rolnictwa, identyfikację obsza-

rów wiejskich o znaczącym potencjale endogenicznym, identyfikację obszarów o silnej koncentracji problemów społecznych i demograficznych oraz syntezę wykonanych badań. W podsumowaniu każdego rozdziału zaprezentowano wnioski wynikające z analiz szczegółowych odnoszące się do perspektywy 2015.

Badania dotyczyły obszarów wiejskich wg definicji GUS z włączeniem miast o liczbie ludności do 5 tys. Wszystkie analizy regionalne oparte są na opracowaniach kartograficznych wykonanych w różnych skalach przestrzennych z zastosowaniem różnorodnych metod prezentacji. Analizy dynamiczne dotyczyły głównie okresu dziesięciu lat (1998–2007), natomiast w diagnozach statycznych wykorzystano najnowsze dostępne dane statystyczne.

Każde z czterech zadań jest opracowane przez inny zespół ekspertów, dlatego też wykorzystano szereg różnych metod badawczych i sposobów podejścia do problematyki (przy zachowaniu ogólnych zasad spójności opracowania).

Typologia obszarów wiejskich pod względem powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś

Uwagi teoretyczne i metodyczne

Celem opracowania jest wydzielenie stref (typów jednostek gminnych) o różnej intensywności rzeczywistego i potencjalnego oddziaływania dużych miast na otaczające je obszary wiejskie. Jako duże uznane zostały umownie ośrodki spełniające jedno z dwóch kryteriów:

- liczba ludności powyżej 150 tys. mieszkańców (w rdzeniu ośrodka centralnego lub konurbacji),
- pełnienie funkcji administracyjnych szczebla wojewódzkiego (niezależnie od tego, czy jest to siedziba Wojewody czy Urzędu Marszałkowskiego).

Formułując obydwa kryteria wzięto pod uwagę ogólne cele opracowania. Założono, że potencjalne oddziaływanie ośrodka na obszary wiejskie wiąże się w dużej mierze z wielkością miejscowego rynku pracy, który może stanowić alternatywę dla zatrudnienia w rolnictwie. Oddziaływanie miast mniejszych zawiera w sobie tym samym słabszy potencjał rozwojowy. Nie można oczekiwać tam znacznego wzrostu zatrudnienia, także z uwagi na najczęściej ujemny bilans migracyjny, jak też specyfikę funkcjonalną. Wyjątek, jaki uczyniono dla mniejszych ośrodków wojewódzkich (Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski i Opole), wynika ze znacznej dynamiki zatrudnienia w sektorze usług związanej z funkcjami administracyjnymi.

Na terenie Polski są 22 ośrodki spełniające jedno z założonych kryteriów:

- 18 stolic województw (po dwie w kujawsko-pomorskim i lubuskim),
- Częstochowa, Radom, Bielsko-Biała,
- konurbacja rybnicka.

W przypadku konurbacji jako obszar rdzeniowy traktowano grupy ośrodków (spośród których niektóre same liczyły ponad 150 tys. mieszkańców), a dostępność transportowa obliczana była do najbliższego spośród nich. W skład konurbacji górnośląskiej obok Katowic weszły także m.in. Gliwice, Bytom, Zabrze, w skład konurbacji trójmiasta obok Gdańska także Sopot i Gdynia, a w skład konurbacji rybnickiej poza Rybnikiem, m.in. również Wodzisław Śląski.

Delimitacja typów oparta była na dwóch podstawowych elementach:

- rzeczywistym, obecnym rozkładzie funkcji miejskich (strefy suburbanizacji) – oddziaływanie rzeczywiste,
- multimodalnej dostępności czasowej, opartej na transporcie samochodowym i kolejowym – oddziaływanie potencjalne.

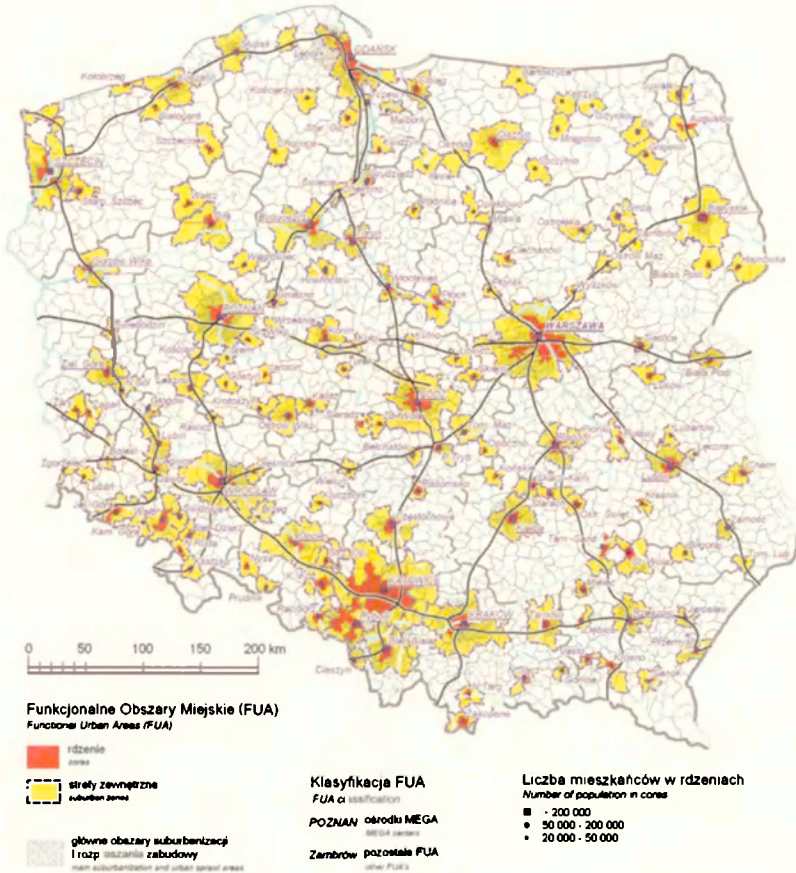
W obu wypadkach podstawową jednostką delimitacji była gmina. Strefy rzeczywistego rozkładu funkcji miejskich wokół każdego z 22 ośrodków wyznaczono na podstawie delimitacji FUA (Funcional Urban Areas) przygotowanej w IGIPZ PAN na potrzeby Projektu ESPON (*ESPON 1.4.3. Final Report*, 2007) – ryc. 1.

Delimitacja ta nawiązywała do prac prowadzonych na poziomie ogólnoeuropejskim. Jest ona wykorzystywana w wielu opracowaniach krajowych, w tym w eksperckim projekcie Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK) do roku 2033. Jej walorem w stosunku do innych tego typu prac było uwzględnienie wszystkich ośrodków średniej wielkości, a nie tylko obszarów metropolitalnych. Mankamentem była aktualność danych statystycznych (dotyczyły one najczęściej lat 2004–2005), dlatego zdecydowano się na aktualizację, a zarazem korektę wyznaczonych zasięgów oddziaływania na podstawie 8 zmiennych będących wyznacznikami funkcji (cech) miejskich. Były to:

- gęstość zaludnienia,
- liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców,
- udział podmiotów w sektorze usług wyższego rzędu,
- odsetek pracujących w zawodach pozarolniczych,
- udział ludności z wykształceniem wyższym,
- napływ migracyjny na 1000 mieszkańców,
- mieszkania oddane do użytku na 1000 mieszkańców,
- dochody z PIT na 1 mieszkańca.

Dane odnośnie wybranych zmiennych pochodziły w większości z Banku Danych Regionalnych GUS na rok 2007. Jedynie w przypadku udziału ludności z wyższym wykształceniem wykorzystane zostały dane z NSP 2002 (najnowsze dostępne).

Dla wszystkich gmin w kraju obliczono punktowy wskaźnik sumaryczny oparty na pozycji danej jednostki w określonych decylach wielkości każdej zmiennej. Poszczególne zmienne miały takie same wagi. Korekta delimitacji FUA miała miejsce tylko w sytuacjach jednoznacznych (bardzo niska lub bardzo

Ryc.1. Delimitacja Funkcjonalnych Obszarów Miejskich wykonana dla potrzeb programu ESPON (P. Korcelli i P. Śleszyński). Źródło: *Ekspertski Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008–2033*, IGiPZ PAN, MRR, Warszawa, 2008
Delimitation of Functional Urban Areas conducted for the purposes of the ESPON programme (P. Korcelli and P. Śleszyński). Source: Expert Project of the concept of the spatial development of Poland 2008–2033, IGiPZ PAN, MRR, Warsaw, 2008

wysoka wartość wskaźnika skutkowało odpowiednio usunięciem lub dodaniem danej gminy do obszaru oddziaływania ośrodka). Ponadto wzięto pod uwagę konieczność zachowania ciągłości przestrzennej delimitowanych obszarów. Pewne korekty związane były także z przebiegiem granic sąsiednich mniejszych FUA (ośrodków poniżej 150 tys. mieszkańców tworzących zgodnie z wcześniejszą delimitacją własne obszary funkcjonalne nie włączano do delimitowanych stref). W kilku sytuacjach wątpliwych ostateczny zasięg stref wyznaczony został na podstawie posiadanej wiedzy eksperckiej oraz literatury przedmiotu.

Strefy dostępności czasowej wyznaczone zostały w wyniku analizy sieciowo-ruchowej wykorzystującej podkłady drogowe i kolejowe (w obu wypadkach

aktualność na koniec 2008 r.). Na tej podstawie powstały mapy potencjalnej dostępności czasowej w transporcie drogowym i kolejowym w układzie izochron wytyczonych co 5 minut. W przypadku sieci drogowej czasy przejazdu wyznaczone były na podstawie kategorii drogi (autostrada, droga główna itd.) z uwzględnieniem zmniejszenia prędkości z uwagi na gęstość zaludnienia oraz ukształtowanie terenu (deniwelacje). W odniesieniu do sieci kolejowej wykorzystano dane o dopuszczalnych prędkościach technicznych z bazy udostępnionej przez Polskie Linie Kolejowe (PLK). W oparciu o izochrony obliczone zostały średnie czasy dojazdu do najbliższego z 22 ośrodków z terenu każdej gminy (gminy miejsko-wiejskie traktowano łącznie). Dokonano porównania czasów dojazdu samochodem i koleją. Wyznaczono strefy przewagi poszczególnych środków transportu, a do ostatecznej syntezy uwzględniono dla każdej gminy krótszy czas dojazdu (drogowy lub kolejowy).

Dla wszystkich ośrodków wyznaczone zostały trzy strefy dostępności mogące odpowiadać potencjalnemu obszarowi oddziaływania wyrażającego się przede wszystkim w codziennych dojazdach do pracy. Czas dojazdu będący podstawą wyznaczania stref był uzależniony od wielkości ośrodków. Jest to zgodne z założeniem, że miasta większe stanowią większe i atrakcyjniejsze (także z uwagi na poziom płac; patrz ryc. 9) rynki pracy, co implikuje „opłacalność” dłuższych migracji wahadłowych. W tym celu umownie zaproponowano trzy kategorie miast:

- Ośrodki i konurbacje o liczbie ludności w rdzeniu powyżej 500 tys. mieszkańców (Trójmiasto, konurbacja górnośląska, Kraków, Łódź, Poznań, Warszawa, Wrocław)
 - strefa bardzo dobrej dostępności, czas dojazdu do 40 minut;
 - strefa dostępności zadawalającej, czas dojazdu do 60 minut.
- Ośrodki pośrednie (Lublin, Szczecin, Bydgoszcz)
 - strefa bardzo dobrej dostępności, czas dojazdu do 30 minut;
 - strefa dostępności zadawalającej, czas dojazdu do 50 minut.
- Pozostałe ośrodki
 - strefa bardzo dobrej dostępności, czas dojazdu do 20 minut;
 - strefa dostępności zadawalającej, czas dojazdu do 40 minut.

Wyznaczone czasy dojazdu są czasami potencjalnymi, możliwymi do osiągnięcia przy wykorzystaniu obecnie istniejącej sieci infrastruktury, przy ruchu swobodnym. Oznacza to, że nie brano pod uwagę maksymalnego stopnia obciążenia ruchem sieci drogowej (kongestia) oraz obecnego rozkładu jazdy PKP. W przypadku dróg kołowych wynikało to z braku możliwości określenia rzeczywistej prędkości ruchu w skrajnie niedogodnych warunkach drogowych. Jest to wprawdzie możliwe, ale wymagałoby znacznie większych nakładów czasowo-technicznych, w tym uszczegółowienia modeli prędkości ruchu.

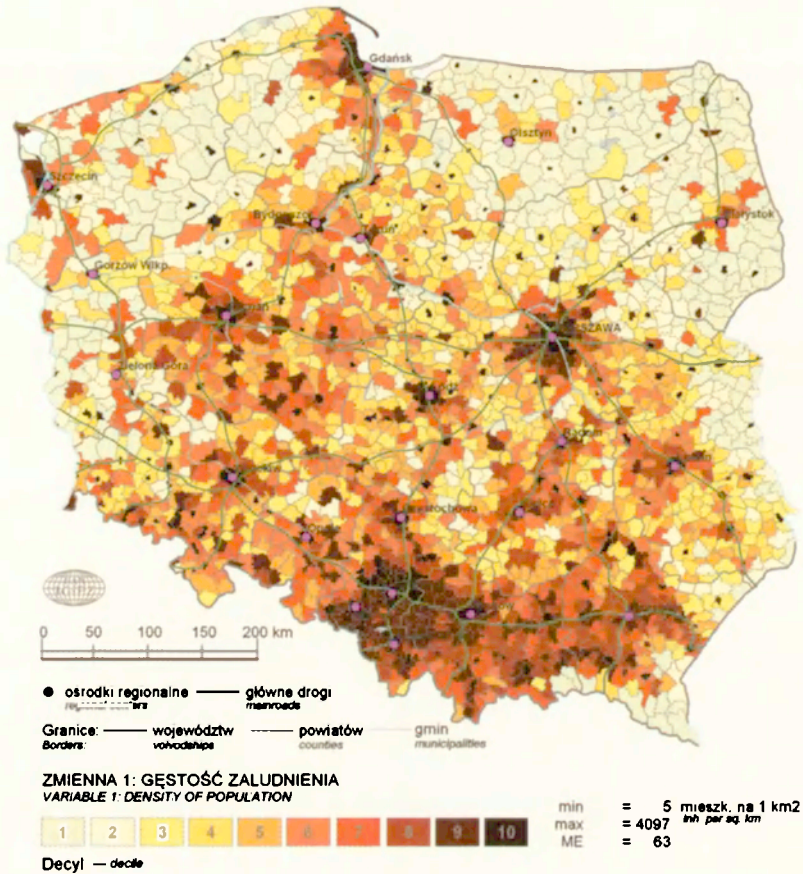
W przypadku dróg kolejowych założono, że rozkład jazdy może być w przyszłości modyfikowany tak, aby rzeczywisty czas dojazdu był możliwie najbliższy czasowi potencjalnemu. Odnośnie kongestii przyjęto, że jej występowanie wydłuża czas dojazdu w transporcie samochodowym w sposób proporcjonalny. Było to założenie konieczne w warunkach braku porównywalnych danych odnośnie poziomu kongestii na poszczególnych drogach. Faktyczny czas dojazdu do wybranych ośrodków jest zatem odpowiednio dłuższy. Można umownie przyjąć, że w warunkach kongestii (np. w czasie porannego szczytu związanego z dojazdami do pracy) czas dotarcia samochodem do centrów wybranych miast i konurbacji jest o 50% dłuższy i tym samym wynosi w największych ośrodkach 60 minut w strefie dobrej dostępności i 90 minut w strefie dostępności zadawalającej. W ośrodkach pośrednich czasy te wynoszą wówczas odpowiednio 45 i 75 minut, a w pozostałych 30 i 60 minut. Wydłużenie wyrażone w wielkościach bezwzględnych jest zatem większe w ośrodkach dużych, co można by uznać za założenie poprawne ze względu na występującą tam ograniczoną przepustowość szlaków, ale także z uwagi na ich większą atrakcyjność. Z punktu widzenia celów opracowania nie ma to jednak istotnego znaczenia – najważniejsze jest porównanie czasów dojazdu z poszczególnych jednostek.

W opracowaniu wykorzystano dorobek studiów geograficznych i ekonomicznych w zakresie delimitacji aglomeracji i obszarów metropolitalnych w Polsce (Iwanicka-Lyra 1969, Leszczycki i in. 1971, Rykiel 1978, Korcelli 1981, Smętkowski 2005, Korcelli i Śleszyński 2008, Śleszyński 2008a) oraz w zakresie potencjalnej dostępności przestrzennej na poziomie europejskim (Wegener i in. 2005, raporty Projektów Programu ESPON I) i krajowym (Komornicki i in. 2008). Ponadto pomocne były inne studia z zakresu badań nad oddziaływaniem ośrodków osadniczych w przestrzeni, przekształceń struktury gospodarczo-przestrzennej, powiązań funkcjonalnych, wykonane w ostatnich latach w IGiPZ PAN (Komornicki 2007, Komornicki i in. 2006, Śleszyński 2006a, 2006b i 2008b, Węclawowicz i in. 2006).

Delimitacja stref rzeczywistego oddziaływania dużych ośrodków miejskich

Rozkład przestrzenny cech diagnostycznych

Rozkład przestrzenny gęstości zaludnienia jest w Polsce silnie uwarunkowany historycznie. Strefa intensywniejszego zaludnienia tworzy trójkąt, którego podstawą jest południowa granica kraju, a wierzchołkiem aglomeracja trójmiasta (ryc. 2). Na ten układ nakładają się strefy podwyższonej gęstości wokół dużych miast. Efektem może być wrażenie pozornie większego przestrzennie oddziały-

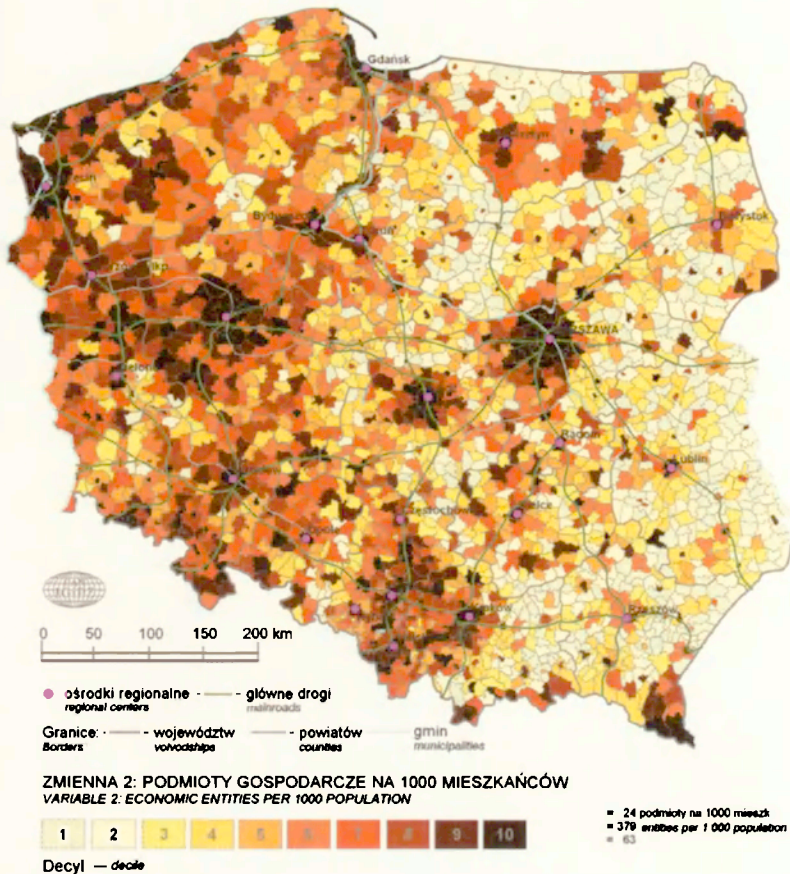

Ryc. 2. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej gęstości zaludnienia w grupach decylowych gmin
Spatial diversity of the population density variable in decile groups of communes

wania ośrodków Polski południowej (np. w rejonie Krakowa i Rzeszowa). W rzeczywistości są to obszary o dużej gęstości ludności rolniczej.

Liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców jest zdecydowanie wyższa w szeroko rozumianej zachodniej Polsce, a ponadto w otoczeniu niektórych największych ośrodków miejskich (szczególnie Warszawy, Łodzi i Poznania), na terenach o rozwiniętej funkcji turystycznej (Tatry, Mazury) oraz o rozwiniętej gospodarce leśnej (np. Bieszczady). W przypadku ośrodków średniej wielkości podwyższona wartość wskaźnika ogranicza się niekiedy tylko do niektórych gmin podmiejskich. Sytuację taką obserwujemy szczególnie we wschodniej Polsce, np. w rejonie Lublina, Radomia i Rzeszowa (ryc. 3).

Inny rozkład przestrzenny uzyskujemy analizując udział podmiotów gospodarczych zaliczanych do sektora usług wyższego rzędu (ryc. 4). Ich koncentracja w obszarach rdzeniowych największych metropolii jest bardzo znacząca.

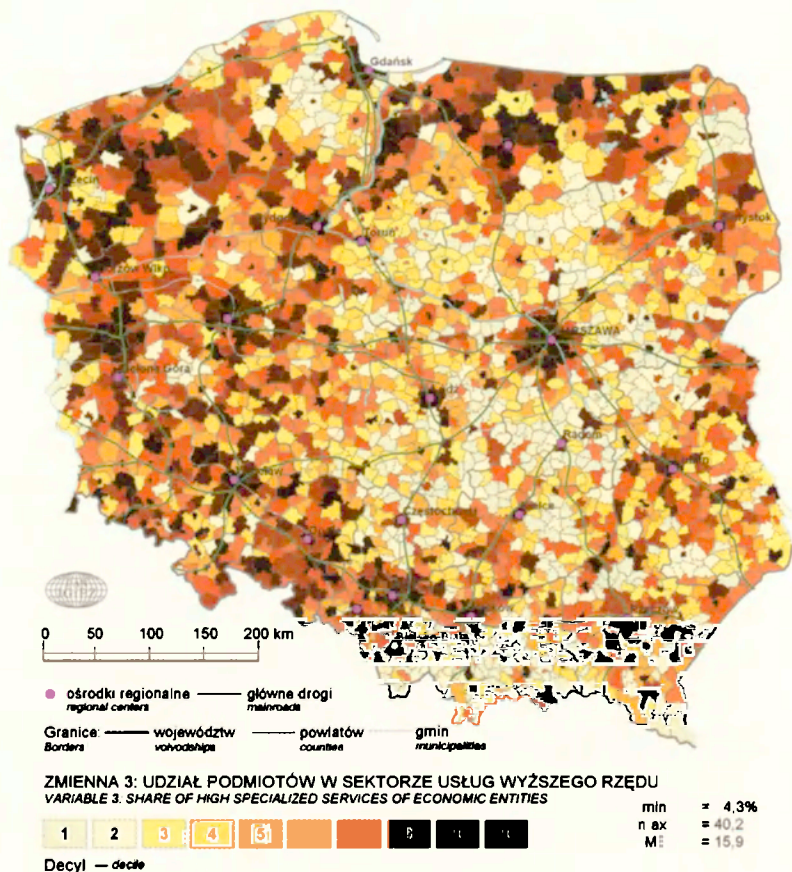

Ryc. 3. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej natężenia podmiotów gospodarczych w grupach decylowych gmin

Spatial diversity of the business entities intensity variable in decile groups of communes

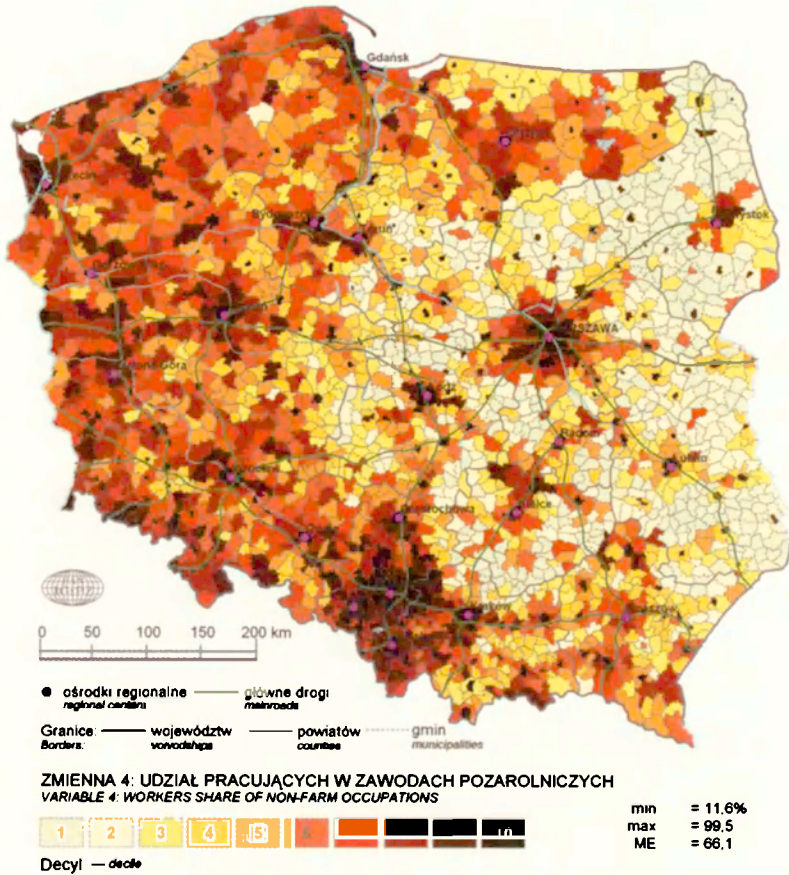
Ponadto wskaźnik osiąga wysokie wartości w niektórych jednostkach peryferyjnych, co jest jednak efektem ogólnie niskiej liczby podmiotów gospodarczych (poszczególne przedsiębiorstwa mogą wpływać na uzyskany rozkład geograficzny). Spośród analizowanych 22 ośrodków wyraźną strefę o podwyższonej wielkości wskaźnika obserwujemy przede wszystkim w rejonie Warszawy, a w drugiej kolejności wokół Poznania, Wrocławia i Krakowa. Strefy praktycznie nie występują wokół takich miast jak: Łódź, Toruń, Rzeszów, Białystok, Kielce i Radom. Jest też charakterystyczne, że wyraźnie najniższy udział podmiotów analizowanego sektora występuje w szerokim pierścieniu otaczającym Warszawę. Może to świadczyć o znacznym stopniu wymywania usług wyższego rzędu przez stolicę i jej bezpośrednie zaplecze.

Odsetek osób pracujących w zawodach pozarolniczych odznacza się rozkładem geograficznym nawiązującym do granic dawnych zaborów oraz obsza-

Ryc. 4. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej udziału podmiotów gospodarczych w sektorze usług wyższego rzędu w grupach decylowych gmin
Spatial diversity of the variable of the business entities share in the high order services sector in decile groups of communes

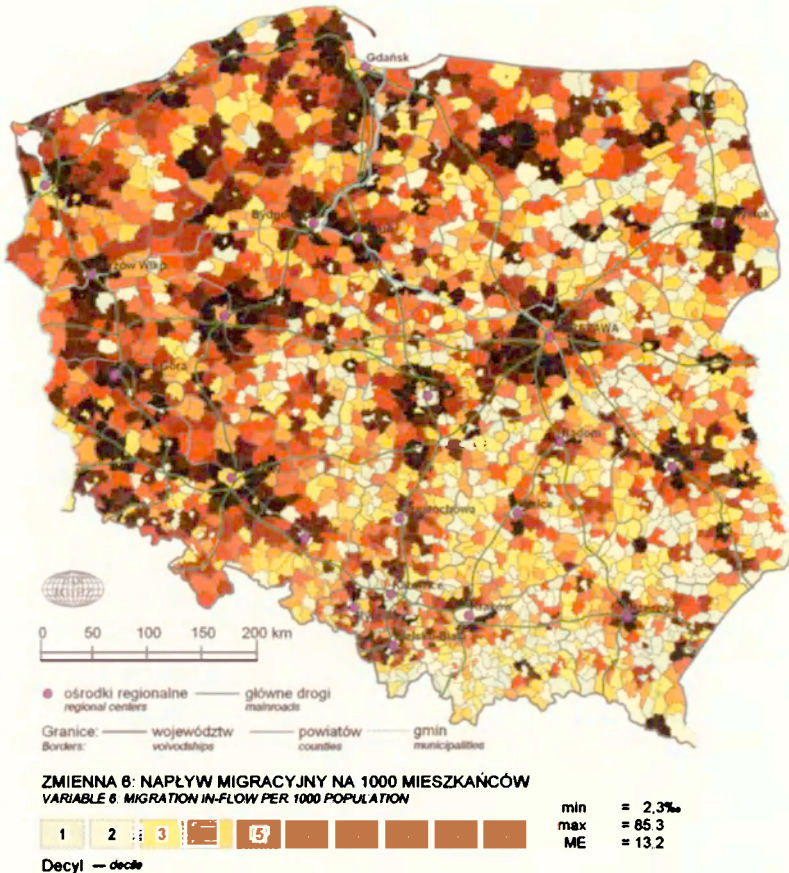
rów włączonych do Polski po II wojnie światowej (ryc. 5). Jest on zdecydowanie wyższy w Polsce zachodniej, południowej i północnej (po Mazury). Na tym obszarze trudno jest w oparciu o wskaźnik wyznaczyć strefy oddziaływania ośrodków (wyjątkiem jest Górny Śląsk, gdzie widoczny jest obszar znacznego zatrudnienia w przemyśle). Odmierna sytuacja ma miejsce w Polsce wschodniej i centralnej (dawny zabór rosyjski i w mniejszym stopniu austriacki). Tam różnice pomiędzy obszarami podmiejskimi a strefą otaczającą są najczęściej ostre i dobrze zaznaczone przestrzennie. Wyraźnie widoczny jest duży zasięg oddziaływania Warszawy oraz odpowiednio mniejsze, ale także rozległe zasięgi dla Łodzi, Kielc, Lublina, Białegostoku i Rzeszowa. Strefa o wysokiej wartości wskaźnika prawie nie zaznacza się wokół Radomia (jest tam mniejsza niż np. dla Płocka, Konina czy Stalowej Woli).

Ryc. 5. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej udziału pracujących w zawodach pozarolniczych w grupach decylowych gmin
 Spatial diversity of the variable of the share of persons performing non-agricultural professions in decile groups of communes

Bardziej mozaikowy charakter ma obecny rozkład przestrzenny odsetka ludności z wykształceniem wyższym (ryc. 6). Strefy skupiające relatywnie więcej osób z ukończonymi studiami dają się zaobserwować wokół większości analizowanych ośrodków. Najczęściej nie są one jednak bardzo rozległe. Obejmują konkretne gminy podmiejskie, które koncentrują procesy suburbanizacyjne. Wyjątkiem jest Warszawa, wokół której mamy do czynienia ze zwartą i dużą obszarowo strefą o wysokim poziomie wskaźnika.

Zmienną najbardziej bezpośrednio obrazującą bieżące procesy rozwoju stref podmiejskich jest napływ migracyjny na 1000 mieszkańców (ryc. 7). Jest on w większości badanych ośrodków wyraźnie mniejszy w obszarach rdzeniowych niż w strefie podmiejskiej, co jest efektem zarówno wewnętrznych procesów suburbanizacyjnych (przenoszenie się mieszkańców miast na przedmieścia), jak też

Ryc. 7. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej natężenia napływu migracyjnego w grupach decylowych gmin
Spatial diversity of the migration inflow intensity variable in decile groups of communes

22 badanych ośrodków. Wyjątek stanowi konurbacja górnośląska. Jednocześnie bardzo duża liczba nowych mieszkań oddawana jest do użytku w rejonie sąsiedniego ośrodka – Bielska-Białej. Relatywnie mniejsza aktywność budowlana (w sektorze mieszkaniowym) występuje też w strefie podmiejskiej Łodzi i Szczecina; jest zaskakująco wysoka wokół Lublina, Rzeszowa, a także Krakowa (zwłaszcza w zestawieniu z mniej wyrazistymi procesami migracyjnymi obszarów podkrakowskich). Jako ośrodki o zdecydowanie największej przestrzennie strefie szybkiego rozwoju budownictwa mieszkaniowego wymienić należy Warszawę, Gdańsk, Poznań, Wrocław i Kraków.

Zmienną świadczącą pośrednio o poziomie korzyści, jakie ludność czerpie z sąsiedztwa dużego miasta są dochody z PIT na 1 mieszkańca (ryc. 9). Przy interpretacji tego wskaźnika należy jednak pamiętać, że obszary o funkcjach rolniczych będą się odznaczać jego zaniżoną wartością z uwagi na nie rozliczanie się

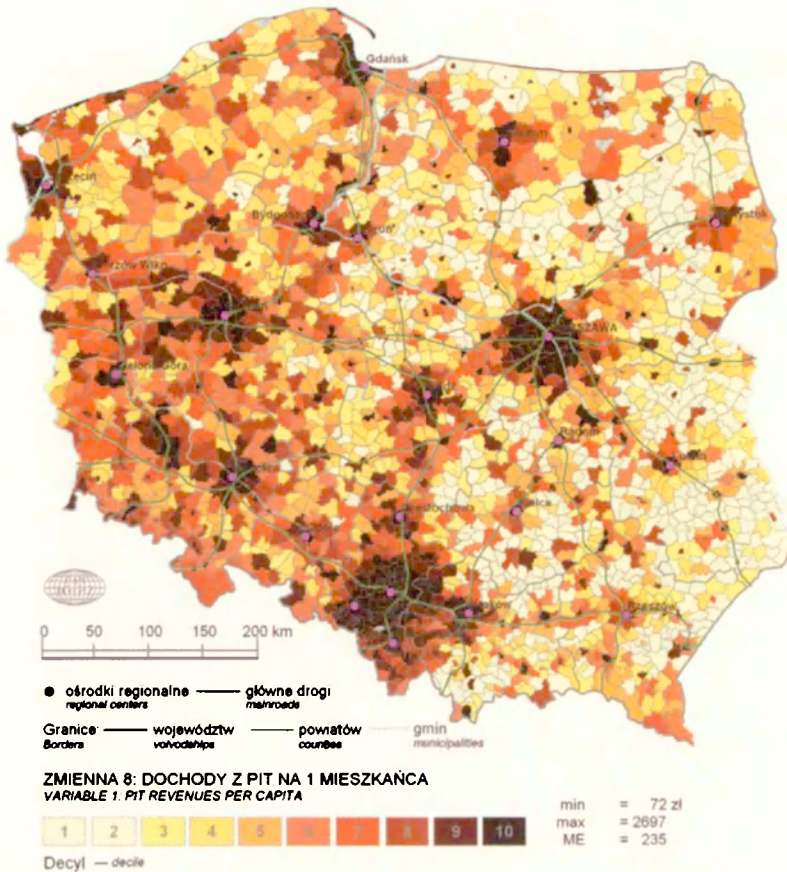

Ryc. 8. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej natężenia mieszkań oddanych do użytku w grupach decylowych gmin
Spatial diversity of the commissioned flats intensity variable in decile groups of communes

rolników w systemie PIT. Dotyczy to także obszarów rolnictwa intensywnego funkcjonującego niejednokrotnie w strefach podmiejskich. Wyraźne i rozległe strefy o stosunkowo wysokim poziomie dochodów ludności nierolniczej występują wokół Warszawy, konurbacji górnośląskiej/Krakowa (w praktyce jedna strefa, łącznie z otoczeniem Rybnika i Bielska Białej) oraz Poznania.

Układ przestrzenny stref oddziaływania

Rozkład przestrzenny wskaźnika sumarycznego (suma decyli z 8 zmiennych; ryc. 10) jest wypadkową omówionych wskaźników. Na skutek uwarunkowań historycznych uzyskany obraz jest wyraźniejszy w Polsce wschodniej, niż na zachodzie kraju. Pozwala on na wyodrębnienie stref oddziaływania takich ośro-

Ryc. 9. Przestrzenne zróżnicowanie zmiennej dochodów z PIT na 1 mieszkańca w grupach decylo-
wych gmin

Spatial diversity of the variable of PIT income per 1 inhabitant in decile groups of communes

ków jak Warszawa, Łódź, Białystok, Lublin, a także zwartej strefy o cechach miejskich obejmującej łącznie otoczenie konurbacji górnośląskiej, Krakowa, Bielska-Białej i Rybnika. Jako miasta z najslabiej widoczną strefa podmiejską (spośród wybranych ośrodków) wskazać trzeba mniejsze ośrodki wojewódzkie (w szczególności Opole i Gorzów Wielkopolski), a ponadto Radom.

Analiza wskaźnika sumarycznego potwierdziła generalnie trafność kryteriów przyjętych dla wyboru ośrodków. Umożliwia ona także wskazanie miast, które nie spełniały kryteriów wyjściowych analizy (miasta nie-wojewódzkie poniżej 150 tys. mieszkańców), gdzie strefy oddziaływania zaznaczają się wyraźnie w sąsiadującej z nimi przestrzeni. Rola tych ośrodków powinna być brana pod uwagę przy formułowaniu wniosków syntetycznych. Do grupy tej zaliczyć należy przede wszystkim: Płock i Koszalin, a w drugiej kolejności: Jelenią Górę,

Ryc. 10. Przestrzenne zróżnicowanie sumy częściowych decyli
Spatial diversity of the sum of partial deciles

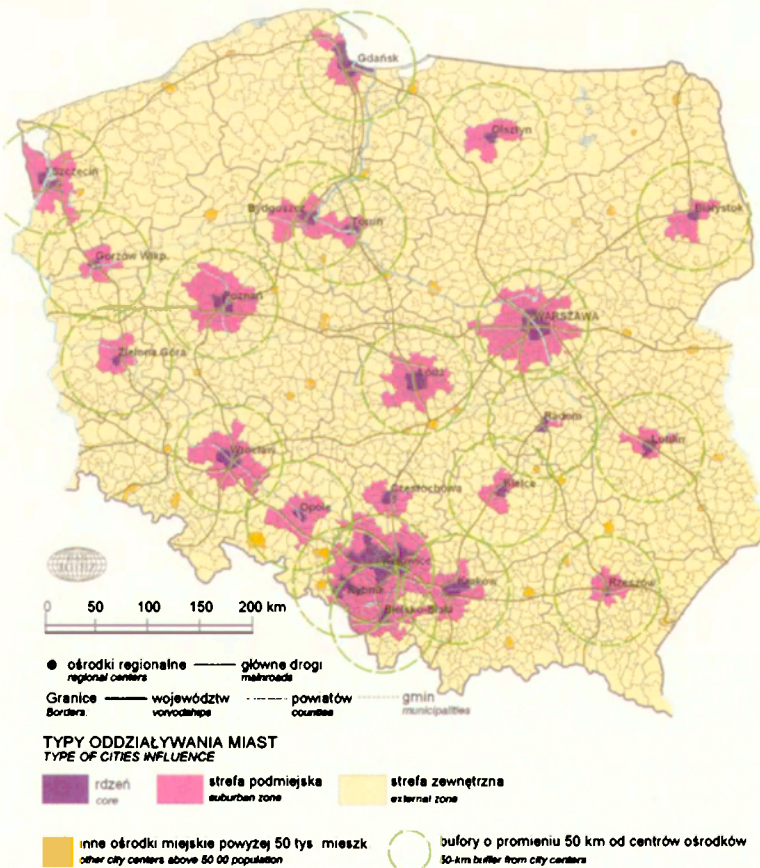
Tarnów, Włocławek, Słupsk, Legnicę z Lubinem, Ostrowiec Świętokrzyski, Piłę, Przemyśl oraz Piotrków Trybunalski (z Bełchatowem i Tomaszowem Mazowieckim). Ponadto biorąc pod uwagę cele niniejszej analizy warto zaznaczyć, że cechy miejskie występują w sposób zwarty przestrzennie w niektórych regionach turystycznych, w tym przede wszystkim na Mazurach, Podhalu, Sądecczyźnie, Pomorzu Zachodnim i w Sudetach.

Zgodnie z zasadami opisanymi wcześniej (korekta zasięgów FUA) dokonano delimitacji stref podmiejskich (stref rzeczywistego oddziaływania w roku 2007) wybranych 22 ośrodków (ryc. 11). Na terenie kraju istnieją dwie bardzo duże zwarte strefy podmiejskie o silnych cechach miejskich. Są to:

- strefa górnośląsko-krakowska obejmująca obszary oddziaływania konurbacji górnośląskiej, rybnickiej oraz aglomeracji krakowskiej i bielskiej (z niewielką „wyspą” o słabiej ukształtowanych cechach miejskich w rejonie Oświęcimia),

- strefa warszawska, charakteryzująca się układem niesymetrycznym względem obszaru rdzeniowego (bardziej rozbudowana przestrzennie w kierunku zachodnim).

Ponadto jako ośrodki o strefach oddziaływania rozległych przestrzennie wymienić należy: Poznań, Wrocław, Łódź, Bydgoszcz-Toruń i Szczecin. Wielkość strefy Szczecina jest po części zdeterminowana układem granic administracyjnych (wody śródlądowe). Pozostałe badane miasta tworzą w chwili obecnej strefy oddziaływania o ograniczonym zasięgu geograficznym. Ośrodkiem zdecydowanie najslabiej oddziaływującym na otoczenie jest Radom. Odnosząc uzyskane wyniki do dyskusji na temat układów bipolarnych należy uznać, że przeprowadzona analiza układu rzeczywistych stref oddziaływania potwierdza istnienie takich form funkcjonalno-przestrzennych w przypadku konurbacji górnośląskiej i Krakowa oraz Bydgoszczy i Torunia. Jednocześnie zwarte obszary

Ryc. 11. Typologia gmin według rzeczywistego stopnia oddziaływania (rozwoju funkcji miejskich)
 Typology of communes by actual degree of the impact (development of urban functions)

o cechach miejskich nie istnieją obecnie pomiędzy takimi ośrodkami jak Warszawa i Łódź, Kielce i Radom oraz Zielona Góra i Gorzów Wielkopolski.

Wyznaczone strefy oddziaływania obejmowały łącznie 378 gmin (z tego 48 w obszarach rdzeniowych) oraz 11,6% powierzchni kraju. Na ich terenie mieszkało w roku 2007 roku 16,3 mln osób (z tego 10,8 mln w obszarach rdzeniowych i 5,5 mln w strefach podmiejskich), co stanowiło 43% ludności Polski.

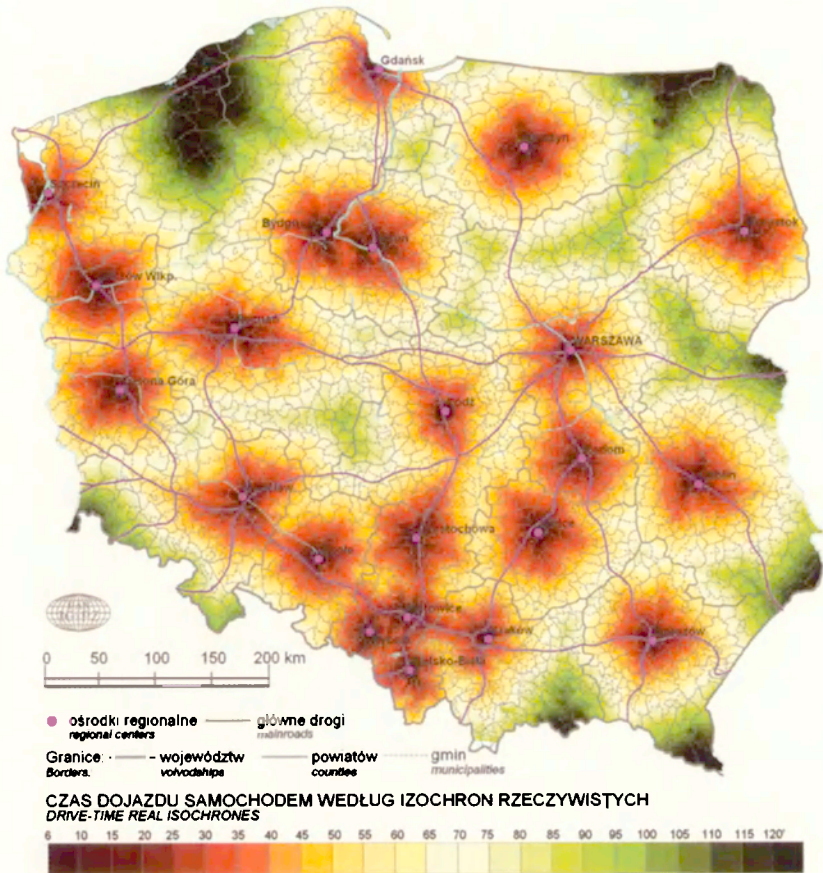
Określenie stref potencjalnego oddziaływania dużych ośrodków miejskich

Czas dojazdu do ośrodków w transporcie drogowym i kolejowym

Czas dojazdu samochodem osobowym do wybranych ośrodków (ryc. 12) uzależniony jest przede wszystkim od ich położenia geograficznego oraz przebiegu nowoczesnej infrastruktury drogowej (autostrady, drogi ekspresowe, ewentualnie drogi główne ruchu przyspieszonego – np. trasa Warszawa-Katowice). Istnienie takich tras poprawia dostępność do kilku spośród analizowanych miast. Dotyczy to przede wszystkim układu równoleżnikowego Wrocław – Opole – Katowice – Kraków (autostrada A4), Poznania (dostępność ze wschodu i zachodu – autostrada A2), Łodzi (dostępność z południa i z północnego zachodu), Częstochowy (z północy i południa), a w relatywnie mniejszym stopniu Warszawy (lepsza dostępność z kierunków południowego i północno-zachodniego – droga ekspresowa S7 oraz południowo-zachodniego i północno-wschodniego – fragmenty S8). Pozostałe miasta odznaczają się koncentrycznym układem izochron, co jest efektem jednakowo słabej dostępności drogowej na kierunku wszystkich prowadzących do nich dróg krajowych i wojewódzkich. Innymi czynnikami mającymi wpływ na dostępność są uwzględnione w zastosowanym modelu ruchu parametry gęstości zaludnienia i ukształtowania powierzchni. Wpływają one ujemnie na czasy dojazdu zwłaszcza w Polsce południowo-wschodniej (województwo podkarpackie).

Opisane uwarunkowania powodują, że na terenie kraju relatywnie dobra dostępność drogowa do najbliższego z 22 wybranych ośrodków występuje w Polsce południowej i centralnej (trójkąt, którego wierzchołkami są Warszawa, Kraków i Wrocław) oraz w zachodniej (trójkąt Poznań, Szczecin, Zielona Góra). Obszarami o najdłuższym dojeździe transportem samochodowym do analizowanych miast (lokalnie nawet ponad 120 minut) są:

- Pomorze Środkowe,
- północne Mazury i Suwalszczyzna,
- wschodnie rubieże województwa lubelskiego (regiony Terespoła, Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego),

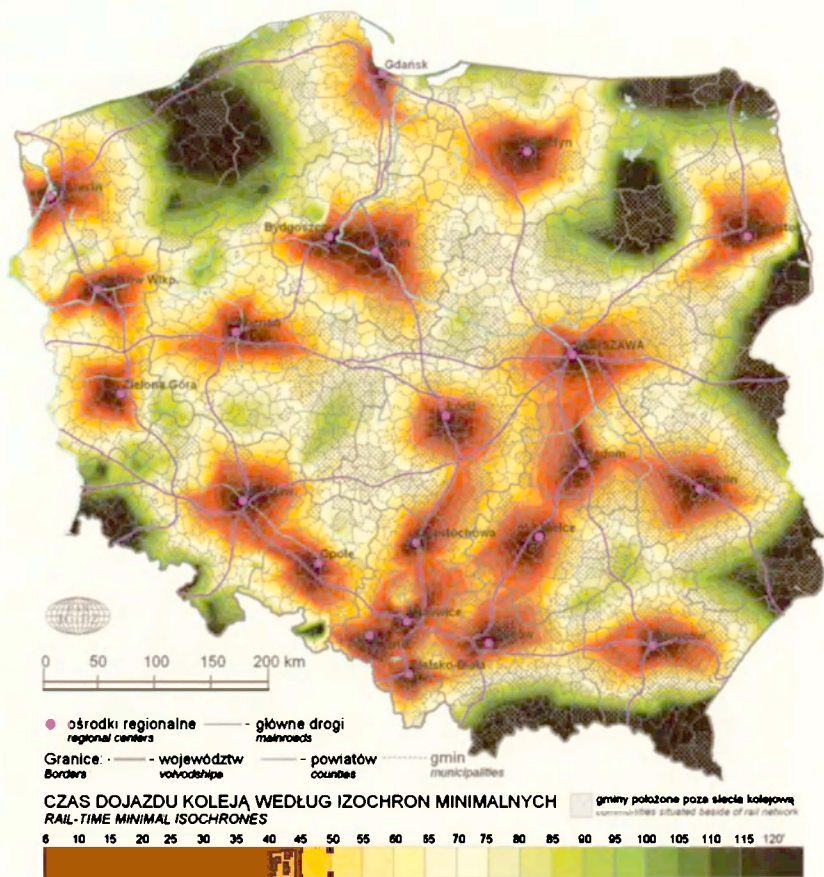

Ryc. 12. Drogową samochodową dostępność czasowa
 Road car temporal availability

- Bieszczady,
- region Nowego Sącza i Krynicy,
- „Worek Turoszowski”.

Ponadto obszary słabej dostępności drogowej występują pomiędzy strefami oddziaływania Warszawy a Torunia, Olsztyna i Białegostoku (region Płocka oraz północne Mazowsze), Łodzi a Wrocławia i Poznania (Ziemia Kaliska) i w całych Sudetach.

W przypadku dostępności ośrodków w transporcie kolejowym (ryc. 13) występuje znacząco większe uzależnienie od przebiegu i stanu technicznego samej infrastruktury. Znaczna i stale rosnąca liczba gmin położona jest poza siecią kolejową. Wiele innych obsługiwane jest przez szlaki o bardzo niskich parametrach technicznych. Jednocześnie jedyna trasa, na której realizowany jest ruch z większymi prędkościami (CMK) nie jest (co oczywiste) dostępna z prawie

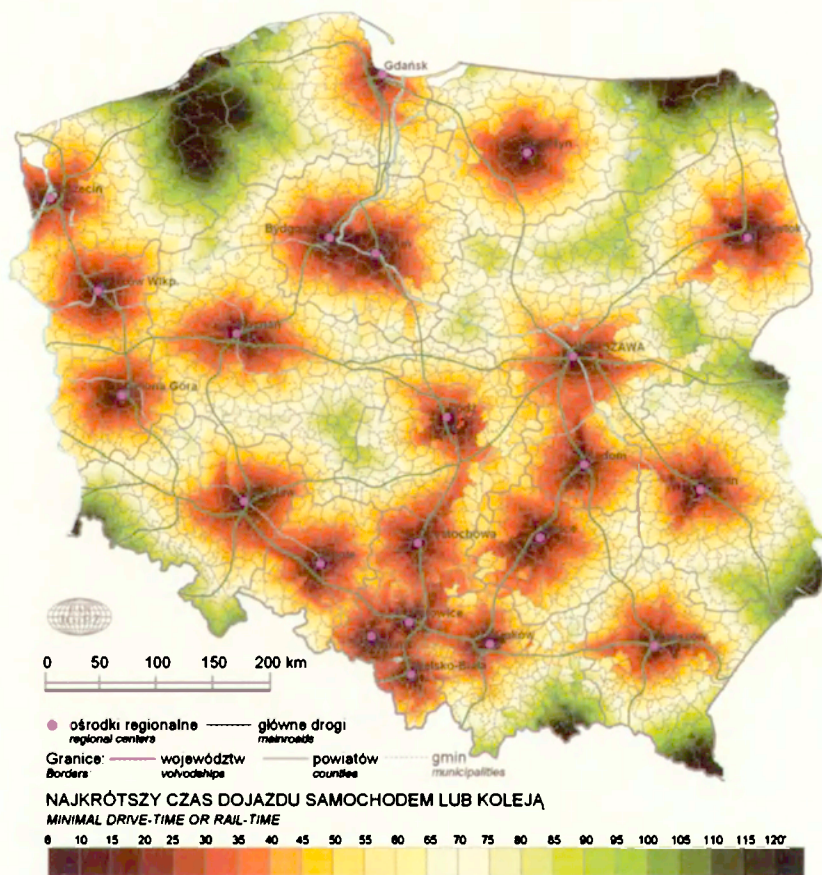

Ryc. 13. Kolejowa dostępność czasowa
Railway temporal availability

wszystkich gmin, które przecina. Efektem tej sytuacji jest relatywnie mniejszy obszar o dobrej dostępności analizowanych miast (względem sieci drogowej), a jednocześnie większe odkształcenia izochron na kierunku nielicznych linii zapewniających szybsze połączenia. W efekcie stosunkowo lepiej dostępne (niż w transporcie drogowym) są np. obszary między Warszawą a Białymstokiem, lub Krakowem a Rzeszowem. Jednocześnie zasięg stref peryferyjnych o bardzo słabej dostępności jest zdecydowanie większy. Obejmuje on nie tylko Pomorze Środkowe, ale także północną Wielkopolskę. Oprócz Suwalszczyzny i północnych Mazur strefa słabo dostępna rozciąga się na całe północne Mazowsze i region Wielkich Jezior Mazurskich. Prawie nieprzerwany pas o bardzo długich czasach dojazdów do dużych miast ciągnie się wzdłuż granicy z Białorusią, Ukrainą (za wyjątkiem regionu Przemyśla) i Słowacją (całe Karpaty), a ponadto na zachodnim odcinku pogranicza czeskiego (Sudety z całą Kotliną Kłodzką).

Pojawiają się także obszary słabszej dostępności między niektórymi ośrodkami, które nie są połączone zmodernizowaną infrastrukturą kolejową (np. między Wrocławiem a Poznaniem oraz Lublinem a Rzeszowem).

Rozkład dostępności do 22 ośrodków szybszym środkiem transportu (samochodem lub koleją, zarówno w ujęciu izochron – patrz ryc. 14, jak i po uśrednieniu czasów dla jednostek gminnych – ryc. 15) nawiązuje w ogólnym zarysie

Ryc. 14. Dostępność czasowa samochodem lub koleją
 Temporal availability by car or rail

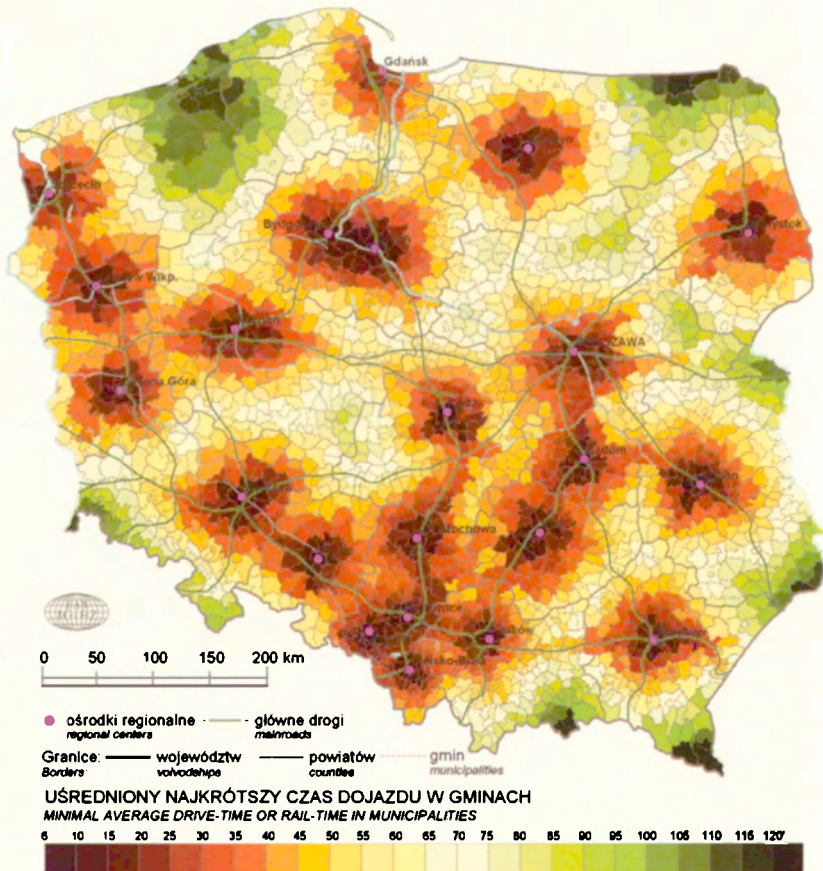
do układu obserwowanego w samym transporcie drogowym. Główne różnice sprowadzają się do wspomnianej wyżej lepszej dostępności kolejowej wzdłuż szlaków łączących niektóre miasta. Przewaga kolei w notowanych czasach dojazdu (ryc. 16) uwidacznia się przede wszystkim:

- wzdłuż linii rozchodzących się z Warszawy na wschód (na kierunkach Białegostoku, Terespoła i Lublina),

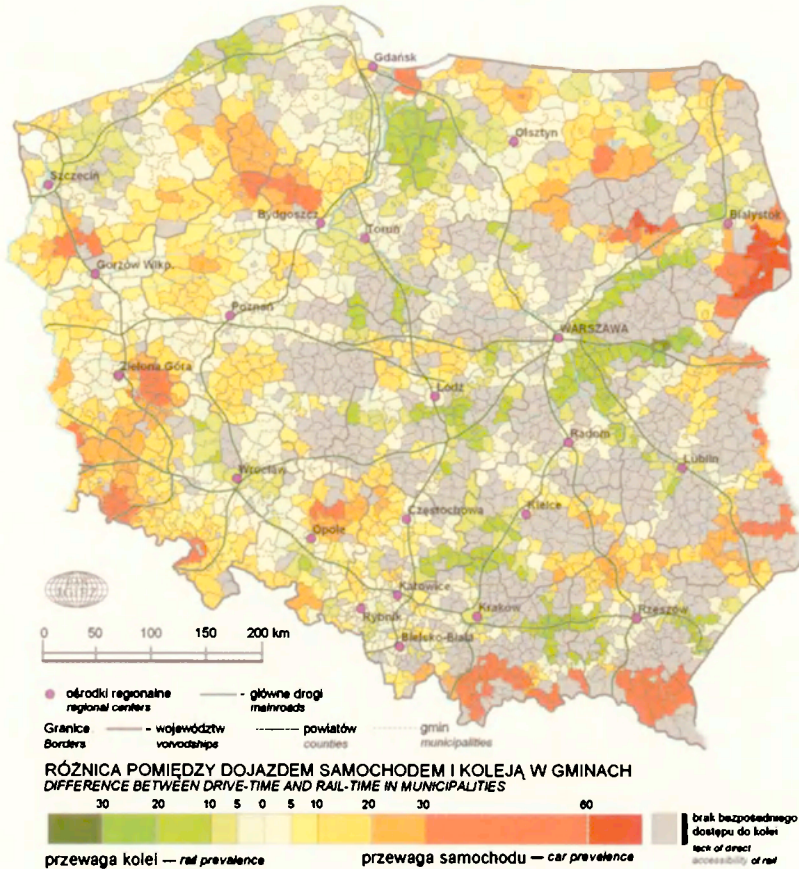
- na kierunku linii Kraków – Rzeszów – Medyka,
- w trójkącie wyznaczonym ośrodkami Gdańska, Olsztyna i Torunia,
- na pograniczu województw małopolskiego i świętokrzyskiego,
- między Toruniem a Bydgoszczą.

Najbardziej zdecydowana przewaga transportu samochodowego jest widoczna na obszarach peryferyjnych, zwłaszcza w Karpatach, na pograniczu wschodnim (szczególnie w województwie podlaskim) oraz zachodnim (dolnośląskie, lubuskie), a także na Pojezierzu Pomorskim i na północ od Bydgoszczy.

Wspomniane wyżej uśrednienie najkrótszego czasu przejazdu dla jednostek gminnych powoduje nieznaczne ograniczenie przestrzenne stref o najniższej dostępności. Jest to widocznie zwłaszcza w rejonach, gdzie gminy są większe powierzchniowo (np. na Pomorzu Środkowym).

Ryc. 15. Dostępność czasowa samochodem lub koleją według gmin
Temporal availability by car or rail according to communes

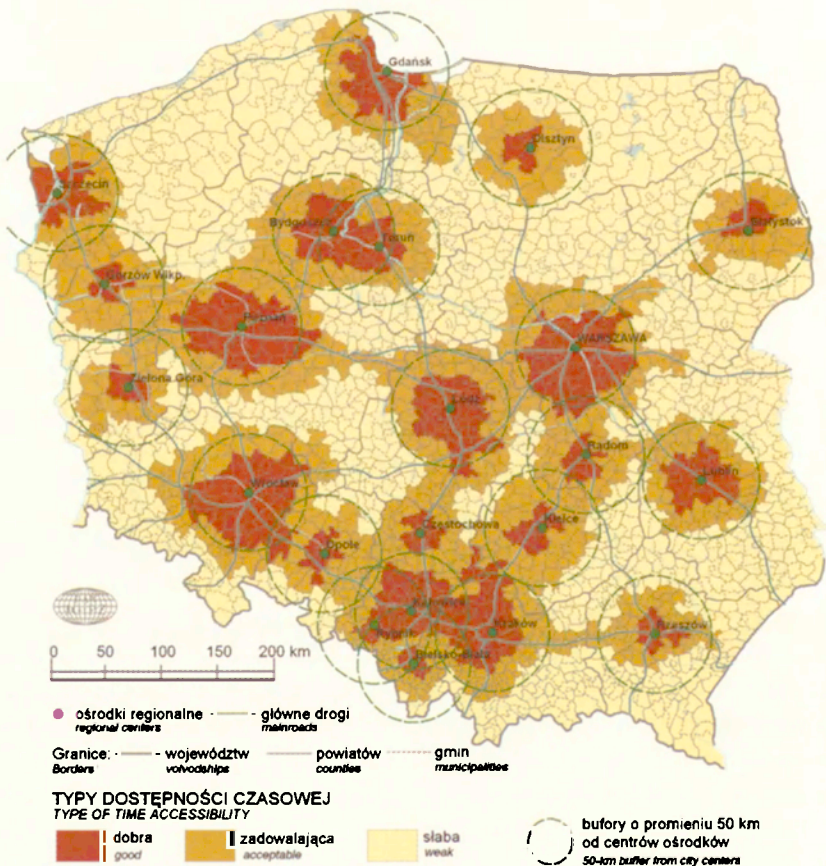
Ryc. 16. Różnice w dostępności czasowej samochodem i koleją według gmin
Differences in temporal availability by car or rail according to communes

Przeprowadzona analiza dostępności została oparta na istniejącym układzie sieci drogowej i kolejowej. Ponieważ przyjęta metodyka nawiązuje do zastosowanej w ekspertyzie wykonanej na potrzeby nowej KPZK (Komornicki i in. 2008), możliwe jest pośrednie prognozowanie zmian w poziomie dostępności w efekcie realizacji inwestycji transportowych zapisanych w programach operacyjnych na lata 2007–2013 (2015). Badania na potrzeby KPZK nie obejmowały jednak wszystkich 22 analizowanych obecnie miast (ograniczyły się do 18 ośrodków wojewódzkich). Na ich podstawie oraz biorąc pod uwagę obecny stan zaawansowania prac przygotowawczych poszczególnych inwestycji, możemy przewidywać, że około roku 2015 nastąpi poprawa dostępności drogowej do dużych ośrodków ze stref pomiędzy Warszawą a Białymstokiem, Krakowem a Rzeszowem, Toruniem a Gdańskiem, Łodzią a Toruniem. Równocześnie sytuacja obszarów peryferyjnych o najsłabszej dostępności (Pomorze Środkowe,

Suwalszczyzna) nie ulegnie znaczącej poprawie. W przypadku transportu kolejowego poprawy oczekiwać można pomiędzy Warszawą a Olsztynem i Gdańskiem oraz pomiędzy Wrocławiem a Poznaniem. Faktyczny efekt podejmowanych na tych kierunkach inwestycji będzie jednak uzależniony od czynników organizacyjnych (m.in. konstrukcja rozkładów jazdy).

Typy dostępności czasowej

Biorąc pod uwagę opisane wyżej zróżnicowanie rangi ośrodków, wyznaczone zostały trzy strefy (typy) dostępności do 22 wybranych miast (ryc. 17). Gminom położonym relatywnie blisko dwóch ośrodków, każdorazowo przypisywano dostępność, która pozwalała na zakwalifikowanie ich do wyższej kategorii.

Ryc. 17. Typologia gmin według potencjalnego stopnia oddziaływania (zasięgu dogodnego dojazdu)
 Typology of communes by potential degree of the impact (range of convenient access)

Zwarty przestrzennie obszar dobrej dostępności ukształtował się obecnie w regionie konurbacji górnośląskiej, rybnickiej i ośrodka krakowskiego. Oderwane od niego pozostały Bielsko-Biała, Opole i Częstochowa. Całość przestrzenną tworzą też strefy dobrej dostępności wokół Torunia i Bydgoszczy. Ponadto, z uwagi na przyjęte limity czasów dojazdów największy zasięg stref dobrej dostępności występuje wokół Warszawy, Poznania, Wrocławia i Łodzi.

Strefy dostępności zadawalającej łączą się ze sobą w Polsce południowej, centralnej i zachodniej. Należy do nich większość obszarów wiejskich położonych w trójkącie Warszawa – Kraków – Wrocław (za wyjątkiem terenów między Łodzią a Wrocławiem oraz między Łodzią a Kielcami i Radomiem). Strefa zadowalającej dostępności opiera się o południową granicę państwa w regionie Bramy Morawskiej i Śląska Cieszyńskiego. Wzdłuż autostrady A2 strefa dostępności zadawalającej Łodzi łączy się ze strefą Poznania, ta z kolei tworzy ciągłą przestrzennie całość ze strefami wokół Bydgoszczy, Torunia, Zielonej Góry i Szczecina. Pozostałe ośrodki Polski północnej i wschodniej tworzą w większości oderwane strefy o dostępności zadowalającej (wyjątkami są „połączenia” pomiędzy Lublinem a Radomiem oraz Rzeszowem a Krakowem nawiązujące do linii kolejowych).

Obszary słabej dostępności do wybranych ośrodków koncentrują się w północnej i wschodniej części kraju. Największe spośród nich występują na:

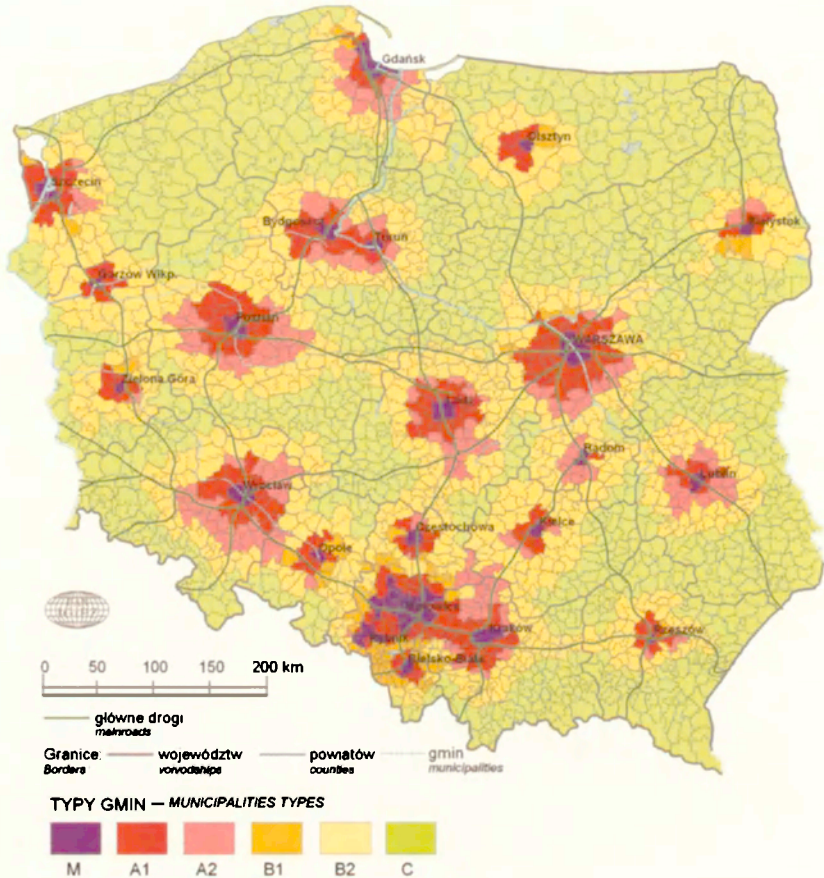
- Pomorzu Środkowym,
- północnym Mazowszu, wschodnich Mazurach i Suwalszczyźnie,
- pograniczu ukraińskim i słowackim,
- styku województw lubelskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego,
- Kujawach,
- Ziemi Kaliskiej.

Ponadto słaba dostępność utrzymuje się wzdłuż granicy niemieckiej i częściowo czeskiej (Sudety, Opolszczyzna).

Typologia jednostek przestrzennych

Syntetycznym wynikiem badań jest typologia przestrzenna wyróżniająca 6 typów jednostek wydzielonych w oparciu o rzeczywiste i potencjalne oddziaływanie dużych ośrodków i konurbacji (tab. 1, ryc. 18).

- M – główne rdzenie ośrodków miejskich (48 gmin). Strefa obejmuje miasto lub ich grupę (konurbacja), do których obliczane były czasy dojazdu (dostępność) oraz która stanowi źródło analizowanego oddziaływania zewnętrznego.
- A1 – dobrze dostępna strefa najsilniejszego rzeczywistego oddziaływania (rzeczywista strefa podmiejska). Jest to strefa, w której ma obecnie miejsce kon-

Ryc. 18. Typologia gmin według zasięgów oddziaływania*

*M – rdzenie ośrodków miejskich; A1 – strefa najsilniejszego rzeczywistego oddziaływania (rzeczywista strefa podmiejska); A2 – strefa najsilniejszego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa podmiejska); B1 – słabo dostępna strefa silnego oddziaływania; B2 – strefa słabego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa zewnętrzna); C – strefa peryferyjna

*Typology of communes by impact ranges**

*M – cores of urban centres; A1 – zone of the strongest actual impact; (actual suburban zone); A2 – zone of the strongest potential impact (potential suburban zone); B1 – poorly accessible zone of the strong impact; B2 – zone of the poor potential impact (potential external zone); C – suburban zone

centracja cech miejskich przy jednoczesnej dobrej dostępności transportowej do obszaru rdzeniowego.

- A2 – strefa najsilniejszego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa podmiejska). Jest to strefa, dla której obecnie nie stwierdza się znacznej koncentracji cech miejskich. Jednocześnie jednak dobra dostępność transportowa tworzy możliwość rozwoju powiązań funkcjonalnych z obszarem rdzeniowym. Można oczekiwać, że do jej układu nawiązywać będą przyszłe procesy suburbanizacyjne.

- B1 – słabo dostępna strefa silnego rzeczywistego oddziaływania (słabo dostępna rzeczywista strefa zewnętrzna). Jest to strefa, w której ma miejsce koncentracja cech miejskich, przy jednoczesnej słabszej dostępności transportowej. Można przyjąć, że o rozwoju „miejskości” zdecydowały tam inne silne czynniki, równoważące braki infrastrukturalne. Są to jednostki wymagające priorytetowych inwestycji w szlaki transportowe łączące je z obszarem rdzeniowym.
- B2 – strefa słabego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa zewnętrzna). Jest to strefa o zadawalających parametrach dostępności, w której obecnie nie notuje się jeszcze znacznego nasilenia cech miejskich. Poziom rozwój infrastruktury pozwala jednak zakładać, że poziomy rozwój powiązań funkcjonalnych będzie tam następował, a najbliższy obszar (lub obszary) rdzeniowy(e) stanowić może dla obszarów wiejskich realną alternatywę jako rynek pracy (lub miejsce świadczenia usług przez drobne podmioty gospodarcze), w oparciu o dojazdy codzienne (bez konieczności migracji stałych).
- C – strefa peryferyjna stanowi obszar, z którego dostępność transportowa do wybranych 22 ośrodków (lub konurbacji) jest słaba. W jej obrębie znajdują się jednostki (najczęściej miasta subregionalne i powiatowe oraz regiony turystyczne) o relatywnie dużym nasileniu cech miejskich. Zgodnie z przyjętymi założeniami nie są one jednak wydzielane jako stosunkowo małe rynki pracy o ograniczonym potencjale w zakresie oddziaływania na przyległe obszary wiejskie.

Obszary rdzeniowe wydzielonych 22 ośrodków i konurbacji (M) obejmują obszar 48 gmin zajmujących 1,9% powierzchni kraju i zamieszkałych przez 28,4% ludności Polski (tab. 2). Dobrze dostępna strefa silnego rzeczywistego oddziaływania (A1) obejmuje kolejne 264 gminy (7,9% powierzchni kraju), w których mieszka 4,3 mln osób (11,4% ludności Polski). Zasięg strefy A1 w znacznym stopniu nawiązuje do układu wyznaczonych wcześniej stref oddziaływania. Różnicę w obu rozkładach przestrzennych stanowią jednostki typu B1, gdzie funkcje miejskie rozwinęły się pomimo słabej dostępności transportowej. Jednostek takich jest 66 (zamieszkuje je 1,2 mln osób). Koncentrują się one głównie na obrzeżach konurbacji górnośląskiej i rybnickiej oraz w rejonie Bielska Białej, Częstochowy i Opola. Są to obszary od dawna silnie uprzemysłowione, co wpływa na ich miejski charakter. Jednocześnie zakres inwestycji transportowych na tych terenach był relatywnie niewielki (w stosunku do liczby ludności i potencjału ekonomicznego). Ponadto pojedyncze gminy zaliczane do typu B1 znajdują się w regionie Białegostoku, Olsztyna, Szczecina, Gdyni, Zielonej Góry, a także na północnych i zachodnich obrzeżach aglomeracji warszawskiej. Często są to jednostki, gdzie na skutek atrakcyjności mieszkaniowej (uwarunkowanej np. walorami środowiska przyrodniczego) doszło do procesów suburbanizacyjnych, którym nie towarzyszył rozwój infrastruktury transporto-

Tabela 1. Typologia przestrzenna oparta na klasyfikacji stref oddziaływania

TYP	Obecność funkcji miejskich	Dostępność przestrzenno-czasowa w minutach			Charakterystyka
		największe aglomeracje (powyżej 500 tys. mieszk. w rdzeniu)	ośrodki pośrednie (Lublin, Szczecin, Bydgoszcz)	pozostałe	
A1	TAK	0–40 minut	0–30	0–20	strefa silnego oddziaływania
A2	NIE	0–40	0–30	0–20	potencjalna strefa silnego oddziaływania
B1	TAK	40–60	30–50	20–40	słabo dostępna strefa silnego oddziaływania
B2	NIE	40–60	30–50	20–40	strefa słabszego oddziaływania
C	NIE	>60	>50	>40	strefa peryferyjna

wej. Średni czas dojazdu z tych gmin do obszarów rdzeniowych wynosi około 30 minut, podczas gdy z gmin typu A1 tylko 22 minuty (patrz tab. 2).

Odwrotna sytuacja występuje w gminach zaliczanych do typu A2. Charakteryzują się one dobrą dostępnością do najbliższych ośrodków, podczas gdy cechy miejskie nie zostały tam wykształcone w znaczącym stopniu. Może to wynikać z mocnej pozycji innych funkcji społeczno-gospodarczych (funkcja rolnicza – np. region Lublina i Poznania, gospodarka leśna) lub też faktu, że dostępność poprawiła się stosunkowo niedawno i nie obserwujemy jeszcze efektów tego faktu (Poznań, Wrocław). Czynnikiem determinującym taką sytuację może też być niski potencjał ekonomiczny samego badanego ośrodka (np. Radom). Rozległe obszary tego typu obserwujemy w rejonie Wrocławia i Poznania (nawiązanie do przebiegu funkcjonujących autostrad A2 i A4), na południe i wschód od Gdańska, na południe od Łodzi, wokół Lublina oraz na północ od Krakowa. Ponadto wyodrębniają się one na południowo-wschodnich obrzeżach aglomeracji warszawskiej, wokół Torunia i Bydgoszczy, w sąsiedztwie Radomia i na północ od Białegostoku. W sumie jako obszary potencjalnego silnego oddziaływania wybranych ośrodków uznać możemy 181 gmin obejmujących 6,4% powierzchni kraju i skupiających około 5% jego ludności (blisko 2 mln osób).

Strefa B2 nawiązuje swoimi zewnętrznymi granicami do opisanych wcześniej strefi zadawalającej dostępności przestrzennej. Jednocześnie „grubość” tej strefy jest wyraźnie większa wokół ośrodków mniejszych. Często obejmuje tam ona pas o szerokości dwóch jednostek gminnych. Jest to charakterystyczne zważy-

Tabela 2. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna wydzielonych typów gmin

Typ*	Gminy		Powierzchnia		Liczba mieszkańców		Gęstość zaludnienia		Liczba pracujących poza rolnictwem		Średni czas przejazdu do centrum ośrodka	
	liczba	%	tys. km ²	%	tys.	%	liczba osób/km ²	Polska = 100	tys.	%	minuty	Polska = 100
M	48	1,9	5,6	1,8	10 842	28,4	1 941	1 593	3 908	35,8	15,3	28,8
A1	264	10,7	24,7	7,9	4 349	11,4	176	144	1 346	12,3	22,4	42,1
A2	181	7,3	20,1	6,4	1 906	5,0	95	78	481	4,4	29,6	55,6
B1	66	2,7	6,1	1,9	1 220	3,2	201	165	367	3,4	28,7	54,0
B2	757	30,5	92,6	29,6	8 109	21,3	88	72	2 032	18,6	41,0	77,0
C	1 162	46,9	163,5	52,3	11 688	30,7	71	59	2 782	25,5	69,9	131,4
Razem	2 478	100,0	312,7	100,0	38 114	100,0	122	100	10 915	100,0	53,2	100,0

* M – rdzenie ośrodków miejskich; A1 – strefa najsilniejszego rzeczywistego oddziaływania; (rzeczywista strefa podmiejska); A2 – strefa najsilniejszego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa podmiejska); B1 – słabo dostępna strefa silnego oddziaływania; B2 – strefa słabego potencjalnego oddziaływania (potencjalna strefa zewnętrzna); C – strefa peryferyjna.

wszy na przyjęty sposób delimitacji, który dopuszczał dłuższe czasy dojazdu w największych aglomeracjach. W strefie B2 znalazło się 757 gmin, zajmujących blisko 30% powierzchni Polski i zamieszkałych przez ponad 8 mln osób (21%). Pozostały obszar Polski zaliczony został do strefy peryferyjnej C.

* * *

Z przeprowadzonych badań wynika, że już przy obecnym poziomie rozwoju infrastruktury transportowej istnieją potencjalne możliwości zwiększenia oddziaływania dużych ośrodków na przyległe obszary wiejskie. Nie dotyczy to jednak w równym stopniu wszystkich regionów kraju. Możliwości rozwiązywania problemów obszarów wiejskich poprzez rozwój powiązań funkcjonalnych z dużymi ośrodkami uwidaczniają się szczególnie wokół aglomeracji wrocławskiej, poznańskiej, bydgosko-toruńskiej, gdańskiej i lubelskiej. Często dotyczy to jednak terenów o istotnych funkcjach rolniczych (Wielkopolska, Kujawy, Nizina Śląska, Wyżyna Lubelska), co stwarza potencjalne konflikty funkcjonalno-przestrzenne. Z drugiej strony w przypadku największych ośrodków – Warszawy i konurbacji górnośląskiej (a częściowo także aglomeracji krakowskiej i łódzkiej), możliwości zwiększenia oddziaływania są silnie ograniczone poprzez braki w infrastrukturze transportowej. Problem ten dotyczy także kilku mniejszych miast, takich jak Rzeszów czy Olsztyn.

Strefa peryferyjna, która przy obecnym stopniu rozbudowy infrastruktury transportowej ma ograniczone szanse wiązania swojego rozwoju z dużymi ośrodkami i konurbacjami, zajmuje nadal ponad 50% powierzchni kraju i skupia ponad 30% jego ludności. Jednocześnie przeprowadzona analiza ujawniła, że w jej obrębie znajdują się ośrodki, których nie uwzględniono w badaniu (z uwagi na kryterium wielkościowe), a które wyraźnie generują własne strefy oddziaływania, czasami większe od wybranych miast. Przykładem może być para miast mazowieckich Radom i Płock. Pierwsze z nich pomimo znacznie większego potencjału demograficznego charakteryzuje się mniejszymi powiązaniem funkcjonalnymi z otoczeniem niż drugie. Spośród innych miast wymienić można jeszcze Koszalin, Słupsk, Siedlce, Ostrów Wielkopolski oraz Kalisz. W praktyce każde było miasto wojewódzkie ma utrwalony obszar oddziaływania, wyrażający się istnieniem strefy dojazdów do pracy. Strefy takie występują także wokół niektórych ośrodków subregionalnych, które nie pełniły wcześniej takich funkcji (np. Inowrocław, Puławy, Sanok, Elk). Szczegółowe zbadanie tych zależności przestrzenno-funkcjonalnych obecnie nie jest możliwe, ze względu na brak materiałów statystycznych, które pojawią się dopiero po nowym spisie powszechnym (2011).

Planowane inwestycje transportowe zwiększą możliwości w zakresie oddziaływania dużych ośrodków i konurbacji na tereny wiejskie. Ponownie dotyczyć to jednak będzie tylko niektórych regionów kraju. Inne rozległe strefy (np. Pomo-

rze Środkowe) pozostaną poza strefami silniejszego oddziaływania także po roku 2015.

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie priorytetów transportowych istotnych z punktu widzenia rozwoju powiązań funkcjonalnych pomiędzy ośrodkami a otaczającymi je obszarami wiejskimi. Można je rozpatrywać w trzech wymiarach przestrzennych:

- lokalnym – poprawa dostępności w obrębie wyznaczonej strefy BI (wyszkolone cechy miejskie przy złej dostępności) oraz powiększenie zasięgu strefy A2 (potencjalne oddziaływanie) w ośrodkach, gdzie jest ona bardzo niewielka (lub jej brak);
- regionalnym – integracja rynków pracy sąsiadujących ośrodków oraz poprawa dostępności z terenów położonych pomiędzy nimi do obu obszarów rdzeniowych;
- krajowym – poszerzenie strefy B2 przy jednoczesnym zmniejszeniu zasięgu strefy peryferyjnej (C) poprzez poprawę dostępności pomiędzy peryferiami a badanymi ośrodkami.

W wymiarze lokalnym priorytetami wydają się być przede wszystkim modernizacja i rozbudowa infrastruktury drogowej i kolejowej wewnątrz oraz w bezpośrednim otoczeniu konurbacji górnośląskiej i aglomeracji warszawskiej. W wymiarze regionalnym istotna wydaje się poprawa wzajemnej dostępności Wrocławia i Poznania oraz powiązanie Częstochowy i Bielska-Białej z konurbacją górnośląską, a w drugim przypadku także z Krakowem. W skali krajowej najważniejsze wydają się inwestycje na Pomorzu Środkowym (drogi ekspresowa S6 i S11 oraz linia kolejowa Gdańsk-Szczecin), północnym Mazowszu i Mazurach (droga S16 oraz ewentualny zachodni wariant trasy *Via Baltica*). Znaczenie wewnątrz krajowe zyskują w tym kontekście także niektóre inwestycje postrzegane głównie jako międzynarodowe, w tym zwłaszcza drogi do granicy z Białorusią (A2), Ukrainą (S12 i S17) i Słowacją (południowy fragment S19). Istotna jest także poprawa infrastruktury w rejonie Karpat (zwłaszcza okolice Nowego Sącza – nowa linia kolejowa z Krakowa) i Sudetów (Kotlina Kłodzka).

Wraz z postępami w integracji europejskiej trzeba spodziewać się reorganizacji funkcjonalno-przestrzennej oraz poszerzania stref oddziaływania miast polskich na obszarach transgranicznych. Już w chwili obecnej krystalizują się układy funkcjonalne w tym zakresie, zwłaszcza w rejonie Szczecina. Z drugiej strony widoczne jest oddziaływanie większych miast zagranicznych, zwłaszcza niemieckich, na tereny polskie. Dotyczy to przede wszystkim wpływu Berlina. Wzajemne relacje na pograniczu polsko-czeskim i polsko-słowackim nie są tak silne ze względu na barierę orograficzną. Oddziaływania międzynarodowe, podobnie jak wewnątrz krajowe, zachodzą na różnych rynkach (pracy, handlu, produkcyjnym, kapitałowym, itd.), najczęściej w zależności od potencjału społeczno-gospodarczego i zajmowanego miejsca w hierarchii osadniczej.

Analiza obszarów wiejskich pod kątem konkurencyjności i towarowości

Konkurencja jest podstawowym mechanizmem ekonomicznym gospodarki rynkowej. Jej elementem jest konkurencyjność, czyli zdolność do sprostania konkurencji w zakresie jakiejś działalności. Na przykład w przypadku konkurencyjności polskich producentów żywności na rynkach zagranicznych będzie brana pod uwagę zdolność do lokowania się krajowych producentów żywności na rynkach zagranicznych oraz zdolność rozwijania efektywnego eksportu (Szczepaniak 2006). Konkurencyjność może być rozpatrywana w ujęciu globalnym, krajowym i regionalnym.

Towarowość jest jedną z podstawowych cech charakteryzujących poziom rozwoju ekonomicznego gospodarstw rolnych. Mierzona jest stopniem towarowości wyrażającym udział produkcji towarowej w produkcji globalnej¹. Można przyjąć, że towarowość i konkurencyjność są cechami nierozłącznymi i koniecznymi dla zachowania właściwego poziomu rozwoju rolnictwa i jego znaczenia w strukturze funkcjonalnej regionu.

¹ Podstawowym problemem w badaniach przestrzennych na temat produkcji rolniczej jest brak aktualnych danych statystycznych. Są one gromadzone głównie w latach spisów rolnych. W okresach międzypisowych analizy mają charakter ogólny i odnoszą się do dużych jednostek przestrzennych. W niniejszym opracowaniu wykorzystano przede wszystkim dane Spisu Rolnego 2002, które należy traktować z dużą ostrożnością. Po 2003 r. mogło dojść do istotnych zmian przestrzennych w produkcji rolniczej. Dlatego też wszelkie wnioski wynikające z analizy materiałów Spisu Rolnego 2002 r. były weryfikowane nowszymi materiałami statystycznymi i dostępną literaturą przedmiotu.

Obszary towarowego rolnictwa

Obszary o konkurencyjnym i towarowym rolnictwie powinny stanowić zaplecze żywnościowe kraju. Funkcje rolnicze tych obszarów powinny podlegać ochronie, a inne funkcje gospodarcze nie powinny kolidować z potrzebami produkcji rolniczej (przetwórstwo rolno-spożywcze, rzemiosło, agroturystyka). Obszary takie powinny być chronione przed inwestycjami i rozwojem funkcji gospodarczych zagrażających lub wchodzących w konflikt z rolnictwem.

W ujęciu przestrzennym największy udział w globalnej i towarowej produkcji rolniczej mają województwa wielkopolskie i mazowieckie (tab. 1). Jest to w znacznym stopniu wynik dużej powierzchni tych województw. Województwo wielkopolskie obok, wysokiego poziomu produkcji roślinnej, charakteryzuje się najwyższą w kraju obsadą trzody chlewnej, przekraczającą w niektórych gminach położonych na południu regionu ponad 500 sztuk/100 ha UR. Na terenie województwa mazowieckiego wyróżniają się co najmniej 4 mniejsze obszary konku-

Tabela 1. Udział województw w globalnej i towarowej produkcji rolniczej¹ oraz wartość skupu produktów rolnych²

Województwo	Struktura produkcji		Skup produktów rolnych na 1 ha użytków rolnych w zł
	globalna	towarowa	
Polska	100,0	100,0	2222
Dolnośląskie	4,5	4,7	2029
Kujawsko-pomorskie	7,6	7,6	2947
Lubelskie	8,2	7,8	1835
Lubuskie	1,9	2,1	1812
Łódzkie	9,0	9,1	2525
Małopolskie	4,7	4,3	1382
Mazowieckie	15,7	16,0	2268
Opolskie	3,2	3,3	2512
Podkarpackie	3,5	2,9	894
Podlaskie	6,5	6,3	2488
Pomorskie	3,6	3,7	1692
Śląskie	2,7	2,7	1896
Świętokrzyskie	3,6	3,5	1182
Warmińsko-mazurskie	5,1	5,3	2377
Wielkopolskie	16,4	16,8	3576
Zachodniopomorskie	3,8	3,9	1723

¹ 2006 r. (ceny stałe 2005 r.), ²2007 r.

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, 2008

rencyjnego rolnictwa. Są to: obszar sadowniczy grójecko-warecki, dostarczający ponad 1/3 (36%) krajowej produkcji owoców; obszar położony na zachód od Warszawy – o rolnictwie wyspecjalizowanym w połowej produkcji warzyw; kilka gmin na zachód od Radomia, ze specjalizacją w produkcji papryki pod pokrywami; obszar północnego Mazowsza – tworzący wraz z terenami zachodniego Podlasia najintensywniejszy w Polsce rejon wyspecjalizowany w chowie bydła mlecznego.

Ważnymi wskaźnikami produkcyjnymi rolnictwa, świadczącymi o jego kondycji ekonomicznej jest wartość lub wielkość produkcji rolnej na 1 ha użytków rolnych lub na zatrudnionego w rolnictwie. Wiodącymi pod tym względem są Wielkopolska i Kujawy, które też cechuje wysoki poziom kultury rolnej mierzonej najwyższym w skali kraju udziałem kierowników gospodarstw z wykształceniem ponadpodstawowym oraz wysoka produktywność ziemi i wysoka towarowość. Wartość produkcji globalnej wynosiła tam w 2006 r. odpowiednio 7555 i 6555 zł/ha, przy przeciętnej w kraju 5039 zł/ha (tab. 2). Natomiast wartość skupu produktów rolnych wynosiła tam w tym roku odpowiednio 3576 i 2947 zł/ha, przy przeciętnej w kraju 2222 zł/ha.

Tabela 2. Produktywność ziemi oraz stopień towarowości rolnictwa, 2006

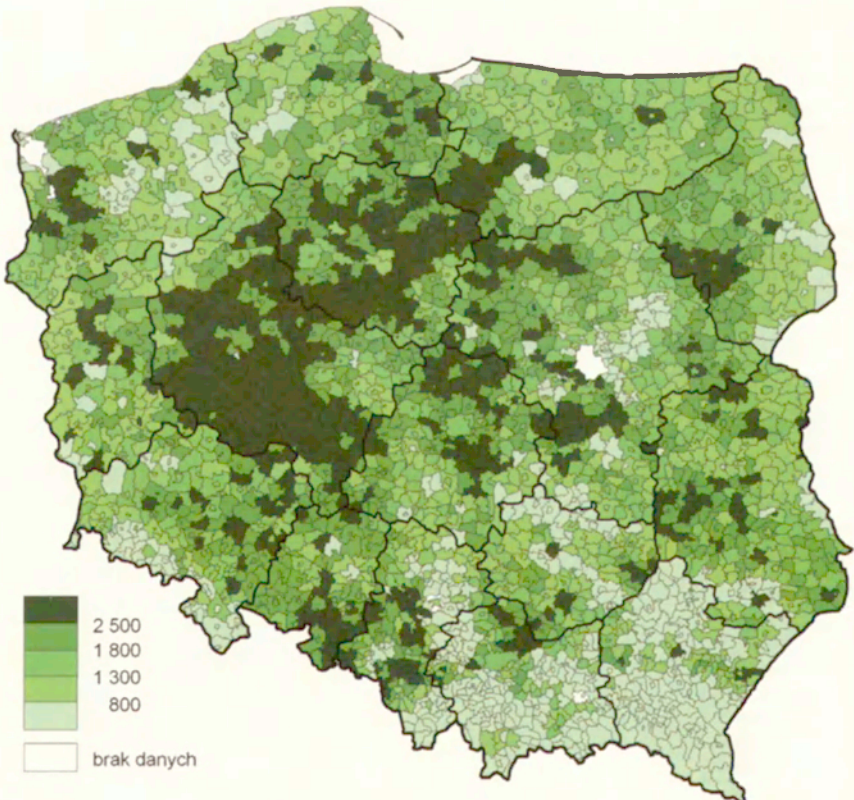
Województwo	Wartość produkcji rolnictwa na 1 ha użytków rolnych (w zł)		Stopień towarowości ¹
	globalna	towarowa	
Polska	5039	3245	64,4
Dolnośląskie	3700	2489	67,3
Kujawsko-pomorskie	6555	3849	64,7
Lubelskie	4244	2600	61,3
Lubuskie	3094	2202	71,2
Łódzkie	6573	4280	65,1
Małopolskie	5339	3146	58,9
Mazowieckie	6100	4004	65,6
Opolskie	4770	3168	66,4
Podkarpackie	3694	1971	53,4
Podlaskie	4745	2962	62,4
Pomorskie	3840	2542	66,2
Śląskie	4886	3247	64,4
Świętokrzyskie	4778	2292	62,6
Warmińsko-mazurskie	3817	2555	66,9
Wielkopolskie	7555	4985	66,0
Zachodniopomorskie	3037	2008	66,1

¹ Udział wartości produkcji towarowej w produkcji globalnej rolnictwa
Źródło: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*, 2008

Powyższe wnioski potwierdza obraz przestrzennego zróżnicowania produkcji towarowej z 1 ha użytków rolnych (ryc. 1) oraz wysokiego udziału gospodarstw indywidualnych o wartości sprzedanej produkcji rolnej wynoszącej ponad 50 tys. zł, określony na podstawie bardziej szczegółowych danych Spisu Rolnego 2002 w skali gmin.

Na tej podstawie można wyróżnić następujące obszary towarowego rolnictwa, które charakteryzuje na ogół wyraźna specjalizacja produkcji:

- obszar wielkopolski obejmujący środkową i południową część województwa wielkopolskiego specjalizujący się w chowie trzody chlewnej (miejscami również bydła mlecznego i mięsnego) i intensywnej produkcji roślinnej,
- obszar dolnej Wisły obejmujący zasięgiem Kujawy, Ziemię Chełmińsko-Dobrzyńską, północno-zachodnie Mazowsze, i Żuławy Wiślane, wyspecjalizowany w intensywnej produkcji roślin przemysłowych i zbóż, a w przypadku Kujaw, także chowu trzody chlewnej,

Ryc. 1. Wartość produkcji towarowej rolnictwa ogółem w zł na 1 ha UR, 2002
Total value of commercial agricultural production in PLN per 1 ha of arable land, 2002

- obszar grójecko-łowicki wyspecjalizowany w produkcji owoców i warzyw,
- obszar podlaski od Łomży po Wysokie Mazowieckie charakteryzujący się intensywnym chowem bydła mlecznego
- obszar południowej Opolszczyzny (prudnicko-raciborski) z intensywną produkcją zbóż, roślin przemysłowych i bydła mlecznego oraz warzyw i owoców.

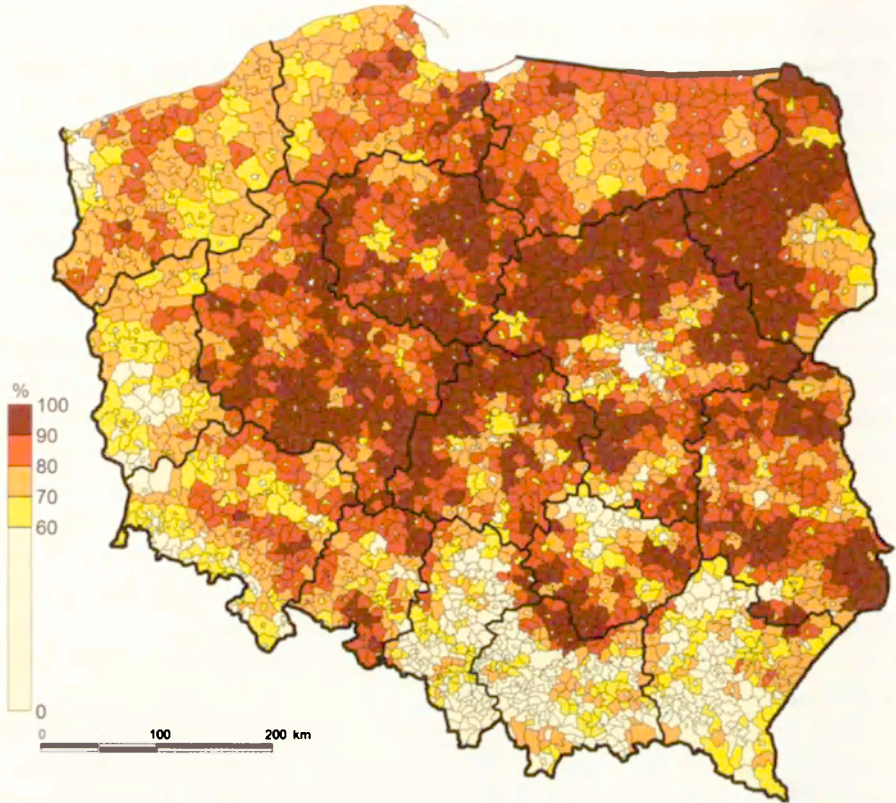
Ponadto wzdłuż doliny Wisły dzięki dobrym warunkom glebowym i agroklimatycznym występuje intensywna produkcja warzyw i owoców. Na pozostałym obszarze miejscami występują niewielkie skupiska gmin charakteryzujących się częściowo towarowym rolnictwem (Ziemia Pyrzycka, Wyżyna Miechowska, Ziemia Raciborska, Ziemia Przemyska itp.). Należą one jednak bardziej do perspektywicznych obszarów konkurencyjnego i towarowego rolnictwa.

Podstawową jednostką produkcyjną w rolnictwie jest gospodarstwo rolne. Wszystkie gospodarstwa rolne w Polsce można podzielić na dwie zasadnicze grupy: nietowarowe (nie prowadzące działalności rolniczej oraz produkujące wyłącznie lub głównie na własne potrzeby) oraz towarowe (przeznaczające większość swojej produkcji na rynek). Gospodarstwa produkujące w dużym stopniu na samozaopatrzenie występują w południowo-wschodniej Polsce z koncentracją w Karpatach, na Pogórzu Karpackim, Roztoczu i w Górach Świętokrzyskich. Obszary te cechuje na ogół rozdrobnienie i niekorzystna struktura wieku właścicieli gospodarstw oraz duża gęstość zaludnienia terenów wiejskich.

Można przyjąć, że obszary towarowego rolnictwa cechują przede wszystkim wysoka wartość produkcji towarowej na 1 ha UR i koncentracja gospodarstw produkujących głównie lub wyłącznie na rynek (ryc. 2). Podstawowym problemem jest jednak skala tej produkcji. W 2002 r. tylko w 115 tys. indywidualnych gospodarstwach wartość sprzedanych produktów rolniczych przekraczała 50 tys. zł. Najwięcej było ich w Wielkopolsce, na Kujawach, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej i na Żuławach. Ponadto gospodarstwa te w mniejszym stopniu reprezentowane były także na zachodnim Podlasiu, na Dolnym Śląsku i Ziemi Opolskiej i zachodniej części Pomorza (Kulikowski 2005).

Dzięki przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej przed właścicielami gospodarstw rolnych otworzyły się możliwości eksportu produktów rolnych do krajów Europy Zachodniej i korzystania z płatności bezpośrednich, dopłat z tytułu gospodarowania w trudnych warunkach (LFA) oraz różnorodnych projektów dofinansowywanych przez Brukselę. Co prawda już wcześniej można było uzyskać różne formy pomocy materialnej i finansowej, ale dopiero po 2004 roku napłynął szeroki strumień środków finansowych dla rolnictwa. Szacuje się, że środki finansowe wspierające rolnictwo stanowiły w ostatnich latach około 40% dochodu rolników. Nie zmieniły one zapewne przestrzennego obrazu rolnictwa towarowego, ale teoretycznie mogły go częściowo zmodyfikować.

Analiza absorpcji środków w ramach programu SAPARD (wdrażanych w latach 2004–2006) skłania do wniosku, że zasilają one w największym stop-

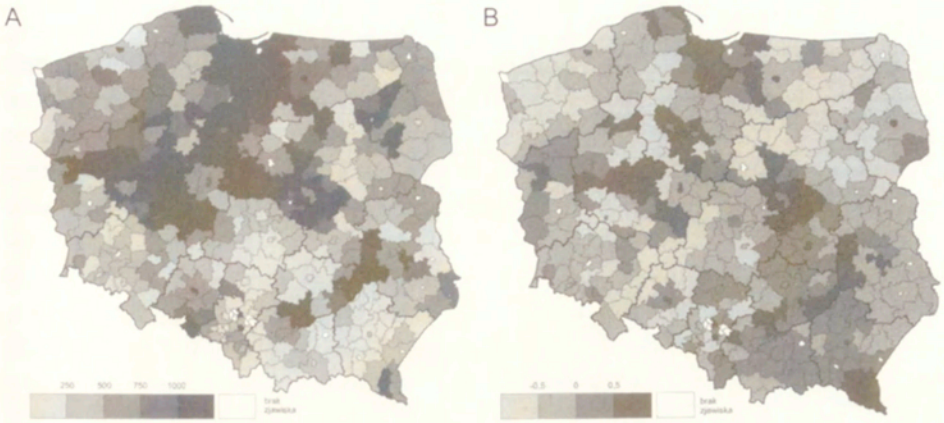

Ryc. 2. Udział indywidualnych gospodarstw produkujących głównie na rynek, 2002
Share of individual farms producing goods mainly for the market, 2002

niu obszary charakteryzujące się stosunkowo wysokim poziomem rozwoju rolnictwa towarowego (ryc. 3). Tamtejsze gospodarstwa wzmocniły swoją konkurencyjność.

Według badań R. Rudnickiego (2008) program SAPARD „nie przyczynił się do podniesienia pozycji rolnictwa” w północno-wschodniej i zachodniej części kraju¹. Natomiast pozytywne oceny wpływu funduszu dotyczą województw: świętokrzyskiego, pomorskiego i mazowieckiego, gdzie absorpcja środków była wyższa od przewidywań wynikających z poziomu rozwoju tamtejszego rolnictwa. W innych regionach duża absorpcja środków wynikała z wysokiego poziomu rozwoju rolnictwa. Można na tej podstawie wysnuć wniosek, że również inne środki unijne kierowane do rolnictwa przyczyniały się raczej do

¹ Autor analizował wpływ programu SAPARD na poziom rozwoju rolnictwa, przy zastosowaniu wskaźnika będącego różnicą pomiędzy uśrednionymi i znormalizowanymi wartościami poziomu absorpcji środków funduszu i poziomu rozwoju rolnictwa. Badania objęły całą Polskę w skali powiatów.

Ryc. 3. A – Wartość inwestycji SAPARD na 1 gospodarstwo powyżej 1 ha UR (zł); B – Wskaźnik oddziaływania programu SAPARD na rolnictwo

Źródło: R. Rudnicki 2008, s. 220–222

A – Value of the SAPARD investment per 1 farm above 1 ha of arable land (PLN); B – Index of the SAPARD programme impact on agriculture

Source: R. Rudnicki 2008, pp. 220–222

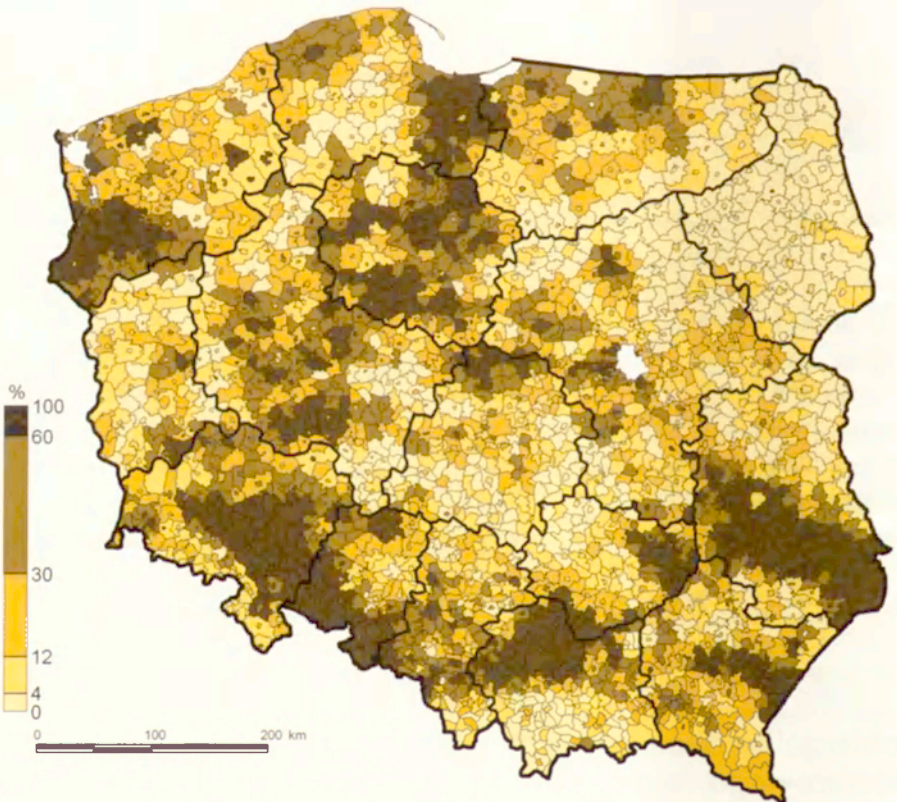
„dywersyfikacji” przestrzennej gospodarstw rolnych niż łagodzenia różnic rozwojowych. Wyjątek mogą stanowić nieduże obszary, które wobec braku odpowiednich danych statystycznych są trudne do zidentyfikowania.

Osobnej uwagi wymagają obszary położone w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich, charakteryzujące się wyspecjalizowaną produkcją rolną. Na przykład podwarszawska strefa intensywnego rolnictwa dostarczała prawie 10% ogólnokrajowej produkcji warzyw polowych, ponadto 20% warzyw produkowanych pod osłonami, a także około 5% produkcji sadowniczej, nie licząc rejonu Grójca i Warki, który daje około 36% krajowych zbiorów z drzew. Podobnie intensywne rolnictwo, wyspecjalizowane w produkcji ogrodniczej, występuje w okolicach Krakowa, a w nieco mniejszym stopniu także Szczecina, Trójmiasta, Torunia i Lublina.

Potencjalne obszary konkurencyjnego i towarowego rolnictwa

Oprócz już wykształconych obszarów konkurencyjnego i towarowego rolnictwa można zidentyfikować też takie, które posiadają wysoki potencjał dla produkcji żywności. Przy spełnieniu odpowiednich warunków mogą one stać się częścią zaplecza żywnościowego kraju. Istnieją przesłanki do tego, aby sądzić, że w perspektywie średniookresowej obszary te mogą wzmocnić swoją konkurencyjność.

Możliwości produkcyjne rolnictwa zależą od czynników przyrodniczych, agrotechnicznych i społeczno-ekonomicznych. W literaturze przedmiotu istnieje wiele opracowań na temat warunków produkcyjnych rolnictwa. Miernikiem odnoszącym się do warunków przyrodniczych jest opracowany w Instytucie Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (jrpp) ujmujący warunki glebowe, klimatyczne, wodne i rzeźbę terenu. Podczas ostatniego Spisu Rolnego w 2002 r. GUS opracował wskaźnik jakości gruntów¹. Im wyższa wartość wskaźnika, tym wyższa jakość użytkowa gruntów. Obszary o najwyższych wartościach wskaźnika pokrywają się na ogół z terenami wyspecjalizowanymi w produkcji roślinnej o wysokiej koncentracji upraw polowych (ryc. 4).

Rys. 4. Udział użytków rolnych o wskaźniku jakości rolniczej gruntów powyżej 1
Share of arable land whose index of land agricultural quality exceeds 1.

¹ Jest on ilorazem hektarów przeliczeniowych do fizycznych hektarów użytków rolnych w gospodarstwie rolnym. Obydwa wskaźniki (IUNG i GUS) przedstawiają podobny obraz zróżnicowania przestrzennego warunków przyrodniczych dla rolnictwa.

Wysoka jakość użytkowa gruntów stwarza dogodne warunki dla produkcji rolniczej, dlatego obszary tak położone powinny charakteryzować stosunkowo wysoka produktywność. Okazuje się jednak, że tylko część z nich właściwie wykorzystuje swój potencjał produkcyjny. Dotyczy to głównie obszaru wielkopolskiego, kujawsko-pomorskiego i grójecko-łowickiego. Pozostałe obszary (lubelski, małopolski, pyrzycki i Niziny Śląskiej) pomimo towarowego charakteru rolnictwa nie wykorzystują w pełni swojego potencjału, dlatego można je uznać za obszary rezerw produkcyjnych.

Podobne wnioski zostały przedstawione wcześniej przez J. Bańskiego (1999) w opracowaniu na temat rolniczych obszarów rezerw produkcyjnych. Autor wyznaczył je dwiema metodami. W pierwszej miernikiem wykorzystania warunków naturalnych była wartość produkcji globalnej (z 1990 r.) z 1 ha użytków rolnych przeliczona na 1 pkt. *j.rpp*. W efekcie wyróżniono 6 obszarów rezerw: lubelsko-sandomierski, małopolski, podlaski, przemyski, sudecki, żuławsko-warmiński (ryc. 5). W drugiej metodzie zastosowano mierniki oceniające wykorzystanie jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej pod kątem uzyskiwanych plonów. Na podstawie wartości wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej wyliczono teoretyczne plony czterech zbóż (pszenica, jęczmień, żyto, owies)

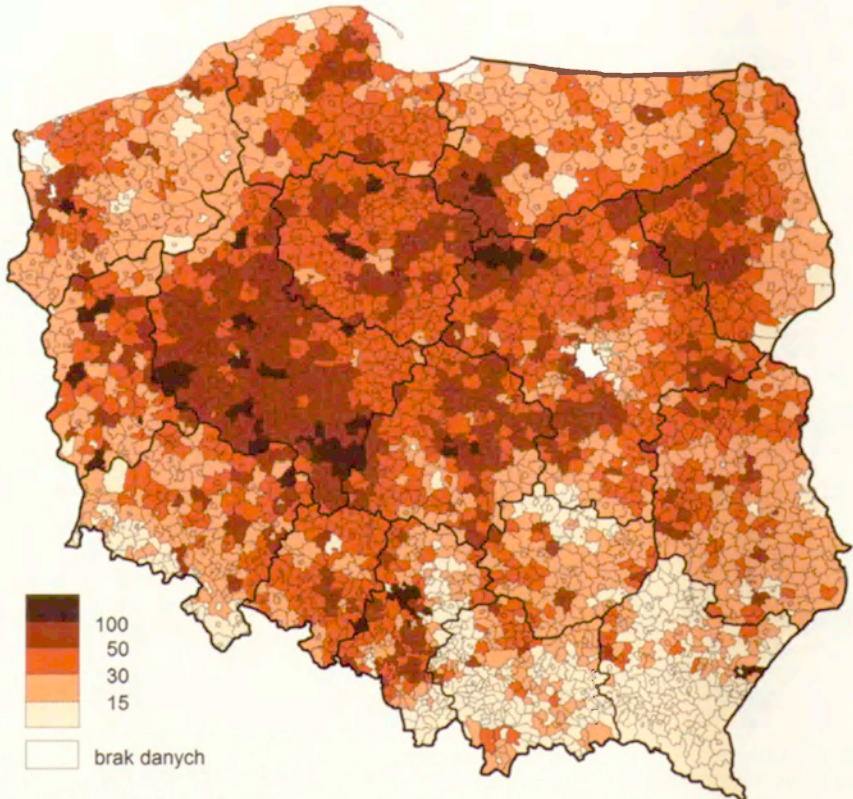

Ryc. 5. A – Obszary przyrodniczych rezerw produkcyjnych (produkcja globalna z 1 ha na 1 pkt. *j.rpp* poniżej 18 tys. starych zł), 1990. 1 – lubelsko-sandomierski, 2 – małopolski, 3 – podlaski, 4 – przemyski, 5 – sudecki, 6 – żuławsko-warmiński (Bański 1999). B – Obszary przyrodniczych rezerw produkcyjnych (relacja pomiędzy teoretycznymi i rzeczywistymi plonami 4 zbóż), 1996. 1 – dolnośląsko-opolski, 2 – lubelsko-sandomierski, 3 – małopolski, 4 – przemyski, 5 – żuławsko-warmiński (Bański 1999)

A – Areas of natural production reserves (global production of 1 ha per 1 point of the quality of agricultural production space below 18 thousand of „old” PLN), 1990, 1 – lubelsko-sandomierski, 2 – małopolski, 3 – podlaski, 4 – przemyski, 5 – sudecki, 6 – żuławsko-warmiński (Bański 1999); B – Areas of natural production reserves (relation between theoretical and actual crops of 4 cereals), 1996, 1 – dolnośląsko-opolski, 2 – lubelsko-sandomierski, 3 – małopolski, 4 – przemyski, 5 – żuławsko-warmiński (Bański 1999)

i porównano je z plonami rzeczywistymi. Na tej podstawie wyłoniono pięć obszarów rezerw produkcyjnych.

Współczesny obraz wykorzystania przyrodniczej przestrzeni produkcyjnej nie odbiega istotnie od zarysowanych we wcześniejszych badaniach (ryc. 6)¹. Z analizy wskaźnika produkcji towarowej na 1 ha użytków rolnych przeliczonego na 1 pkt. wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynika, że największe rezerwy w zakresie produkcji tkwią w rolnictwie Wyżyny Małopolskiej i Lubelskiej, Niziny Śląskiej, Pomorza Zachodniego oraz Warmii i Mazur. W przypadku Wyżyny Małopolskiej z bardzo niekorzystną strukturą agrarną trudno spodziewać się w najbliższych latach wyraźnej poprawy wykorzystania

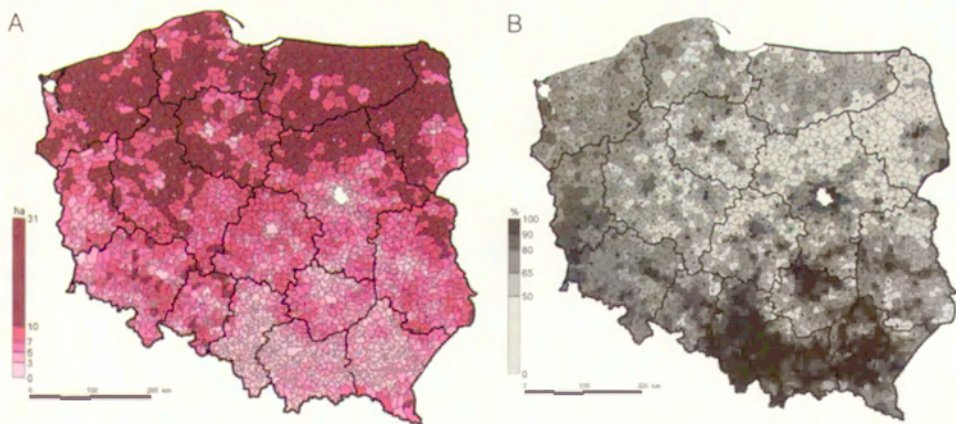
Ryc. 6. Produkcja towarowa z 1 ha (w zł) na 1 pkt. wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (IUNG), 2002
Commercial production of 1 ha (in PLN) per 1 point of the quality of agricultural production space (IUNG), 2002

¹ Po wejściu Polski do UE efekty produkcyjne generalnie uległy poprawie, ale nie zmieniły się istotnie relacje przestrzenne (wcześniejsze analizy wskazują, że mogły one nawet pogłębić się).

potencjału produkcyjnego. Tylko w gminach wyspecjalizowanych w produkcji warzywniczej można oczekiwać poprawy w tym zakresie.

Do przyczyn osłabiających potencjał produkcyjny rolnictwa na obszarach Wyżyny Lubelskiej należy wadliwa struktura agrarna (wysoki udział małych powierzchniowo gospodarstw i duże rozdrobnienie pól uprawnych – ryc. 7), stosunkowo niskie kwalifikacje zawodowe rolników, niekorzystne procesy demograficzne (wysoki udział ludności w wieku powyżej 65 lat wśród właścicieli gospodarstw) i niedostatek wody dla rolnictwa. Trudno natomiast jednoznacznie wskazać przyczyny, które ograniczają możliwości produkcyjne na Nizinie Śląskiej. Obserwowane współcześnie procesy poprawy struktury agrarnej polegające także na polaryzacji gospodarstw, powodujące między innymi wzrost liczby i powierzchni gospodarstw dużych oraz wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców wsi pozwalają mieć nadzieję, że obszary te w nieodległej perspektywie dołączą do obszarów towarowego i konkurencyjnego rolnictwa.

Niskie efekty produkcyjne uzyskują też gospodarstwa rolne w województwach zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim oraz w zachodniej części pomorskiego i wschodniej podlaskiego. Warunki przyrodnicze do produkcji roślinnej są tam na ogół mało korzystne. Ponadto są to obszary, które od dawna charakteryzuje ekstensywny model uprawy (głównie zbóż) i słaby poziom wykorzystania trwałych użytków zielonych. W perspektywie 2015 trudno oczekiwać wyraźnych zmian na tych obszarach. Będą one miały raczej charakter „punktowy” i obejmą swoim zasięgiem tylko nowoczesne i „odważne” gospodarstwa, potrafiące sprostać współczesnym wyzwaniom. Do gospodarstw tych należeć będą zapewne duże obiekty prowadzące wielkostadny chów bydła. W dłuższej perspektywie należy oczekiwać zmian w strukturze użytkowania ziemi zmie-

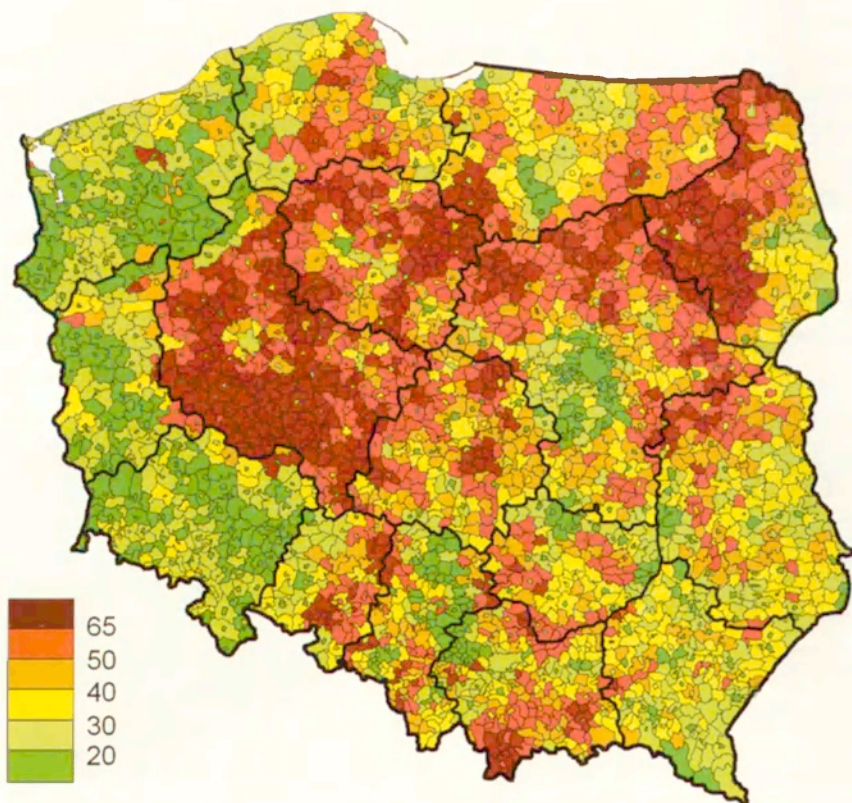

Ryc. 7. A – przeciętna powierzchnia gospodarstw indywidualnych, 2002, B – udział gospodarstw indywidualnych o powierzchni do 5 ha, 2002

A – average area of individual farms, 2002, B – share of individual farms with an area up to 5 ha, 2002

rzających do powiększania powierzchni użytków zielonych i wzrostu obsady zwierząt, głównie trawożernych. Obecnie jest ona zdecydowanie za niska i nie odzwierciedla potencjału tych obszarów (ryc. 8). W tym kierunku należy przede wszystkim upatrywać szans rozwoju dla rolnictwa północnej Polski. Wśród zwierząt podstawową rolę będzie odgrywało bydło mięsne. W mniejszym stopniu rozwijają się gospodarstwa ekologiczne i agroturystyczne, hodowla koni na cele rekreacyjne oraz tzw. „hobby farming”. Drugim kierunkiem produkcji może być bioenergetyka, w tym głównie uprawa mało wymagających roślin energetycznych.

Na podstawie dotychczasowych analiz można wskazać, że w skali ogólnej potencjalne obszary towarowego rolnictwa koncentrują się na Wyzynie Lubelskiej i Nizinie Śląskiej. W perspektywie najbliższych kilku lat niewielka część tamtejszego rolnictwa ma realne szanse poprawy wydajności i włączenia się do konkurencji na rynku żywnościowym, głównie w zakresie produkcji roślinnej.

Ryc. 8. Obsada zwierząt gospodarskich w sztukach dużych na 100 ha użytków rolnych w rolnictwie indywidualnym, 2002

Livestock density in large units per 100 ha of arable land in individual agriculture, 2002

W dłuższej perspektywie na północy kraju należy oczekiwać wzrostu zainteresowania chowem zwierząt gospodarskich, zwłaszcza bydła.

Strategiczne obszary produkcji rolniczej

Wśród strategicznych obszarów produkcji rolniczej mających już obecnie duże znaczenie dla gospodarki żywnościowej kraju można wymienić obszary towarowego i konkurencyjnego rolnictwa (ryc. 9):

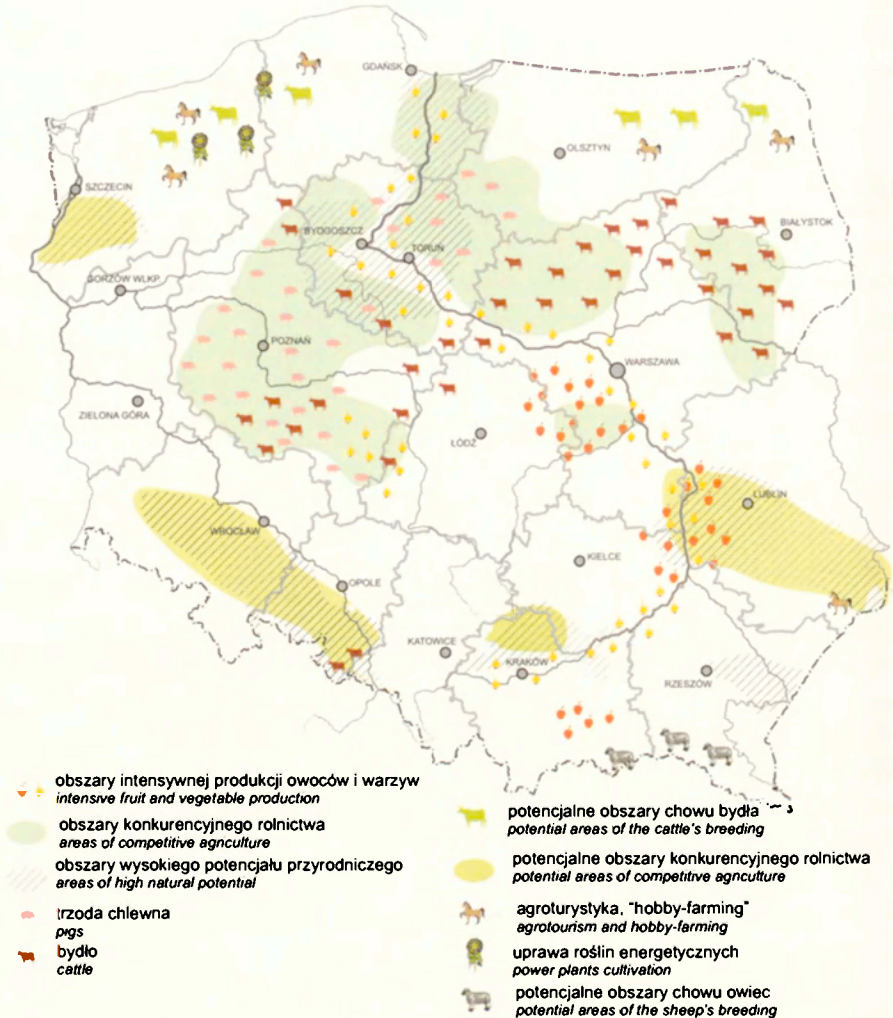
- obszar wielkopolski wyspecjalizowany w chowie trzody chlewnej i intensywnej produkcji roślin przemysłowych,
- obszar dolnej Wisły wyspecjalizowany w intensywnej produkcji roślin przemysłowych i zbóż,
- obszar grójecko-łowicki wyspecjalizowany w produkcji warzyw i owoców,
- obszar podlaski charakteryzujący się intensywnym chowem bydła mlecznego.

Są to tereny charakteryzujące się stosunkowo korzystną strukturą agrarną, wysokim poziomem kultury rolnej i wysoką specjalizacją gospodarstw. Wsparcie ekonomiczne rolnictwa i jego otoczenia na tych terenach pozwoli utrzymać istniejący, wysoki poziom cech produkcyjnych rolnictwa, a inwestycje w jego otoczeniu będą gwarantowały dalszy ich rozwój.

Wśród potencjalnych obszarów towarowego i konkurencyjnego rolnictwa, które posiadają korzystne warunki rozwoju można wymienić:

- obszary o wysokim potencjale przyrodniczym do produkcji rolniczej (lubelski, Niziny Śląskiej, miechowski, pyrzycki),
- obszary warmińsko-mazurski i pomorski o korzystnych warunkach do wielkostadnego chowu zwierząt i karpacki z możliwością rozwoju mięsnego chowu owiec i krów mlecznych,
- obszary rozwoju bioenergetyki (pomorski).

Potencjalne obszary konkurencyjnego i towarowego rolnictwa wymagają spełnienia szeregu warunków. Obszary o korzystnych warunkach przyrodniczych w większości przypadków wymagają stopniowej poprawy struktury agrarnej, inwestycji w szeroko rozumianą infrastrukturę i szeroko rozumiane otoczenie rolnictwa, poprawy struktury demograficznej i poziomu wykształcenia właścicieli gospodarstw oraz rozwoju i optymalizacji łańcucha powiązań pomiędzy poszczególnymi ogniwami gospodarki żywnościowej oraz relacji rolnik-konsument. Są to zmiany długoterminowe wymagające wielu lat, które nie nastąpią w perspektywie 2015. Należy oczekiwać, że w najbliższych latach wzrośnie jednak znaczenie gospodarstw towarowych włączających się w konkurencję w skali kraju i na wzorcach przez nie wypracowanych kształtować się będą nowe gospodarstwa towarowe.

Ryc. 9. Strategiczne obszary rolnicze
Strategic agricultural areas

Obszary o korzystnych warunkach do chowu zwierząt – głównie bydła (Warmia, Mazury i Pomorze) mają stosunkowo dobrą strukturę agrarną i dużą powierzchnię użytków zielonych. Istniejące tam warunki nie utrudniają też uprawy roślin pastewnych. Podstawowym wyzwaniem wydaje się być zmiana dotychczasowych kierunków produkcji i podjęcie ryzyka chowu bydła mięsnego lub mięsno-mlecznego. Towarzyszyć temu może hodowla zwierząt na cele rekreacyjne (konie i kuce), głównie w gospodarstwach podejmujących działalność agroturystyczną oraz „hobby forming”. Na obszarach górskich istnieją możliwości „powrotu” do chowu owiec głównie na mięso.

Tabela 3. Kierunki produkcyjne rolnictwa według województw

Województwo	Typ gospodarki rolnej	Główne kierunki produkcyjne	Perspektywiczne kierunki produkcji 2015
Dolnośląskie	mieszane i towarowe średniointensywne	zboża, rośliny przemysłowe, bydło	intensyfikacja dotychczasowych kierunków
Kujawsko-pomorskie	towarowe intensywne	trzoda chlewna, zboża, rośliny przemysłowe,	utrzymanie dotychczasowych kierunków i rozwój gospodarstw ekologicznych
Lubelskie	mieszane i drobnotowarowe średniointensywne	zboża, przemysłowe (w tym tytoń)	intensyfikacja dotychczasowych kierunków z ograniczeniem uprawy buraka cukrowego
Lubuskie	mieszane średniointensywne	zboża, rzepak, bydło, drób	utrzymanie dotychczasowych kierunków
Łódzkie	mieszane mało intensywne	zboża, ziemniaki, bydło mleczne	intensyfikacja i rozwój ogrodnictwa
Małopolskie	mieszane i tradycyjne, samozaopatrzeniowe i socjalne	zboża, ziemniaki, bydło, warzywa i owoce	utrzymanie dotychczasowych kierunków
Mazowieckie	mieszane i towarowe średniointensywne	zboża, bydło, warzywa i owoce	intensyfikacja dotychczasowych kierunków
Opolskie	towarowe i mieszane intensywne	zboża, trzoda chlewna	intensyfikacja dotychczasowych kierunków
Podkarpackie	tradycyjne, samozaopatrzeniowe i socjalne	zboża, ziemniaki, bydło mleczne	agroturystyka, chów owiec i innych zwierząt trawożernych
Podlaskie	towarowe i mieszane intensywne i średniointensywne	bydło mleczne, rośliny pastewne	bydło mleczne, zboża, rośliny pastewne, agroturystyka
Pomorskie	towarowe i mieszane ekstensywne	zboża i buraki cukrowe, ziemniaki, bydło, trzoda chlewna	intensyfikacja dotychczasowych kierunków i bydło mięsne
Śląskie	tradycyjne, mieszane mało intensywne	zboża, bydło, ziemniaki	dotychczasowe kierunki produkcji
Świętokrzyskie	tradycyjne, mało towarowe mało intensywne	zboża (pszenica, jęczmień, żyto)	zboża, owoce jagodowe, agroturystyka
Warmińsko-mazurskie	towarowe i mieszane, średniointensywne	zboża, bydło mięsno-mleczne	bydło mięsno-mleczne, rośliny pastewne, agroturystyka
Wielkopolskie	towarowe intensywne	trzoda chlewna, zboża, rośliny przemysłowe	utrzymanie dotychczasowych kierunków i specjalizacja
Zachodniopomorskie	mieszane i towarowe mało intensywne	zboża, rzepak, bydło mięsno-mleczne	bydło mięsne, rośliny pastewne i energetyczne

Źródło: Opracowanie własne.

Obszar Pojezierza Pomorskiego z dużymi powierzchniami upraw ekstensywnych na słabszych jakościowo gruntach może stać się zagłębiem bioenergetycznym. Oprócz tradycyjnej uprawy rzepaku na lepszych jakościowo glebach, można rozwijać produkcję innych roślin energetycznych (wierzba, miskantus, ślazo-wiec), co jest zgodne z dyrektywami Unii Europejskiej. Dyrektywa z 2001 roku nakłada na państwa członkowskie obowiązek podjęcia działań mających na celu stopniowe zwiększenie udziału biopaliw w sektorze transportu. Zakłada ona, że udział biopaliw i innych paliw odnawialnych w ogólnej masie paliw w krajach członkowskich UE będzie wzrastał począwszy od 2005 r. z 2% do 5,10% w 2009 r. i 20% w 2020 r.

Potencjalne obszary konkurencyjnego i towarowego rolnictwa powinny być objęte szczególną troską i wymagają stałego monitoringu. Po osiągnięciu konkurencyjności w skali globalnej tamtejsze rolnictwo zapewni mieszkańcom wsi odpowiedni poziom życia i będzie ważnym czynnikiem rozwoju regionalnego na terenach popegeerowskich, które obecnie wykorzystywane są dosyć ekstensywnie przez rolnictwo.

Obszary o znaczącym endogenicznym potencjale rozwojowym

Rozwój lokalny to złożony proces, w którym władze lokalne przy wykorzystaniu zasobów własnych oraz zaangażowaniu partnerów zewnętrznych stymulują rozwój gospodarczy danej jednostki terytorialnej. W rozwoju lokalnym oraz regionalnym niezbędne są odpowiednie uwarunkowania egzogeniczne i endogeniczne. Należy podkreślić, że do uruchomienia trwałego rozwoju wykorzystującego potencjał endogeniczny niezbędne jest przekroczenie pewnej wartości progowej, oznaczającej istnienie niezbędnych po temu zasobów ludzkich i materialnych. Ponadto obszary posiadające potencjał własny (podstawę rozwoju) łatwiej oraz efektywniej mogą wykorzystywać zewnętrzne uwarunkowania rozwoju.

Podstawowym celem opracowania jest identyfikacja obszarów odznaczających się wysokimi wartościami endogenicznego potencjału rozwojowego. Potencjał endogeniczny na obszarach wiejskich wynika z różnego rodzaju uwarunkowań rozwojowych. Stąd też zidentyfikowano i oceniono obszary wiejskie cechujące się: wysokim poziomem wyposażenia infrastrukturalnego, potencjałem do rozwoju funkcji turystycznych, wysokim poziomem kapitału ludzkiego mieszkańców i władz samorządowych, wysokim poziomem kapitału społecznego (lokalnej aktywności społecznej) oraz potencjałem rozwoju sektora rolnego. Oceniono przy tym zależność pomiędzy endogenicznym potencjałem rozwojowym, a rentą położenia w kontinuum miasto-wieś i konkurencyjnością gospodarki rolnej. Podjęto też próbę nadania rang różnym czynnikom endogenicznym w zależności od lokalizacji obszarów wiejskich.

W badaniach wykorzystano metody wypracowane podczas realizacji projektów badawczych MNiSW: Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego – koncepcja, identyfikacja, diagnoza (Bański 2008) oraz Endogeniczne czynniki rozwoju obszarów wiejskich województwa mazowieckiego (Czapiewski 2009).

Obszary o wysokim poziomie wyposażenia infrastrukturalnego

Infrastruktura jest uznawana za bardzo istotny endogeniczny element kształtujący procesy rozwoju społeczno-gospodarczego. Infrastruktura techniczna jest jednym z podstawowych elementów zagospodarowania przestrzennego i *”decyduje w dużej mierze o możliwościach rozwoju inicjatyw gospodarczych i przyciąganiu kapitału z zewnątrz, możliwościach modernizacji i wzrostu produkcji rolniczej oraz kształtowaniu wielofunkcyjności wsi i warunków życia mieszkańców”* (Kołodziejczyk 2004, s. 52). Infrastruktura techniczna odgrywa również szczególną rolę w kształtowaniu osadnictwa, jest jednym z elementów atrakcyjności regionalnej oraz pełni istotną funkcję w zachowaniu odpowiednich parametrów środowiska przyrodniczego. Niedostateczny stopień wyposażenia w infrastrukturę może stanowić zagrożenie degradacji środowiska przyrodniczego, barierę dla rozwoju społeczno-gospodarczego oraz obniżać warunki bytowe mieszkańców.

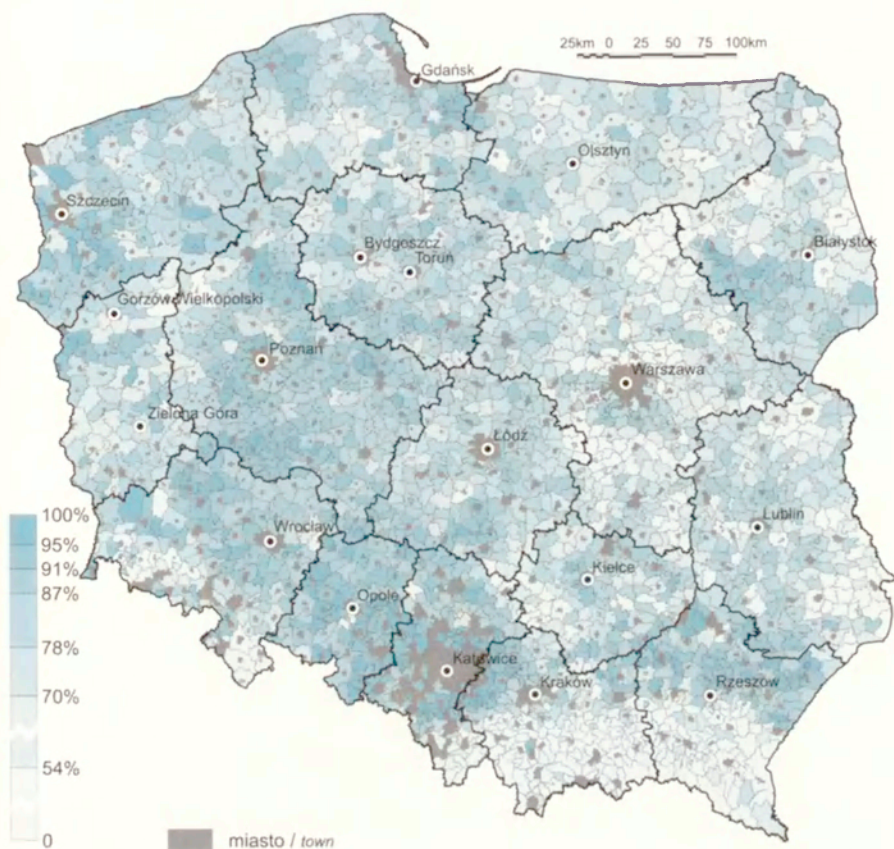
W latach 1990. jednym z najważniejszych problemów obszarów wiejskich była dysproporcja między zaopatrzeniem w wodę z wodociągów sieciowych a kontrolowanym usuwaniem ścieków. Dystans dzielący rozwój urzędów dostarczających wodę i odbierających ścieki świadczył o nieharmonijnym rozwoju sieci wodno-kanalizacyjnej oraz niewłaściwym rozumieniu procesu użycia wody w gospodarce i jej obiegu w środowisku. Tylko równomierny rozwój obydwu rodzajów sieci oraz trzeciego ważnego elementu, jakim są oczyszczalnie ścieków, może rzeczywiście przyczynić się do poprawy warunków bytowych ludności oraz stanu środowiska przyrodniczego.

Wodociąg jest najlepiej rozwiniętą siecią infrastruktury technicznej o charakterze przesyłowym na obszarach wiejskich w Polsce. W latach 1990–2004 przyrost długości sieci wodociągowej wyniósł ogółem 156,6%. Jeszcze większą dynamiką cechował się wzrost długości wodociągów na obszarach wiejskich; we wspomnianym okresie wyniósł on 242% (Świątek 2009).

Najwyższa wartość nasycenia mieszkań siecią wodociągową (powyżej 90%) występuje na obszarze województw: opolskiego, wielkopolskiego, zachodniopomorskiego i śląskiego (ryc. 1).

Wraz z wodociągiem powinna być rozbudowywana sieć kanalizacyjna umożliwiająca odprowadzenie oraz oczyszczenie wody dostarczonej do gospodarstwa domowego. Rozwój sieci kanalizacyjnej nie był jednak tak dynamiczny jak sieci wodociągowej. W 1990 r. w Polsce było 26,5 tys. km kanalizacji, z czego 88% – na terenie miast. Od tego czasu ponad połowę wszystkich inwestycji z zakresu infrastruktury sanitarnej ulokowano na obszarach wiejskich.

Obszarami z największym odsetkiem mieszkań podłączonych do sieci kanalizacyjnych są województwa północne: warmińsko-mazurskie, pomorskie i zacho-

Ryc. 1. Udział ludności z dostępem do sieci wodociągowej, 2007
Share of the population with access to the water pipe network, 2007

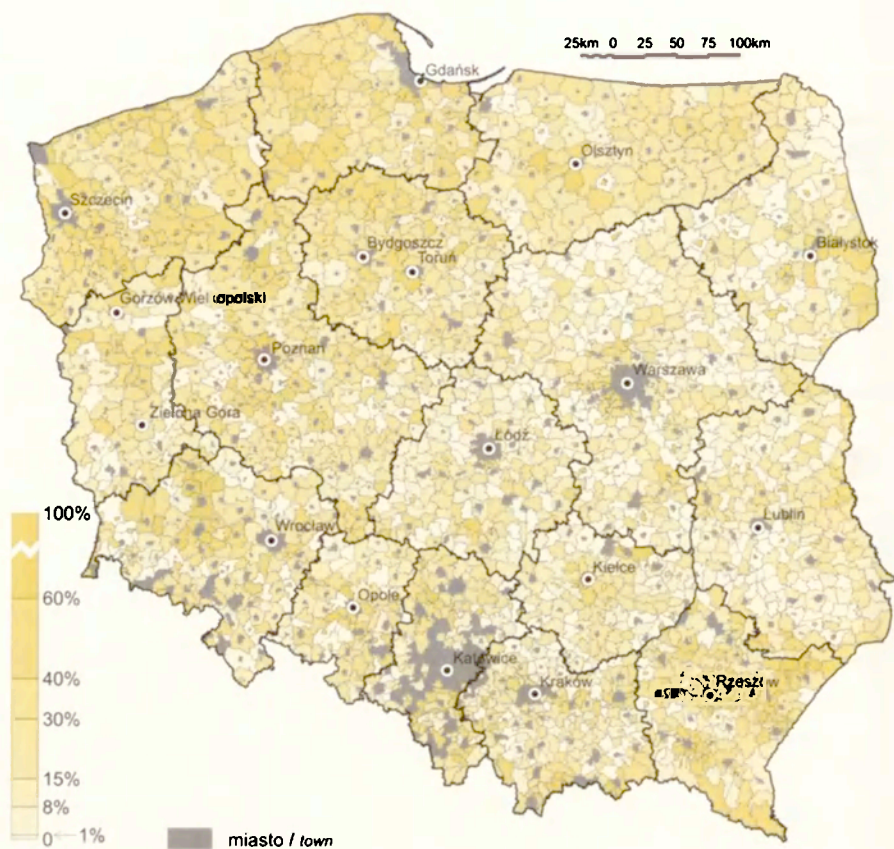
dniopomorskie (ryc. 2). Jest to związane z działalnością w przeszłości Państwowych Gospodarstw Rolnych, które w pierwszej kolejności wyposażano w instalacje infrastrukturalne (Zawadzki 1991).

Do analizy zmian udziału ludności z dostępem do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w okresie 2002–2007 zastosowano następującą formułę:

$$Z = (W_{2007} + K_{2007} - W_{2002} - K_{2002}) / 2, \text{ gdzie:}$$

Z – średnia zmiana, W_i – udział ludności z dostępem do sieci wodociągowej w roku i , K_i – udział ludności z dostępem do sieci kanalizacyjnej w roku i .

Powstały obraz wskazuje, że największa dynamika zmian wystąpiła w pasie województw: od pomorskiego, przez mazowieckie, świętokrzyskie, małopolskie, po podkarpackie, czyli na obszarach, które słabiej były wyposażone w infrastrukturę techniczną (ryc. 3). Ogólnie można stwierdzić, że dynamika wzrostu dostę-

Ryc. 2. Udział ludności z dostępem do sieci kanalizacyjnej, 2007
 Share of the population with access to the sewage system, 2007

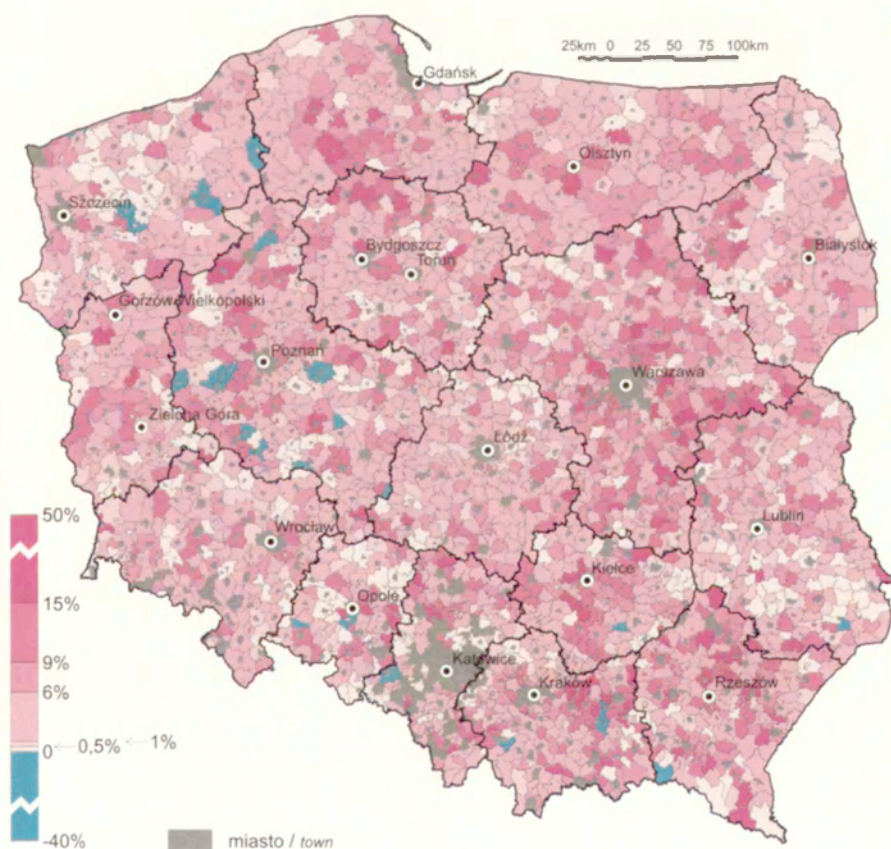
ności sieci wodno-kanalizacyjnej była wysoka na przeważającym obszarze kraju. Dzięki temu można mówić o procesie zmniejszania różnic przestrzennych pod tym względem.

Wysoki poziom wyposażenia w sieć wodociągową charakteryzuje Opolszczyznę i Górny Śląsk, południową część województwa wielkopolskiego i północną podkarpackiego. Ogólnie można stwierdzić, że pod tym względem korzystniej wypada zachodnia część kraju.

Sieć kanalizacyjna na wsi rozwijana była przede wszystkim na obszarach działalności Państwowych Gospodarstw Rolnych. Robotnicy rolni i inni pracownicy tych gospodarstw mieszkali w zwartych osadach, na ogół w sąsiedztwie gospodarstw. Dzięki temu koszty inwestycji związanych z kanalizacją były niewielkie i mogła z niej korzystać duża grupa mieszkańców wsi. Do dziś obszary popegerowskie charakteryzuje najwyższy poziom rozwoju sieci kanalizacyjnej

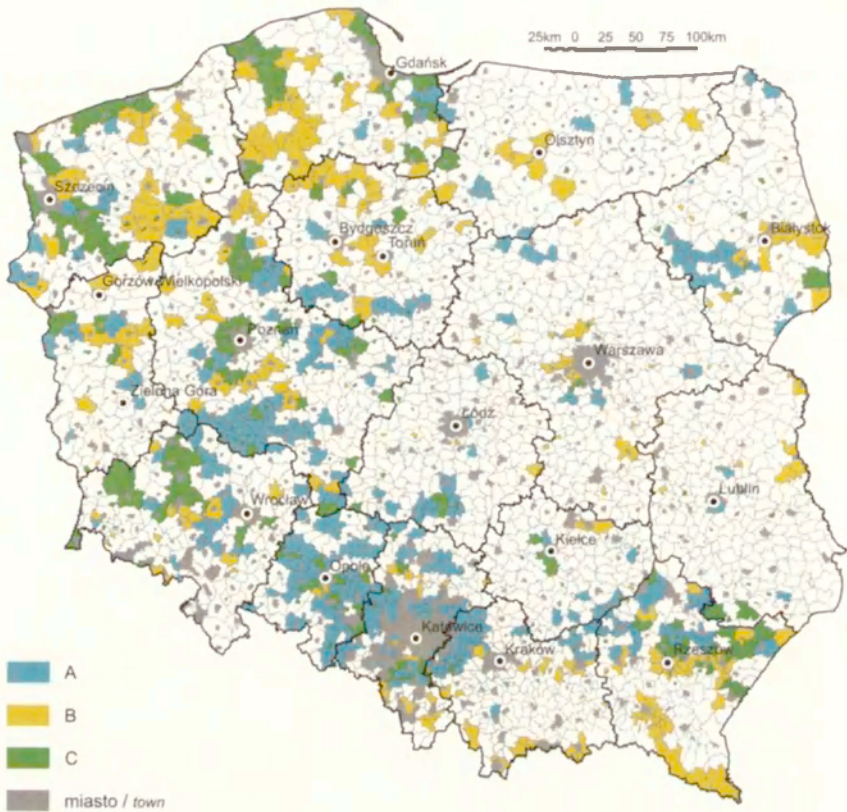
(nie uwzględniono jej stanu technicznego, który wobec braku doinwestowania jest prawdopodobnie zły).

Niewiele jest obszarów wiejskich, które posiadają wysoki poziom wyposażenia w obydwie analizowane sieci infrastruktury technicznej (ryc. 4). Należą do nich niewielkie kompleksy gmin na Żuławach Wiślanych, Pobrzeżu Bałtyku, w sąsiedztwie Szczecina i Poznania, w zachodniej części woj. dolnośląskiego i na północy woj. podkarpackiego.

Ryc. 3. Średnia zmiana udziału ludności z dostępem do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, 2002–2007

Average change in the share of the population with access to the water pipe network and sewage system, 2002–2007

Ryc. 4. Obszary o wysokim poziomie wyposażenia infrastrukturalnego, 2007

A – obszary o wysokim poziomie rozwoju sieci wodociągowych (udział ludności z dostępem do sieci >91%), B – obszary o wysokim poziomie rozwoju sieci kanalizacyjnych (udział ludności z dostępem do sieci >40%), C – obszary o wysokim poziomie rozwoju sieci wodociągowych i kanalizacyjnych
Areas with the high level of infrastructure equipment, 2007

A – areas with the high level of development of water-pipe networks (share of population with access to networks >91%), B – areas with the high level of development of sewage systems (share of population with access to systems >40%), C – areas with the high level of development of water-pipe networks and sewage systems

Obszary o wysokim potencjale do rozwoju funkcji turystycznej

Obszary wiejskie o wysokim potencjale do rozwoju funkcji turystycznych były przedmiotem badań K. Heffnera i A. Rosnera (2002). Autorzy wyznaczyli syntetyczny wskaźnik możliwości rozwoju funkcji turystycznej w gminach na podstawie trzech wskaźników cząstkowych:

- bazy noclegowej w istniejącej bazie turystycznej,
- obiektów atrakcyjnych dla turystów,
- walorów turystycznych.

Każdy z nich opracowany został na podstawie zestawu cech diagnostycznych. Na przykład w przypadku obiektów atrakcyjnych dla turystów wzięto pod uwagę: pomniki i rezerwy przyrody, obiekty muzealne, ośrodki wypoczynkowe i kolonijne. Następnie przyznano im odpowiednie wagi i w efekcie obliczono wskaźnik występowania atrakcji turystycznych. Podobną procedurę zastosowano do dwóch pozostałych wskaźników. Na koniec opracowano wskaźnik syntetyczny.

Wykorzystując materiały opracowane przez K. Heffnera i A. Rosnera (2002) oraz aktualne dane statystyczne dotyczące bazy noclegowej i literaturę przedmiotu, można wskazać kilka regionów o wysokim potencjale dla rozwoju turystyki. Są to przede wszystkim obszary nadmorskie i górskie o wybitnych walorach turystycznych. Ponadto wysoki potencjał dla rozwoju turystyki mają Pojezierze Mazurskie i Suwalskie, Kaszuby, część Pojezierza Pomorskiego, Góry Świętokrzyskie, Roztocze oraz obszary położone w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich. Do podobnych wniosków skłania analiza struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich, w której uwzględniono gminy o wiodącej funkcji rolniczej (ryc. 5)¹. Wyróżniono 108 takich jednostek.

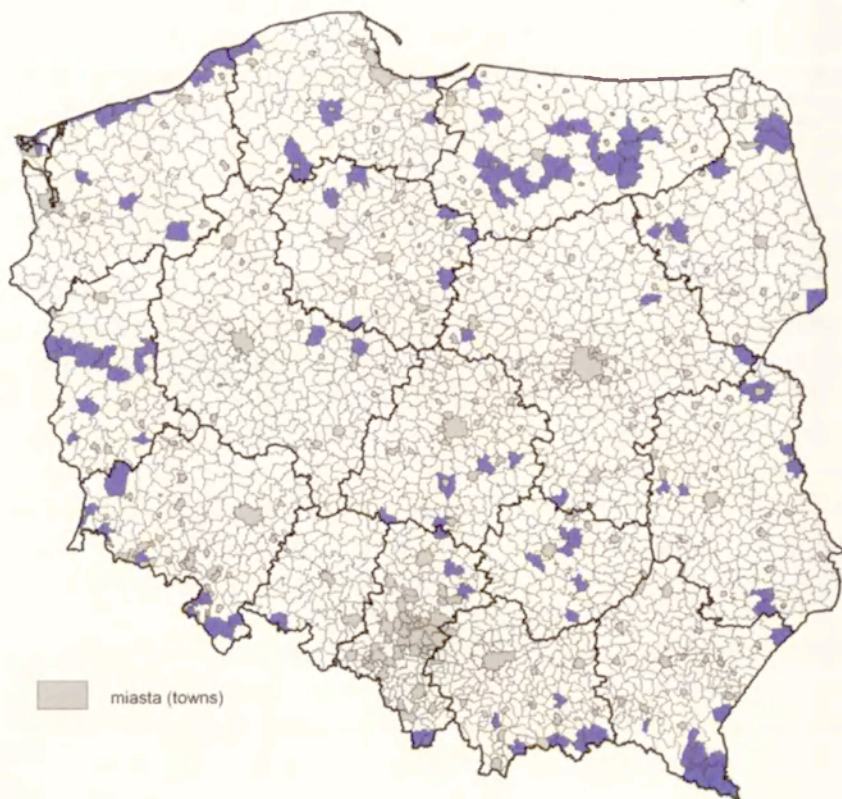
Według badań K. Heffnera i A. Rosnera (2002) wybitne możliwości dla rozwoju turystyki ma 20 gmin wiejskich (m.in. Bystrzyca Kłodzka, Sztutowo, Brenna, Dziwnów, Cisna, Bukowina Tatrzańska, Kościelisko, Rewal). Kolejne 114 gmin ma bardzo duże możliwości rozwoju turystyki, a 221 duże możliwości.

Ostatnie lata charakteryzuje intensywny rozwój turystyki wiejskiej. Zaczyna być ona postrzegana jako ważna gałąź aktywności gospodarczej w skali lokalnej, regionalnej i krajowej. Turystyka wiejska może jednak stanowić alternatywne źródło dochodu tylko w niewielkiej liczbie gospodarstw. Tym niemniej w ich otoczeniu mogą rozwijać się usługi, handel i drobna wytwórczość.

Typowe gospodarstwa agroturystyczne dysponują na ogół kilkoma lub kilkunastoma miejscami noclegowymi i oferują usługi oraz atrakcje związane z wsią i rolnictwem, np. wyżywienie z wykorzystaniem własnych produktów, wędkowanie, grzybobranie, polowania, jazdy konne, wycieczki rowerowe.

Z danych Instytutu Turystyki wynika, że w 2007 r. na obszarach wiejskich działało 7345 gospodarstw agroturystycznych dysponujących 71 330 miejscami noclegowymi. Agroturystyka najlepiej rozwinięta jest na terenach górskich oraz pojeziernych, zwłaszcza w Karpatach i na Pojezierzu Mazurskim (ryc. 6). W województwach: małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim znajduje się około 40% wszystkich gospodarstw agroturystycznych w Polsce.

¹ W badaniach wzięto pod uwagę minimalną liczbę udzielonych noclegów oraz liczbę obiektów turystycznych zbiorowego zakwaterowania.

Ryc. 5. Gminy o funkcjach turystycznych
Communes performing tourist functions

W przyszłości można oczekiwać dalszego dynamicznego rozwoju tej formy działalności gospodarczej na wsi, ale będzie się ona koncentrowała tylko na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo i kulturowo. Szacuje się, że w skali roku wypoczynek na wsi zainteresować może około 1,6 mln (około 8%) mieszkańców miast. W krajach Unii Europejskiej z wypoczynku na wsi korzysta około 25% mieszkańców.

Większe znaczenie na obszarach wiejskich Polski może mieć rekreacja połączona z turystyką sobotnio-niedzielną („weekendową”). Wyjazdy poza miasto są bardzo powszechnym sposobem spędzania wolnego czasu przez mieszkańców miast. Musi temu towarzyszyć atrakcyjna oferta turystyczna docelowego obszaru oraz zapewnienie dobrej dostępności komunikacyjnej. Szczególnie istotny jest czas dojazdu, który powinien być możliwie najkrótszy. W przeciwnym wypadku mieszkańcy miast będą wybierać tereny podmiejskie, które mogą oferować mniej atrakcji turystycznych, ale za to są dostępne w krótkim czasie.

Nie słabnie zainteresowanie budową tzw. drugich domów, z których część zmienia funkcje na całoroczne rezydencje. Presja na niektóre obszary ze strony

Ryc. 6. Rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych, 2007
Distribution of agrotourist farms, 2007

mieszkańców miast jest tak duża, że część powierzchni użytków rolnych jest odrolniana i przeznaczana pod zabudowę domków letniskowych. Nadmierna rozbudowa osiedli letniskowych może jednak stanowić zagrożenie dla środowiska przyrodniczego i krajobrazu. Wsie, które nie posiadają kanalizacji oraz właściwego systemu utylizacji nieczystości, a przy tym nadmiernie zabudowane osiedlami letniskowymi, tracą swoje pierwotne cechy stanowiące o ich atrakcyjności.

Obszary o wysokim poziomie kapitału ludzkiego mieszkańców i władz samorządowych

Zasoby ludzkie, a zwłaszcza ich jakość, odgrywają kluczową rolę w rozwoju regionalnym. W zależności od ich wielkości i jakości mogą stanowić istotną barierę bądź stymulator rozwoju.

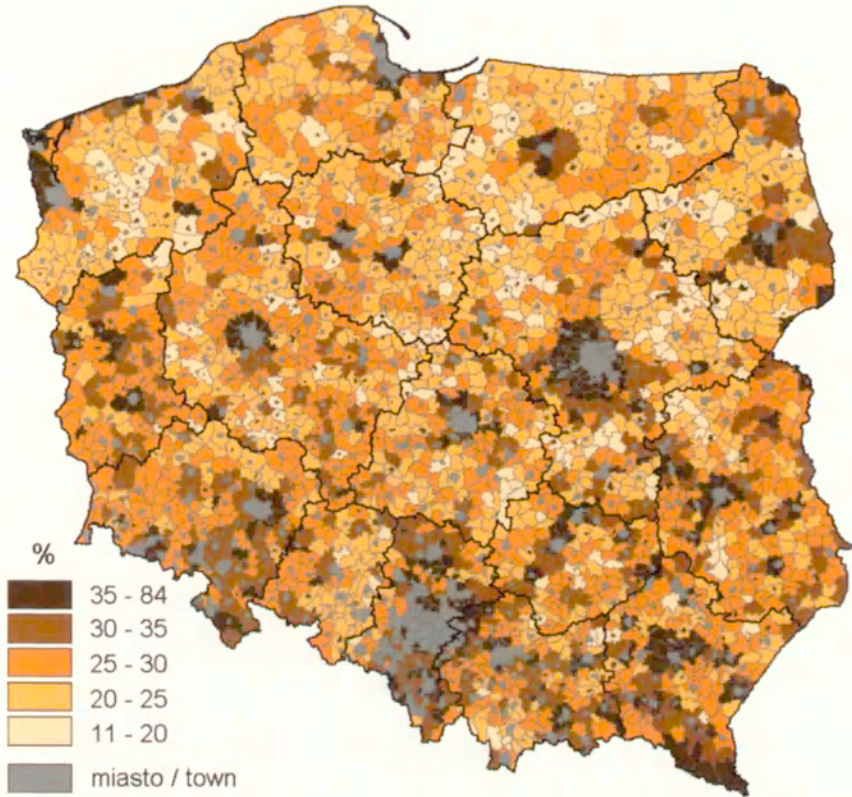
Obszary o wysokim poziomie kapitału ludzkiego mieszkańców i władz samorządowych zostały wyznaczone i pokazane na mapach, jako syntetyczny wskaźnik zbudowany w oparciu o trzy mierniki:

- udział mieszkańców powyżej 18 lat z wykształceniem wyższym i średnim,
- udział kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych (pow. 1 ha) z wykształceniem ponadpodstawowym rolniczym,
- udział radnych gmin z wykształceniem wyższym i średnim.

Jak wykazały badania K. Janca i K. Czapiewskiego (2005), wraz ze wzrostem udziału osób z wykształceniem wyższym wzrasta wskaźnik potencjału gospodarczego obszarów wiejskich – obszary takie cechują się większą liczbą podmiotów gospodarczych, niższą stopą bezrobocia oraz wyższymi dochodami do budżetów lokalnych. Zgodnie ze współczesnymi koncepcjami rozwoju regionalnego do najistotniejszych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego zalicza się jakość zasobów ludzkich i umiejętność współpracy (Lee i in. 2004). Szczególnie wykształcenie oraz ciągle podnoszenie kwalifikacji są ważnymi czynnikami i „generatorami” rozwoju regionów i kraju. Jak zauważa P. Romer (1990) dla wzrostu gospodarczego znaczenie ma gospodarka nie o dużej liczbie ludzi, ale o dużych zasobach dobrze wykształconych pracowników. Według F. von Hayek (1945) do osiągnięcia sukcesu gospodarczego niezbędny jest pewien zasób wiedzy, który ułatwia racjonalną ocenę sytuacji i realistyczne kształtowanie własnych celów. Wiedza jest tym większa, im wyższy poziom wykształcenia człowieka.

Do charakterystyki poziomu wykształcenia ludności wykorzystano wskaźnik liczby osób z wykształceniem wyższym i średnim w wieku powyżej 18 lat. Dzięki temu uniknięto pojawienia się wartości odstających, związanych z dużą koncentracją ludności z wykształceniem wyższym w jakieś konkretnej gminie, a wynikającą ze szczególnych lokalizacji na jej terenie wyspecjalizowanych instytucji (Rosner 2007). Obliczenie wspólnego wskaźnika dla wykształcenia wyższego i średniego ma ważne znaczenie korygujące dla kilku konkretnych jednostek administracyjnych, jednakże nie wpływa znacząco na generalny obraz zróżnicowania przestrzennego na obszarach wiejskich – współczynnik korelacji pomiędzy odsetkiem osób z wykształceniem wyższym i średnim wyniósł $r = 0,78$.

Analizując poziom wykształcenia ludności należy na samym początku wskazać na ewidentny podział przestrzeni na linii „miasto-wieś” (udział ludności z wykształceniem wyższym na wsi wynosił w 2002 r. 4,2% *versus* 13,6% w miastach). Można uznać, że wykształcenie wyższe i średnie na obszarach wiejskich jest swego rodzaju „dobrem rzadkim”. W większości wyłącznie obszary położone w bezpośrednim sąsiedztwie dużych miast odznaczają się wysokim bądź średnim udziałem ludności z takim wykształceniem (ryc. 7). Z kolei najniższymi wartościami poziomu wykształcenia charakteryzują się gminy położone w znacznym oddaleniu od centrów rozwojowych, przy granicach województw, tworząc

Ryc. 7. Udział mieszkańców powyżej 18 lat z wykształceniem wyższym i średnim, 2002
Share of inhabitants above 18 years of age with higher and secondary education, 2002

obszary wewnętrznych peryferii rozwoju – „*wewnątrzregionalnych dysharmonii rozwoju*” (Zagożdżon 1982, cyt. za Jałowicki 1983, s. 77). Na tych obszarach nakładają się na siebie dwa niekorzystne uwarunkowania – mała dostępność przestrzenna do szkół wyższych w większych miastach oraz brak takich placówek na miejscu. Ponadto z takich gmin odpływają do miasta młodzi, najlepiej wykształceni mieszkańcy, co powoduje, że na wsi pozostają osoby starsze i słabiej wykształcone. Opierając się na analizie zmian poziomu wykształcenia w ostatnich dekadach (Janc, Czapiewski 2005, 2008) można wskazać, iż udział osób lepiej wykształconych na wsi będzie systematycznie wzrastał, jednakże istniejące zróżnicowania regionalne, a szczególnie obserwowane na osi kontinuum miejsko-wiejskiego, będą się utrzymywały (obecnie, co piąty mieszkaniec miasta posiada wykształcenie wyższe, zaś na wsi, tylko co dwudziesty).

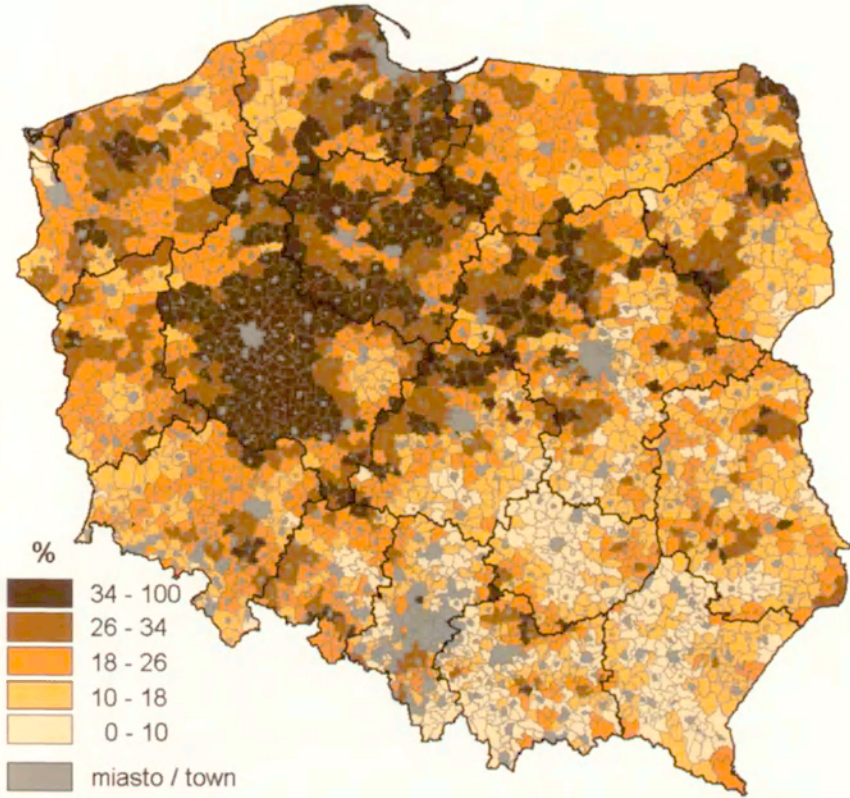
Gospodarstwa kierowane przez lepiej wykształconych rolników uzyskują zazwyczaj lepsze efekty produkcyjne, cechuje je także skuteczniejsze wykorzystanie zasobów ziemi, pracy i środków obrotowych oraz stosowanie nowoczesnych

technologii produkcji. Wykształceni rolnicy posiadają większe gospodarstwa, jednocześnie dążąc do ich powiększania. Należy założyć, że dostosowanie się rolników do obecnych wymagań rynku i konkurencji jest efektywniejsze na obszarach o wysokim udziale właścicieli gospodarstw rolnych z wysokimi kwalifikacjami zawodowymi.

Należy podkreślić, iż w ostatnich kilkudziesięciu latach poziom wykształcenia ludności rolniczej uległ zdecydowanej poprawie – w 1960 r. aż 97% osób związanych z rolnictwem posiadało co najwyżej wykształcenie podstawowe, zaś w 2002 r. udział ten zmniejszył się do 28%. Spośród prawie 1,6 mln kierowników gospodarstw rolnych powyżej 1 ha, w 2002 r. zaledwie 1,3% posiadało wyższe lub policealne wykształcenie rolnicze, a dalsze 19% wykształcenie średnie lub zasadnicze zawodowe rolnicze. Prawie 800 tys. rolników nie posiadało żadnego wykształcenia kierunkowego. Korzystną strukturą wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw odznaczają się Wielkopolska, Kujawy, Żuławy Wiślane, obszary wyżynne o bardzo dobrych warunkach agroeologicznych do produkcji rolnej oraz tereny wyspecjalizowanej produkcji rolnej – głównie rejony sadownicze (ryc. 8). Takie zróżnicowanie przestrzenne jest ściśle powiązane z jakościowymi cechami rolnictwa. Obszary z dominacją rolnictwa intensywnego i towarowego cechują się jednocześnie wyższym niż przeciętnie udziałem kierowników gospodarstw z wykształceniem rolniczym. Dla obszarów Podkarpacia, Małopolski i Kielecczyny charakterystyczne jest niskotowarowe, ekstensywne rolnictwo i niekorzystna struktura wykształcenia rolników. Udział kierowników posiadających wykształcenie rolnicze wykazuje bardzo silny związek z powierzchnią gospodarstw rolnych – wskaźnik ten wzrasta stopniowo od 20% wśród użytkowników działek rolnych do 81% wśród użytkowników gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha.

Analizę wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych, można byłoby rozszerzyć o informacje dotyczące nie tylko kierunkowego, lecz również ogólnego poziomu wykształcenia. Jednakże należy podkreślić, iż wykształcenie ogólne oraz kierunkowe wykazują wysoki stopień współzależności – współczynnik korelacji liniowej obliczony dla powiatów ziemskich wyniósł 0,64. W związku z tym (aby zapobiec powielaniu informacji), przy wyznaczaniu obszarów o wysokim poziomie kapitału ludzkiego pominięto wskaźnik udziału rolników z wykształceniem wyższym i średnim ogólnym.

Upodmiotowienie społeczności lokalnych wiązało się z równoczesnym otrzymaniem przez gminę dużych uprawnień w sferze rozwoju lokalnego. Od początku lat 90. ubiegłego wieku samorząd stał się odpowiedzialny za podnoszenie atrakcyjności gospodarczej, społecznej i infrastrukturalnej gminy i przez to zwiększanie jej konkurencyjności w stosunku do innych jednostek terytorialnych (Wasilewski 2005). Skuteczność realizacji tego procesu zależy w dużej mierze od poziomu kwalifikacji radnych oraz władzy samorządowej. Z różnych

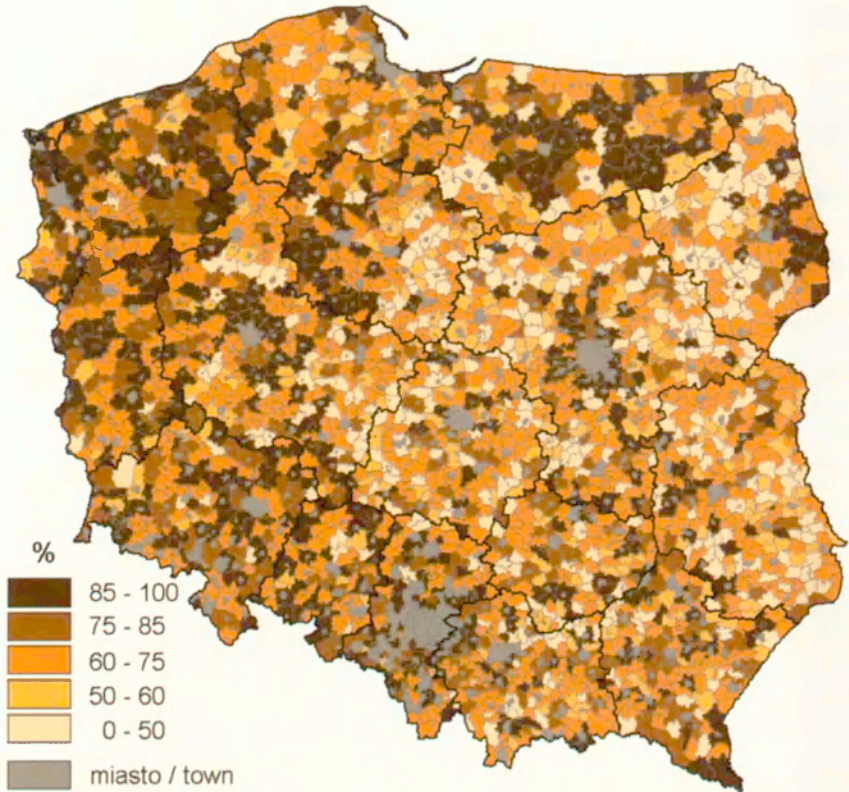
Ryc. 8. Udział kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych powyżej 1 ha z wykształceniem ponadpodstawowym rolniczym, 2002

Share of managers of individual farms above 1 ha with post-elementary agricultural education, 2002

badań wynika, iż właśnie od poziomu kompetencji tych osób zależy między innymi stopień absorpcji środków z Unii Europejskiej przeznaczonych na rozwój społeczno-gospodarczy (Bański, Stola 2002; Czapiewski, Janc 2007; Ciok, Raczyk 2008). Ponadto, jak podkreśla A. Rosner (2007) kapitał ludzki jest zasobem gospodarki lokalnej i od umiejętności władz gminy, promocji, inicjatyw lokalnych zależy, czy gminy będą umiały ten wewnętrzny kapitał wykorzystać.

Najwyższym udziałem radnych z wykształceniem wyższym i średnim charakteryzują się gminy ze stref podmiejskich największych aglomeracji oraz obszary Polski zachodniej (ryc. 9). Można zauważyć, iż w dużej mierze obszary o wysokim udziale wykształconych radnych pokrywają się z obszarami o większym udziale ludności z wykształceniem wyższym (współczynnik korelacji obliczony na poziomie powiatowym przyjął wartość $r = 0,79$).

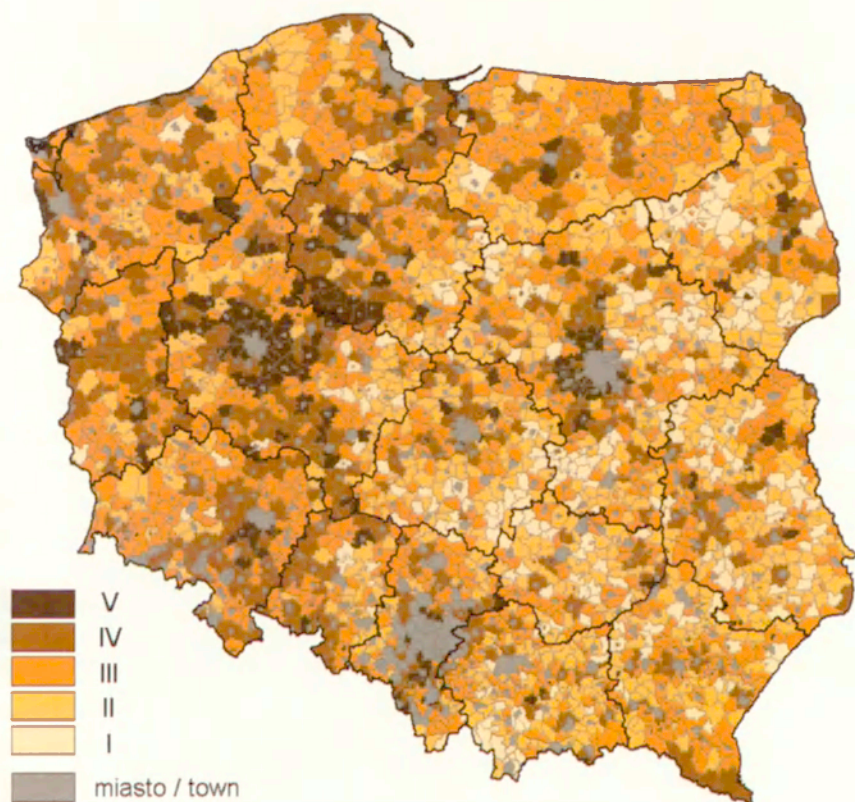
Poziom wykształcenia radnych jest znacznie niższy w gminach, w których dominuje funkcja rolnicza. Obliczony wskaźnik korelacji pomiędzy udziałem

Ryc. 9. Udział radnych gmin w kadencji 2006–2010 z wykształceniem wyższym i średnim
Share of commune councilors in the 2006–2010 term with high and secondary education

radnych z wykształceniem wyższym a wskaźnikiem agraryzacji (wyznaczającym rolę rolnictwa w użytkowaniu ziemi, zatrudnieniu i dochodach mieszkańców) ukształtował się na wysokim poziomie ujemnym ($r = -0,72$). Należy mieć na względzie to, iż tworzone strategie i koncepcje rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich zakładają wielofunkcyjny rozwój, modernizację rolnictwa, tworzenie coraz większej liczby pozarolniczych miejsc pracy oraz wzrost atrakcyjności inwestycyjnej obszarów wiejskich. Wszystkie te programy wymagają dużej znajomości procedur i możliwych do wykorzystania źródeł wsparcia. Jak wynika z przytoczonych analiz, im słabsze wykształcenie radnych tym niższa absorpcja środków pomocowych. Tak więc sytuacja ta stanowi szczególnie niekorzystną perspektywę rozwoju obszarów rolniczych oraz zwiększa prawdopodobieństwo dalszej polaryzacji przestrzeni. Ponieważ obszary o wyższym potencjale będą mogły lepiej wykorzystać stwarzane warunki rozwoju, więc dystans pomiędzy nimi a obszarami słabszymi (rolniczymi) może się jeszcze bardziej pogłębiać (Janc, Czapiewski 2005).

Uwarunkowania związane z kapitałem ludzkim stanowią jeden z podstawowych wewnętrznych czynników rozwoju, gdyż ludzie są zarówno twórcami i realizatorami działań, jak również odbiorcami ich efektów. Człowiek występuje więc w procesach rozwoju w podwójnej roli – jako cel podejmowanych działań i jednocześnie środek do ich realizacji. Zakładając, iż rozwój z zewnątrz wielu obszarów wiejskich jest trudny bądź zgoła niemożliwy, kluczowa jest *wewnętrzna* mobilizacja mieszkańców (Sobala-Gwosdz 2005). Dlatego wysoka jakość

Ryc. 10. Syntetyczny wskaźnik poziomu kapitału ludzkiego mieszkańców i władz samorządowych na obszarach wiejskich Polski.

Klasy¹: V – bardzo wysoka, IV – wysoka, III – średnia, II – niska, I – bardzo niska

Synthetic index of the level of human capital of inhabitants and self-government authorities in Polish rural areas.

Classes: V – very high, IV – high, III – medium, II – low, I – very low

¹ Uzyskany wskaźnik syntetyczny kapitału ludzkiego obliczony za pomocą miary rozwoju Hellwiga i zbudowany na podstawie trzech mierników został podzielony w oparciu o średnią arytmetyczną i odchylenie standardowe, przy czym granicę pomiędzy klasami stanowiły odpowiednio wartości równe: $n_i + \frac{3}{4}S_i$; $n_i + \frac{1}{4}S_i$; $n_i - \frac{1}{4}S_i$; $n_i - \frac{3}{4}S_i$.

zasobów ludzkich, wyrażająca się wysokim poziomem wykształcenia, tworzy kluczowy zestaw do prawidłowego rozwoju obszarów wiejskich.

Najwyższymi wartościami tego potencjału cechowało się kilka typów obszarów wiejskich. Przede wszystkim strefy podmiejskie większości ośrodków regionalnych – w zależności od wielkości ekonomicznej i ludnościowej miasta, różna była także jego strefa oddziaływania (ryc. 10). Po drugie, wysokim kapitałem ludzkim charakteryzują się mieszkańcy, rolnicy i władza lokalna z obszaru środkowej Wielkopolski i zachodnich Kujaw. Po trzecie, znacznie wyższe wartości analizowany wskaźnik osiągnął na obszarach o zdywersyfikowanej strukturze funkcjonalnej oraz na obszarach o towarowym nastawieniu produkcji rolnej, niż na monofunkcyjnych obszarach (głównie cechujących się rolnictwem o niskiej orientacji rynkowej) z Polski wschodniej i środkowej.

Obszary o wysokim poziomie kapitału społecznego mieszkańców

Aktywność społeczności lokalnych jest uważana współcześnie za jeden z głównych czynników wspierających rozwój gospodarczy (Kołodziejczyk 2003; Janc 2006) oraz przyczyniających się do kreacji więzi i zaufania pomiędzy członkami tych grup społecznych (Halamska 2008). Z różnych analiz wynika wręcz, iż kapitał społeczny ma 20% udział w sukcesie gospodarczym (Kołodziejczyk 2003). Na obszarach o wysokiej aktywności lokalnej mieszkańcy w relatywnie wysokim stopniu wierzą, że mają wpływ na przebieg procesów rozwojowych, angażują się w działania podejmowane przez różne grupy społeczne oraz starają się o to, aby władze lokalne były aktywne i kompetentne (Heffner, Rosner 2002). Putnam (jeden z głównych twórców koncepcji kapitału społecznego) na przykładzie Włoch wykazał, że regiony o dużych tradycjach obywatelskich lepiej się rozwijają i są lepiej zarządzane. Ludność z tych obszarów, angażując się w różnego rodzaju działalność ufa, że inni będą przestrzegać reguł społecznych i postępować uczciwie (Halamska 2008). Pozytywny wpływ lokalnej aktywności społecznej na lokalną aktywność gospodarczą został obrazowo przedstawiony przez D. Kołodziejczyk (2003, s. 27), która twierdzi iż „*mapa wiejskich obszarów rozwijających się w Polsce będzie się zmieniać w zależności od aktywności ludzkiej, pozwalającej efektywniej i dynamiczniej kreować oblicze tej przestrzeni*”.

Obszary o wysokim poziomie kapitału społecznego mieszkańców (w wymiarze uczestnictwa mieszkańców wsi w różnych inicjatywach) zostały wyznaczone jako syntetyczny wskaźnik zbudowany w oparciu o cztery mierniki pośrednie (inferencyjne) zaproponowane przez Janca (2006):

- członkowie klubów sportowych na 1000 ludności,
- członkowie zespołów artystycznych na 1000 ludności,

- członkowie kół zainteresowań na 1000 ludności,
- zaangażowanie obywatelskie – frekwencja wyborcza w kilku ostatnich wyborach.

Uczestnictwo w klubach sportowych było uwzględniane już w pierwszych pracach Putnama dotyczących kapitału społecznego. Według różnych badań od 3 do 5% ludności Polski angażuje się w działalność w organizacjach sportowych, co sprawia, iż jest to jedna z głównych form aktywności (Janc 2006).

Najwyższym poziomem członkostwa w klubach sportowych odznaczają się gminy z południowej i zachodniej Polski. Ciekawy jest przykład Mazowsza, na którym występuje wyraźna dominacja Warszawy, a większość gmin wiejskich regionu cechuje jeden z najniższych wskaźników w kraju. Na niektórych obszarach wysoki poziom uczestnictwa wynika z działalności na danym terenie dużych przedsiębiorstw przeznaczających środki finansowe na działalność klubów sportowych. Ponadto istotnymi elementami jest społeczna tradycja regionów (np. intensywna działalność Towarzystwa Gimnastycznego *Sokół* w Galicji w XIX w.) i nowoczesne postawy (aktywny sposób spędzania wolnego czasu). Brak tradycji, słabe uprzemysłowienie (kluby często powstawały i funkcjonują przy zakładach przemysłowych) i brak dużych przedsiębiorstw powoduje, iż najniższym poziomem członkostwa w klubach sportowych odznaczają się mieszkańcy z Podlasia i Mazowsza.

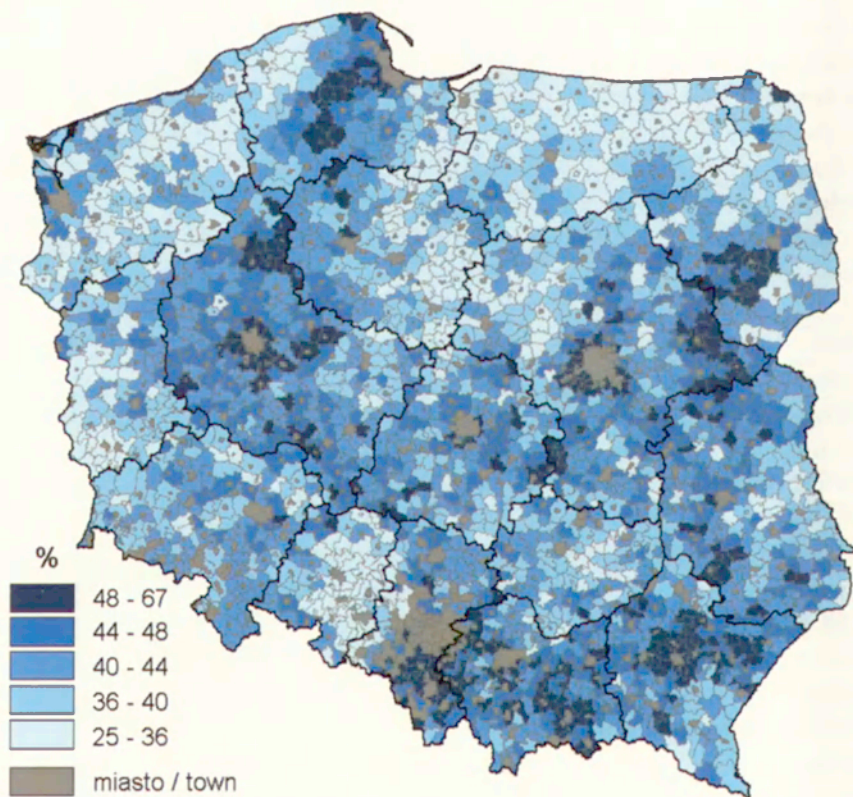
Z kolei członkostwo w kołach zainteresowań i zespołach artystycznych, pozwala w sposób pośredni określić skłonności do spędzania czasu z osobami o podobnych zainteresowaniach, chęci współdziałania. Udział w tego typu działalności umożliwia nie tylko rozwój pewnych umiejętności, ale także podnosi pewność siebie oraz ułatwia zawieranie nowych kontaktów. Z tych względów uczestnictwo w zespołach artystycznych jest istotną cechą opisującą społeczności lokalne w kontekście kapitału społecznego.

Najwyższy poziom uczestnictwa w zespołach artystycznych i kołach zainteresowań odnotowywany jest na Podkarpaciu, w Małopolsce, na Lubelszczyźnie, Warmii i Mazurach, Pomorzu oraz w Polsce centralnej. Po części większa aktywność w Polsce wschodniej wynika z większej liczby domów kultury i świetlic przypadających na 1000 mieszkańców, jednakże przede wszystkim należy ją wiązać z większym zaangażowaniem ludności wiejskiej w krzewienie lokalnej kultury oraz różnorodnością kulturową wynikającą z różnorodności etnicznej. Na obszarach wiejskich zespoły artystyczne są jedną z głównych i podstawowych form zrzeszeń mieszkańców, stąd tak wysokie wartości tego miernika na obszarach Polski wschodniej.

Zauważyć zatem można wysoki stopień komplementarności różnych form aktywności w różnych regionach kraju, który uzależniony jest od uwarunkowań cywilizacyjnych i procesów społecznych (w różnych regionach kraju inne formy członkostwa są bardziej lub mniej popularne). Jedyнным obszarem, gdzie wszy-

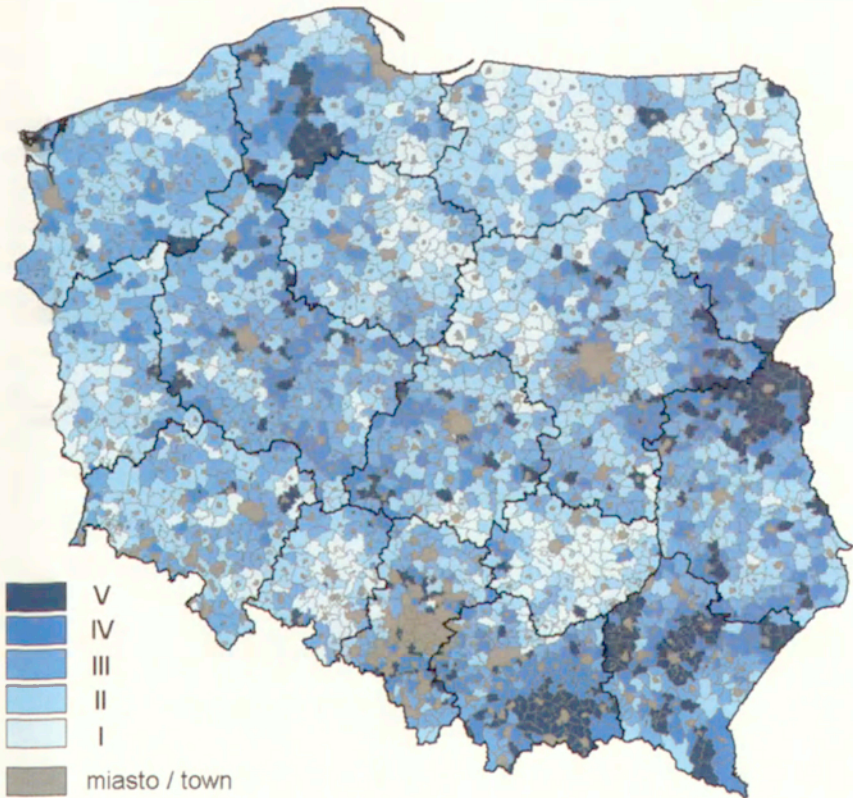
stkie trzy formy członkostwa osiągnęły wysokie wartości jest region Małopolski i Podkarpacia.

Uczestnictwo w wyborach stanowi jeden z głównych bezpośrednich sposobów wyrażania swoich poglądów. Frekwencja wyborcza, czyli partycypacja obywatelska w procedurach demokratycznych, wyznacza również w pewien sposób aktywność społeczną mieszkańców (Wendt 2007). Według politologów w wyborach z jednej strony znacznie częściej biorą udział mężczyźni i osoby starsze, a z drugiej osoby lepiej wykształcone i zamożniejsze (Cześnik 2007). To powoduje, że najwyższą frekwencją charakteryzują się zarówno obszary południowego Podlasia i wschodniego Mazowsza, jak również obszary podmiejskie (ryc. 11). Ponadto tradycyjnie najwyższe zaangażowanie obywatelskie występuje w Małopolsce, Podkarpaciu, Wielkopolsce i Kaszubach. W przypadku Opolszczyzny niska frekwencja jest wynikiem dużej różnicy pomiędzy osobami umieszczonymi na listach wyborców, a rzeczywiście przebywającymi na tym terenie.

Ryc. 11. Średnia frekwencja na obszarach wiejskich w kilku ostatnich wyborach
Average attendance in rural areas at the last few elections

Przestrzenne zróżnicowanie miary syntetycznej kapitału społecznego (uczestnictwo w życiu kulturalnym i społecznym; ryc. 12) wskazuje na istnienie kilku charakterystycznych obszarów o wysokich wartościach analizowanej cechy. Przede wszystkim wyraźnie wyróżnia się obszar Polski południowo-wschodniej (Małopolska, Podkarpacie i Roztocze). Są to obszary cechujące się interesującą kulturą ludową oraz dużym bogactwem folklorystycznym (rękodzieło, muzyka). Symptomatyczna jest wyraźna granica przebiegająca na Wiśle pomiędzy tym obszarem a Kielecczyną, gdzie obserwuje się jeden z najniższych w kraju poziomów kapitału społecznego (w XIX w. była to granica pomiędzy zaborem austriackim a rosyjskim). Kolejnymi zwartymi obszarami o wysokich wartościach syntetycznego wskaźnika jest północna część województwa lubelskiego oraz Kaszuby. O ile w przypadku obszaru Małopolski i Podkarpacia można mówić o cywilizacyjno-kulturowych uwarunkowaniach wysokich wartości

Ryc. 12. Syntetyczny wskaźnik poziomu kapitału społecznego mieszkańców na obszarach wiejskich Polski.

Klasy: V – bardzo wysoka, IV – wysoka, III – średnia, II – niska, I – bardzo niska

Synthetic index of the level of social capital of inhabitants in Polish rural areas

Classes: V – very high, IV – high, III – medium, II – low, I – very low

kapitału społecznego (Galicja, tradycje góralskie), o tyle w innych przypadkach należy raczej wskazywać tylko na uwarunkowania kulturowe (np. relatywnie wyższe wartości analizowanego wskaźnika na Kurpiach w relacji do sąsiednich gmin Mazowsza). Z kolei na wielu obszarach notowana jest atrofia więzi społecznych, słabe kultywowanie tradycji, mała aktywność społeczna i obywatelska, co dodatkowo wzmacnia brak ośrodków kultury (Janc 2006).

Obszary cechujące się wysokim potencjałem rozwoju sektora rolnego

W przestrzeni wiejskiej występują obszary charakteryzujące się dużym potencjałem wewnętrznym dla rozwoju sektora rolnego. Potencjał ten może wynikać z bardzo korzystnych warunków przyrodniczych lub uwarunkowań społeczno-ekonomicznych (nie wyklucza się współwystępowania tych dwóch grup czynników).

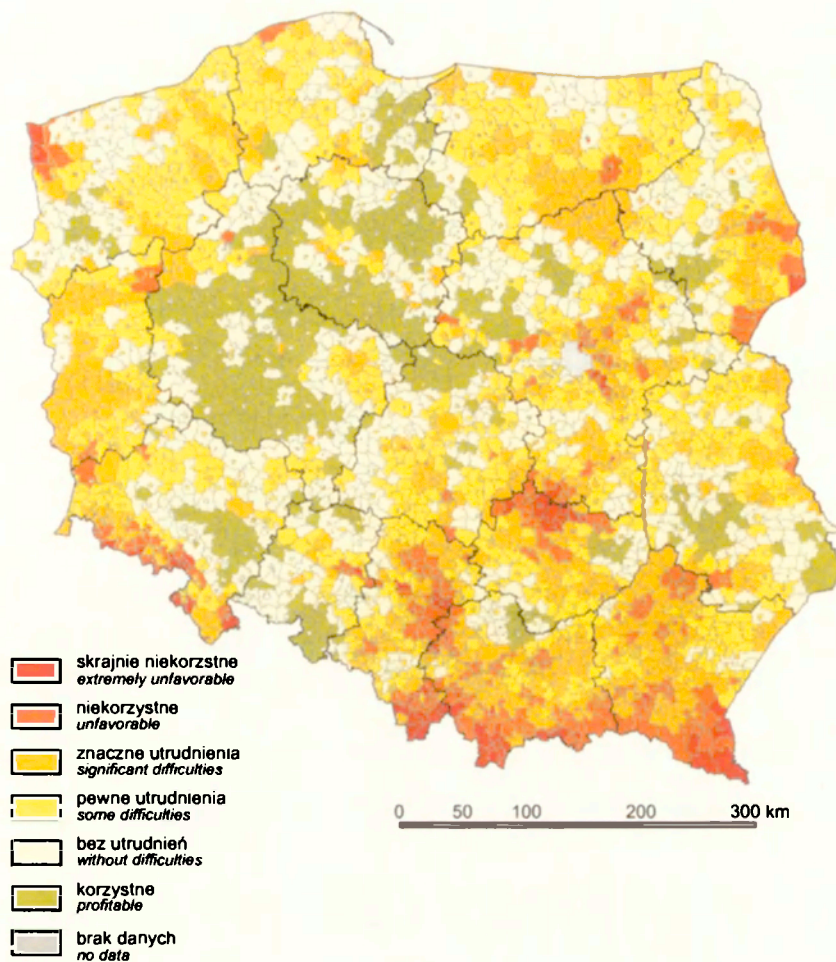
Część obszarów o wysokim potencjale wewnętrznym dla rozwoju sektora rolnego wykorzystuje go w sposób optymalny i są to w większości obszary towarowego i konkurencyjnego rolnictwa. Natomiast tereny nie wykorzystujące własnego potencjału można nazwać obszarami przyrodniczych lub społeczno-ekonomicznych rezerw produkcyjnych. Teoretycznie rolnictwo na takich obszarach ma możliwości osiągnięcia dużo wyższych od obecnie uzyskiwanych efektów produkcyjnych.

Syntetyczny obraz warunków produkcyjnych rolnictwa został przygotowany przez autorów opracowania *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski* (Ciołkosz 2003)¹. Obraz ten należy uzupełnić o możliwości rolnictwa północnej Polski w zakresie chowu bydła mięsnego i mleczno-mięsnego, produkcji roślin energetycznych i rozwoju agroturystyki.

Zróznicowanie przestrzenne potencjału endogenicznego wsi

Stosunkowo najlepiej wyposażone w infrastrukturę techniczną są obszary wiejskie w zachodniej części kraju. Obserwuje się jednak systematyczny wzrost nasycenia wsi elementami infrastruktury technicznej, dlatego można oczekiwać, że w najbliższych latach dojdzie do łagodzenia różnic przestrzennych w zakresie

¹ Przy konstruowaniu mapy Autorzy wzięli pod uwagę czynniki przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne.

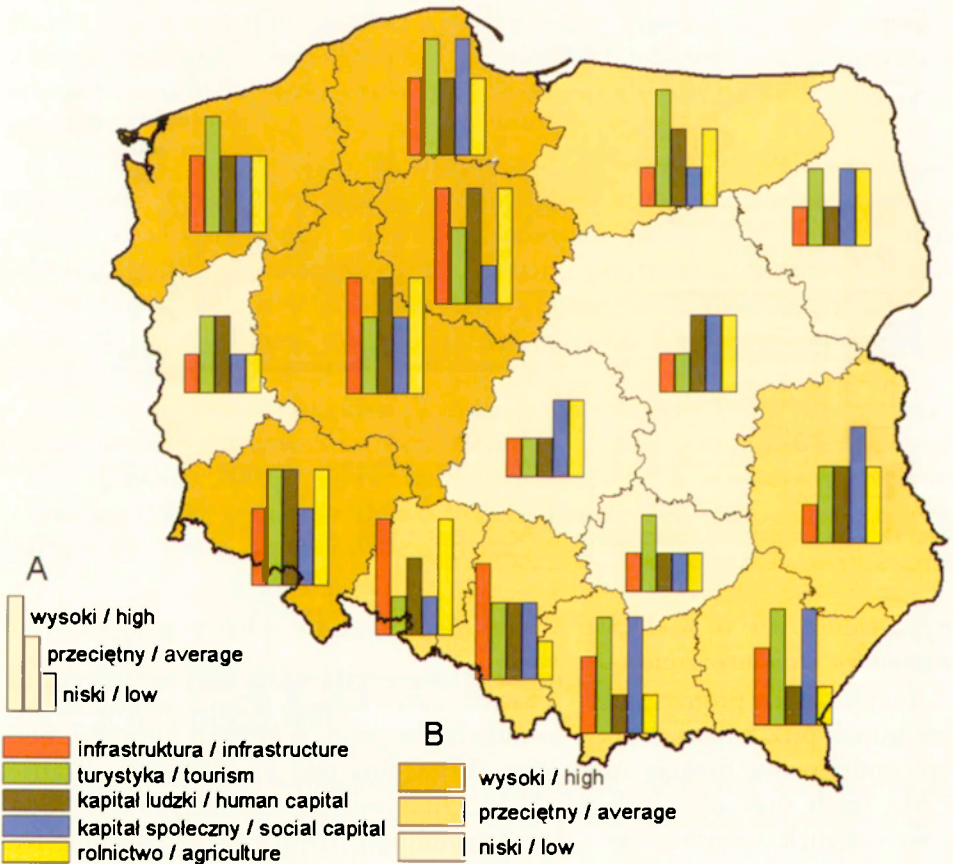
Ryc. 13. Warunki produkcyjne rolnictwa (Ciolkosz 2003, s.126)
Agricultural production conditions (Ciolkosz 2003, p.126)

wyposażenia wsi w wodociągi i kanalizację. Jest to jeden z podstawowych warunków zrównoważonego rozwoju.

Turystyka jest postrzegana jako bardzo ważna funkcja rozwojowa wsi. Jej rola jest jednak przeceniana. Istnieje nieduża liczba gmin, w których turystyka może być podstawową funkcją rozwojową. Występują one na Wybrzeżu, Warmii i Mazurach oraz obszarach górskich. Dużą rolę na wsi odgrywa rekreacja i wypoczynek sobotnio-niedzielny (stymulujące rozwój usług, handlu, rzemiosła). Największa presja w tym zakresie występuje w strefach podmiejskich i na obszarach o dobrej dostępności komunikacyjnej. W rozwoju takich form wypoczynku należy upatrywać szans dla obszarów wiejskich o niższej atrakcyjności turystycznej.

Najważniejszymi czynnikami rozwoju wsi jest kapitał ludzki i społeczny. Stopniowo rośnie potencjał wsi pod względem wykształcenia ludności i kwalifikacji zawodowych rolników. Pomimo tego nie należy spodziewać się w najbliższych latach zacierania wyraźnych granic pomiędzy wysokim poziomem wykształcenia ludności i władzy samorządowej w miastach i strefach podmiejskich i niskim na peryferyjnych obszarach regionów. Należy wpływać na poprawę dostępności młodzieży wiejskiej do szkół różnego szczebla oraz przyczyniać się do częstszych powrotów osób kończących studia na wieś.

Również w zakresie poziomu kapitału społecznego nie należy spodziewać się istotnych przekształceń regionalnych w ciągu najbliższych lat. Jest to element uwarunkowań wewnętrznych cechujących się jednym z najwolniejszych prze-

Ryc. 14. Ocena poziomu endogenicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich (A) oraz ocena sumaryczna (B)

Evaluation of the level of endogenous conditions of rural areas development (A) and summary evaluation (B)

Tab. 1. Ocena potencjału endogenicznego obszarów wiejskich wg województw¹

Województwo	Wyposażenie infrastrukturalne	Potencjał turystyczny	Kapitał ludzki	Kapitał społeczny	Potencjał rolnictwa
Dolnośląskie	przeciętne	wysoki	wysoki	przeciętny	wysoki
Kujawsko-pomorskie	wysokie	przeciętny	wysoki	niski	wysoki
Lubelskie	niskie	przeciętny	przeciętny	wysoki	przeciętny
Lubuskie	niskie	przeciętny	przeciętny	niski	niski
Łódzkie	niskie	niski	niski	przeciętny	przeciętny
Małopolskie	przeciętne	wysoki	niski	wysoki	niski
Mazowieckie	niskie	niski	przeciętny	przeciętny	przeciętny
Opolskie	wysokie	niski	przeciętny	niski	wysoki
Podkarpackie	przeciętne	wysoki	niski	wysoki	niski
Podlaskie	niskie	przeciętny	niski	przeciętny	przeciętny
Pomorskie	przeciętne	wysoki	przeciętny	wysoki	przeciętny
Śląskie	wysokie	przeciętny	przeciętny	przeciętny	niski
Świętokrzyskie	niskie	przeciętny	niski	niski	niski
Warmińsko-mazurskie	niskie	wysoki	przeciętny	niski	przeciętny
Wielkopolskie	wysokie	przeciętny	wysoki	przeciętny	wysoki
Zachodnio-pomorskie	przeciętne	wysoki	przeciętny	przeciętny	przeciętny

kształceń przestrzennych. Z kolei należy się spodziewać dalszego wzmocnienia kapitału społecznego w różnych formach na różnych typach obszarów wiejskich – wzrostu liczby organizacji pozarządowych i klubów sportowych (w tym szczególnie w dyscyplinach rekreacyjnych i ekstremalnych) na obszarach metropolitalnych oraz ze względu na coraz większe zainteresowanie folklorem ludowym należy oczekiwać wzrostu liczby zespołów artystycznych na obszarach o wysokich tradycjach i specyficznych uwarunkowaniach etnograficznych (m.in. na obszarach wielonarodowych).

Obszary wysokiego potencjału rozwoju sektora rolnego pokrywają się na ogół z terenami charakteryzującymi się wysoką jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Można do nich włączyć także niewielkie skupiska gmin w sąsiedztwie dużych aglomeracji wyspecjalizowane w produkcji warzywniczej i sadowniczej. Należy zaznaczyć, że „niedobory” potencjału przyrodniczego mogą być łagodzo-

¹ Oceny każdego z potencjałów endogenicznych w województwach dokonano porównując do średniej krajowej oraz na podstawie szczegółowych wyników analiz w skali gminnej zaprezentowanych w rozdziałach 4.1–4.5 i wiedzy eksperckiej.

ne odpowiednimi kierunkami produkcji, kulturą rolną itp. Obszary wysokiego potencjału rozwoju sektora rolnego powinny być traktowane jako strategiczne obszary żywicielskie. Rozwojowi rolnictwa powinien towarzyszyć rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego.

Każde z województw charakteryzuje się specyficzną kombinacją wewnętrznego potencjału rozwojowego obszarów wiejskich¹ (tab. 1).

¹ Należy podkreślić, że charakterystyka tego zagadnienia według województw niesie ze sobą poważne uogólnienia. Bardzo często zasięg specyficznych regionów wiejskich przecina „sztuczne” administracyjne granice województw.

Identyfikacja obszarów o silnej koncentracji problemów społecznych

Obszar problemowy jest jednostką przestrzenną, którą cechuje anormalność jednego lub wielu elementów tej przestrzeni. Obszar taki charakteryzuje nagromadzenie negatywnych zjawisk społecznych, ekonomicznych, przyrodniczych, które utrudniają jego prawidłowy rozwój (Bański 1999). W opracowaniach na ten temat używa się też zamiennie takich terminów, jak: obszary konfliktowe, obszary niedostatku, obszary depresyjne, obszary rezerw produkcyjnych, obszary opóźnione w rozwoju.

Wśród badaczy największe zainteresowanie zyskały trzy typy obszarów problemowych: obszary zagrożeń ekologicznych¹ (Kassenberg, Rolewicz 1984; *Obszary...* 1992; Rola-Kunach 1984), ludnościowe obszary problemowe (Bański 2002; Eberhardt 1989; Jelonek 1986, 1988), rolnicze obszary problemowe (Bański 1999; Kulikowski 1992, 2003; Rosner 1999). Wymienione typy mają różną genezę i dotyczą odmiennych zagadnień społeczno-ekonomicznych. Tym niemniej mają też wiele cech wspólnych, przez co wzajemnie się przenikają. Badania wykazały, że rolniczym obszarom problemowym towarzyszą na ogół problemy ludnościowe (niewłaściwa struktura płci i wieku, nadmierny wpływ ludności itd.).

Specyficznym rodzajem obszarów problemowych są tzw. obszary konfliktowe, których geneza jest wynikiem ograniczoności przestrzeni i związanej z tym konkurencji pomiędzy różnymi funkcjami gospodarczymi. Możliwość wykorzystania przestrzeni przez dwie lub więcej funkcji i związana z tym konkurencja

¹ Były one przedmiotem badań głównie w latach 1970. i 1980., tj. w okresie kiedy emisja zanieczyszczeń przekraczała dopuszczalne normy i nie podlegała tak ścisłej kontroli jak obecnie, a obszary skażeń i zagrożeń powiększały swoją powierzchnię. Współcześnie zagrożenia ekologiczne mają charakter punktowy, a kategoria przestrzenna „obszary ekologicznego zagrożenia” przestała istnieć.

pomiędzy podmiotami gospodarczymi jest źródłem konfliktu. Konfliktowym będzie obszar, na którym popyt na określone walory i zasoby przestrzeni jest większy od podaży. Przykładem obszarów konfliktowych są strefy podmiejskie, w których występują silne konflikty pomiędzy funkcjami mieszkaniowymi, produkcyjnymi i usługowymi, rekreacyjnymi i rolniczymi. Nietrudno zauważyć, że największe straty w tym konflikcie ponosi rolnictwo, co jest jednak zjawiskiem uzasadnionym.

Celem opracowania jest identyfikacja obszarów, na których koncentrują się problemy społeczne. Wynikać one mogą zarówno z zachwianej struktury demograficznej, jak i niskiej aktywności społecznej i ekonomicznej mieszkańców. Badania na ten temat realizowane są w Polsce od dawna w różnych ośrodkach naukowych. Koncentrowały się one na problematyce depopulacji i deformacji struktur ludnościowych. Największe zainteresowanie budziły od dawna obszary wyludniające się. Na przykład szczegółowe badania P. Eberharda (1989) wykazały istnienie obszarów, na których problem depopulacji ma charakter długotrwały i cechuje go duże natężenie.

Na podstawie założeń opracowania i przeglądu literatury przedmiotu można zaproponować następujące typy obszarów o silnej koncentracji problemów społecznych:

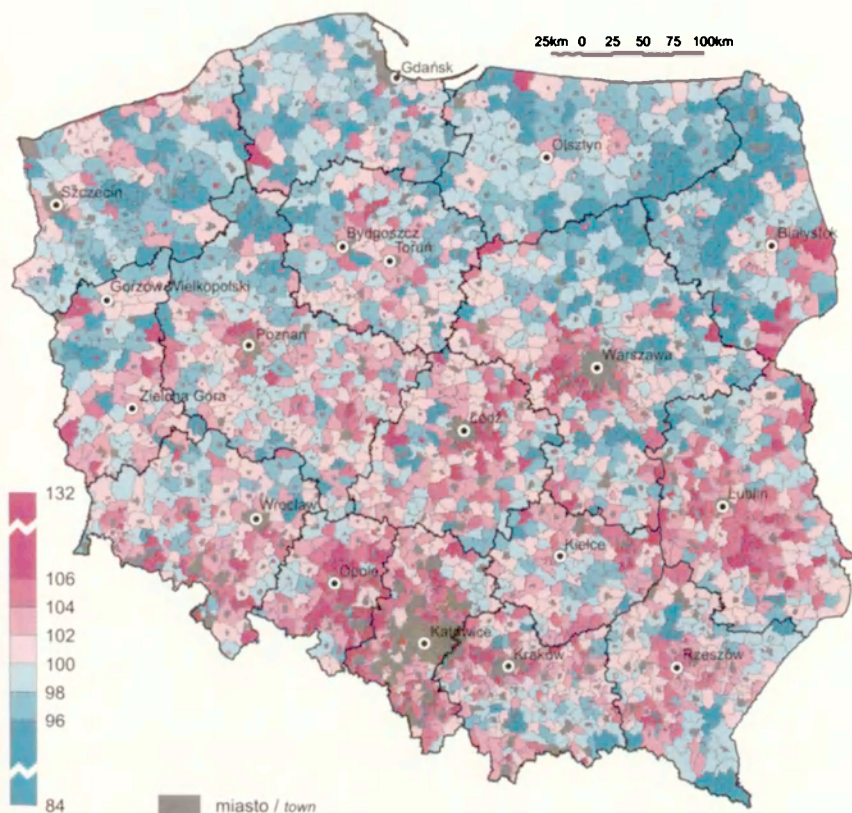
- obszary niekorzystnej struktury płci,
- obszary zachwianej struktury wieku,
- obszary nadmiernego i długotrwałego odpływu ludności,
- obszary bierności zawodowej,
- obszary niskiej aktywności społecznej.

Identyfikacja obszarów problemowych wymagała w większości przypadków przyjęcia wartości progowych dla współczynnika, który posłużył do analizy zagadnienia. Każdorazowo wyznaczano ją po analizie rozkładu empirycznego współczynnika. Za poziom progowy uznano punkt przecięcia krzywej rozkładu znajdujący się po stronie niekorzystnych odchyień od średniej (zmiana znaku drugiej pochodnej na dodatni).

Obszary niekorzystnej struktury płci

Struktura płci jest istotną cechą, mówiącą o możliwościach reprodukcyjnych ludności. Mierzy się ją zazwyczaj współczynnikiem feminizacji wyrażonym ilorazem liczby kobiet do liczby mężczyzn. Wyrazne odchylenie od przeciętnych jego wartości (współczynnik feminizacji w kraju wynosi około 107) może wskazywać na występowanie sytuacji problemowej.

Na obszarach wiejskich współczynnik feminizacji ma wartość około 101, ale w ujęciu przestrzennym charakteryzuje się wyraźnym zróżnicowaniem (ryc. 1).

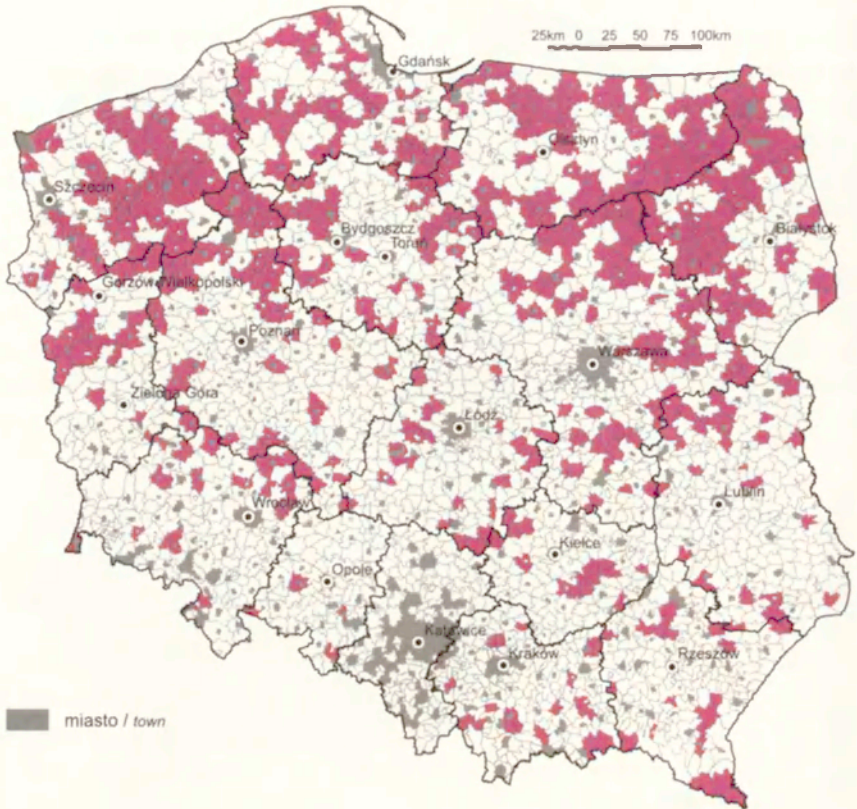

Ryc. 1. Współczynnik feminizacji ogółem na obszarach wiejskich, 2007
Total feminization index in rural areas, 2007

Wartości przekraczające średnią krajową są typowe przede wszystkim dla środkowej i południowej części kraju. Natomiast wyraźne niedobory kobiet występują na północy, w tym przede wszystkim na zachodnim Podlasiu, północnym i wschodnim Mazowszu, Warmii i Mazurach oraz Pojezierzach: Pomorskim, Lubuskim i Wielkopolskim, które można uznać za obszary problemowe (ryc. 2).

W Polsce rodzi się na ogół więcej mężczyzn niż kobiet i ich udział w liczbie urodzeń żywych zawiera się w przedziale 0,51–0,52 (Holzer 1999). Umieralność kobiet jest mniejsza niż mężczyzn, dlatego liczebność obu płci wyrównuje się w średniej grupie wiekowej. W starszych grupach wiekowych przeważają natomiast kobiety.

W procesach reprodukcyjnych najważniejszą rolę odgrywają kobiety w wieku matrymonialnym (20–29 lat). Ich niedobór może powodować m.in. spadek liczby zawieranych małżeństw, a to z kolei przyczynia się do spadku liczby urodzeń i nasilenia procesów starzenia się ludności. Obszary wiejskie, na których

Ryc. 2. Obszary niekorzystnej struktury płci na wsi, 2007; (współczynnik feminizacji < 98 , (śr. OW = 101,33)
 Areas of the unfavourable sex structure in rural areas, 2007; (feminization index < 98 , (OW average = 101,33)

dochodzi do takich zjawisk, przestają się rozwijać demograficznie i ekonomicznie.

Według I. Frenkla (1997), w ciągu lat 1990. niedobór kobiet w wieku matrymonialnym na obszarach wiejskich zmniejszył się w związku ze słabnącym na sile procesem odpływu ludności do miast. Podobnie było w latach 2000., pomimo wzrostu migracji zarobkowych za granicę. W okresie 1998–2007 wskaźnik feminizacji w grupie wiekowej 20–29 lat wzrósł na obszarach wiejskich o 1,58 pkt.¹

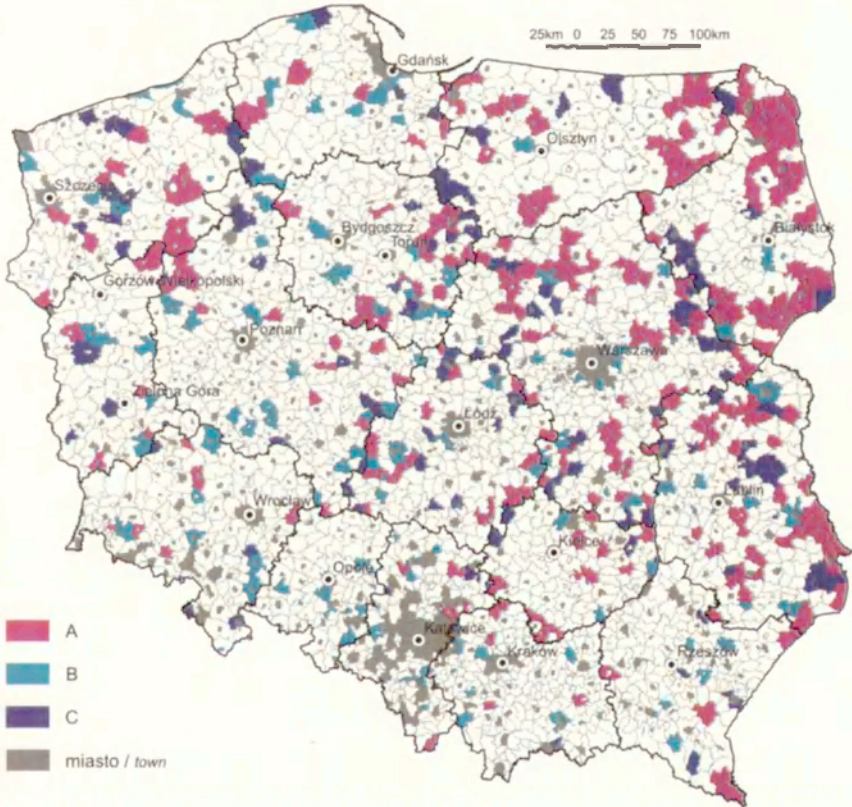
Trudno wskazać jakieś zwarte obszary o najbardziej niekorzystnych zmianach w strukturze płci ludności w wieku 20–29 lat. Gminy o spadku współczynnika feminizacji ponad 5 punktów rozmieszczone są w miarę równomiernie. Stosunkowo najwięcej jest ich we wschodniej i północno-zachodniej części kraju

¹ W samych gminach wiejskich wskaźnik ten wyniósł 1,91 pkt.

(ryc. 3). Obszary nadmiernego odpływu młodych kobiet, mogą być w niedługim czasie dotknięte niekorzystnymi zjawiskami demograficznymi (wzrost udziału ludności starej, spadek przyrostu naturalnego).

Zachwianą strukturą płci ludności matrymonialnej cechuje się przede wszystkim wschodnia Polska, w tym głównie gminy przygraniczne oraz południowego Podlasia i Polesia Lubelskiego. Współczynnik feminizacji w tej grupie wiekowej ma tam wartość poniżej 85 pkt.

Szczegółnej uwagi wymagają gminy, w których nakładają się na siebie zjawiska niekorzystnej zmiany struktury płci i zachwianej proporcji w grupie wieko-

Ryc. 3. Obszary niekorzystnej struktury płci ludności wiejskiej w wieku matrymonialnym
 A – obszary o zachwianej strukturze płci, 2007 (współczynnik feminizacji < 85, średnia OW = 93,2),
 B – obszary niekorzystnych zmian w okresie 1998–2007 (spadek współczynnika feminizacji o ponad 5, średnia OW = +1,58), C – obszary wiejskie o zachwianej strukturze płci i niekorzystnej dynamice jej zmian

Areas of the unfavourable sex structure of the population of matrimonial age

A – areas with the distorted sex structure, 2007 (feminization index < 85, OW average = 93,2), B – areas of unfavourable changes in the 1998–2007 period (decline in the feminization index by more than 5, OW average = +1,58), C – rural areas with the distorted sex structure and unfavourable dynamics of its changes

wej 20–29 lat. Należy je uznać za obszary stale pogarszającej się struktury płci. Problem ten wymaga szczególnej uwagi i znalezienia odpowiednich rozwiązań zachęcających młode kobiety do pozostania na wsi i zakładania rodzin. Brak młodych kobiet niejednokrotnie nie pozwala młodym właścicielom gospodarstw rolnych na założenie rodziny, co w przyszłości skutkuje brakiem następcy i traktowaniem gospodarstwa jako „nie perspektywiczne”.

Na obszarach wiejskich nadal duża liczba mężczyzn pozostaje bez możliwości założenia rodziny. Według ostatniego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2002 r., około 35% mężczyzn na wsi to kawalerowie, zaś wśród kobiet udział panien wynosi tylko 22,7%. Pocieszającym jest jednak to, że w okresie 1988–2002 wzrost odsetka panien był wyższy niż kawalerów, co świadczyć może o powolnym łagodzeniu tych dysproporcji.

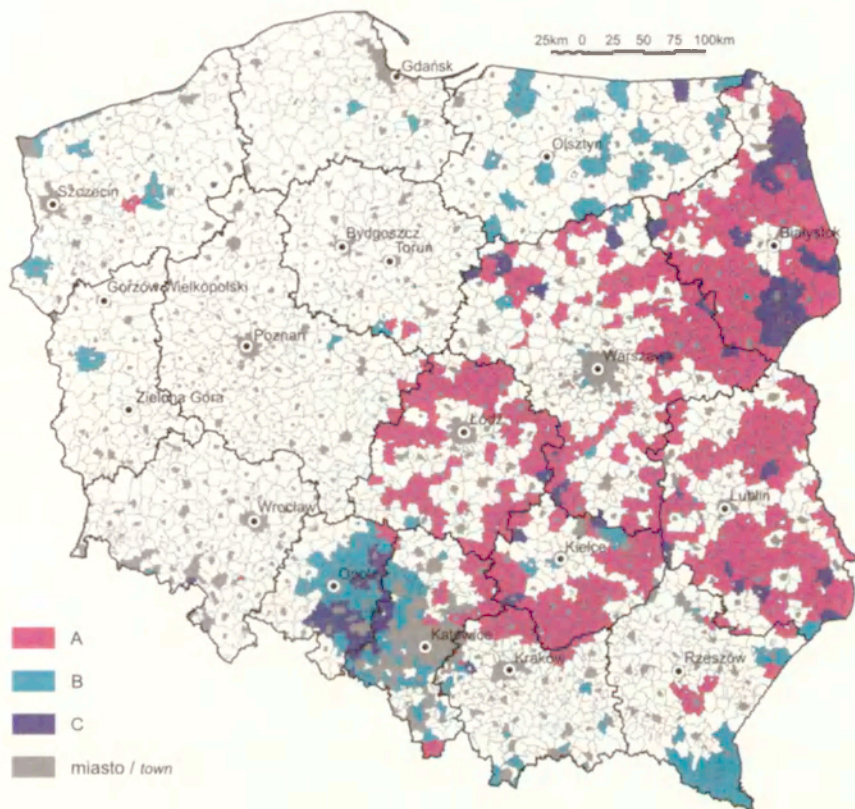
Obszary zachwianej struktury wieku

Drugą ważną cechą oceniającą kondycję demograficzną jakiegoś obszaru jest struktura wiekowa ludności. Do obszarów problemowych zaliczymy te, które charakteryzują się nadmiernym udziałem ludności starej¹. Zjawisko to występuje przede wszystkim na terenach wiejskich i ma silny związek z niekorzystną strukturą płci i procesem odpływu młodzieży do miast i za granicę.

Starzenie się ludności wiejskiej jest procesem znanym i obszernie analizowanym. Do obszarów wiejskich o zachwianej strukturze wieku (udział osób w wieku powyżej 65 lat przekracza 16%, przy średniej dla obszarów wiejskich 13,3%) zaliczyć należy gminy Podlasia, Roztocza i Polesia Lubelskiego, regionu Gór Świętokrzyskich, Poniżnia oraz obszarów obrzeży województwa łódzkiego (ryc. 4). Szczególnej uwagi wymaga Podlasie, gdzie występują dwa zwarte obszary gmin, w których nakładają się na siebie proces wzrostu udziału ludności starej w ciągu ostatnich dziesięciu lat i zjawisko zachwianej struktury wieku (nadmiar osób w wieku 65+). Obszar ten od dawna identyfikowany był jako problemowy pod względem demograficznym i można stwierdzić, że niekorzystne zmiany struktury wieku są tam zjawiskiem trwałym. Dlatego też należy poszukiwać rozwiązań zachęcających młodych ludzi do pozostawania na wsi.

Okres 1998–2007 przyniósł niewielki wzrost odsetka ludności wiejskiej w wieku 65+ (o około 0,2%). Najbardziej niekorzystne zmiany wystąpiły na Opolszczyźnie (w związku z odpływem dużej grupy młodych ludzi do Niemiec). Wschodnia Opolszczyzna tworzy trzeci w Polsce zwarty obszar nakładającej się

¹ Do obszarów problemowych zalicza się też obszary nadmiernego obciążenia demograficznego (ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku przed- i poprodukcyjnym). W niniejszym opracowaniu ograniczamy się wyłącznie do identyfikacji obszarów starzejących się, które w przypadku obszarów wiejskich są szczególnie istotne.

Ryc. 4. Obszary zachwianej struktury wieku ludności wiejskiej

A – udział osób w wieku 65+ ponad 16%, 2007 (średnia OW = 13,3%), B – obszary o niekorzystnych zmianach w strukturze wieku ludności w okresie 1998–2007 (wzrost ludności 65+ o 2%, średnia OW = +0,23%), C – obszary wiejskie o zachwianej strukturze wieku i niekorzystnej dynamice jej zmian.

Areas with the distorted age structure of the rural population

A – share of persons above 65+ more than 16%, 2007 (OW average = 13,3%), B – areas of unfavourable changes in the population age structure in the 1998–2007 period (increase in the population of 65+ by 2%, OW average = +0,23%), C – rural areas with the distorted age structure and unfavourable dynamics of its changes

zachwianej struktury wieku i procesu starzenia się ludności wiejskiej. Innymi obszarami o niekorzystnych zmianach struktury wieku w ciągu ostatnich 10 lat są fragmenty Warmii i Mazur i Bieszczad. Są to obszary nadmiernego odpływu młodych osób migrujących do miast lub za granicę. W niedługim czasie obszary te mogą być dotknięte innymi niekorzystnymi zjawiskami związanymi z niewłaściwą strukturą demograficzną ludności.

Obszary nadmiernego i długotrwałego odpływu ludności

Ruchy wędrownicze ludności są wypadkową sytuacji politycznej i społeczno-gospodarczej na danym obszarze. Im jest ona trudniejsza, tym większa grupa osób opuszcza na stałe taki obszar. Są to zazwyczaj ludzie młodzi, wśród których przeważają kobiety. Zdaniem wielu badaczy spadek liczby ludności należy uznać za zjawisko negatywne, a więc może być podstawą do wyznaczenia ludnościowych obszarów problemowych. Zagadnienie to należy rozpatrywać w dłuższych przekrojach czasowych, gdyż do niekorzystnych zmian w strukturze demograficznej i w konsekwencji do stagnacji ekonomicznej obszaru może doprowadzić proces odpływu ludności trwający przez wiele lat.

W opracowaniu analizowany jest szczegółowo ruch migracyjny ludności w okresie 1998–2007. Procedura analizy ruchów migracyjnych w okresie 1998–2007 przebiegała w następujący sposób. W każdej gminie wiejskiej obliczony został wskaźnik salda migracyjnego R dla kolejnych 10 lat (1998, 1999, 2000, ..., 2007).

$$R_j(t_k) = a_j(t_k) - b_j(t_k)$$

gdzie:

- $a_j(t_k)$ – wartość wskaźnika napływu ludności w jednostce j ,
- $b_j(t_k)$ – wartość wskaźnika odpływu ludności w jednostce j ,
- t_k – kolejne lata (1998, 1999, ..., 2007).

Wartości wskaźnika $R_j(t_k)$ została znormalizowana według założenia – jeżeli jest dodatnia lub równa 0 uzyskuje rangę 1, jeżeli ujemna – rangę 0. Wyraża to funkcja logiczna:

$$\begin{aligned} \text{jeżeli } R_j(t_k) \geq 0 \text{ to } Z_j(t_k) &= 1, \\ \text{jeżeli } R_j(t_k) < 0 \text{ to } Z_j(t_k) &= 0, \end{aligned}$$

gdzie:

$Z_j(t_k)$ – znormalizowana wartość wskaźnika $R_j(t_k)$.

Ostatnim krokiem jest wyznaczenie sumy rang S_j w poszczególnych jednostkach, tj. zsumowanie przyznanych rang dla wszystkich 10 lat.

$$S_j = \sum_{k=1}^{10} Z_j(t_k)$$

Może ona przybierać wartość od 0 do 10. Wszystkie gminy wiejskie podzielono na trzy grupy:

- 1) tendencje stałego odpływu migracyjnego $S_j = 0-1$,
- 2) z przewagą odpływu migracyjnego $S_j = 2-3$,
- 3) tendencje mieszane i napływu $S_j = 4-10$.

Dodatkowo w pierwszej grupie wyznaczone zostały obszary silnego (powyżej 5% ogólnej liczby mieszkańców) i umiarkowanego odpływu migracyjnego (poniżej 5%).

w zachodniej części województwa świętokrzyskiego, na Opolszczyźnie i w południowych Kujawach (ryc. 5). W większości obszary te od dawna były identyfikowane jako regiony depopulacyjne. Regiony: północno-wschodni, centralny (nadpilicki i środkowej Warty) oraz zachodniopomorski były wskazywane jako depopulacyjne przez P. Eberharda (1989) na podstawie analiz zmian ludnościowych w latach 1946–1978.

Obecnie można ponadto zauważyć prawidłowość stałego odpływu ludności z peryferii poszczególnych województw, czyli z obszarów wiejskich położonych zazwyczaj z dala od większych ośrodków miejskich.

Proces odpływu ludności ze wsi do miast należy uznać za trwały i uzasadniony. Świadczy on o urbanizacji i rozwoju gospodarczym kraju. Nie może jednak przybierać takiego natężenia jak ma to miejsce na Podlasiu oraz Warmii i Mazurach. W wyniku nadmiernego odpływu wieś nie może prawidłowo rozwijać się, co pociąga za sobą inne niekorzystne zjawiska demograficzne i gospodarcze.

Znamiennym jest fakt, że największe ubytki liczby ludności mają miejsce w gminach monofunkcyjnych, w których dominuje funkcja rolnicza. Chodzi tu szczególnie o obszary reprezentujące tradycyjne rolnictwo (Bański 2005). Z kolei na obszarach wielofunkcyjnych, głównie w sąsiedztwie dużych miast, przeważa napływ ludności. Na obszarach wiejskich reprezentujących inne funkcje gospodarcze obserwuje się na ogół wahania liczby mieszkańców w zależności od miejsca położenia i badanego okresu.

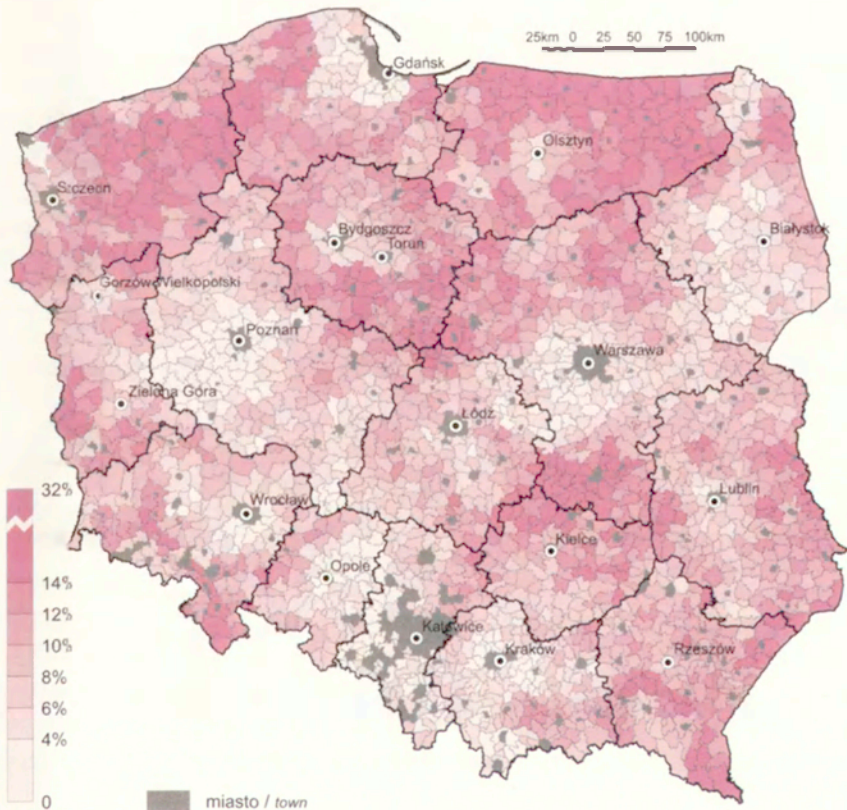
Zmiany ludnościowe na wsi w latach 1990. i 2000. przebiegały dwukierunkowo. W sąsiedztwie miast saldo migracji było dodatnie i jego wartość stopniowo malała w kierunku peryferii. Na obszarach położonych peryferyjnie saldo migracji było już na ogół wyraźnie ujemne. Można więc mówić o osłabieniu tempa koncentracji ludności w miastach, ale równocześnie jego wzroście na obszarach metropolitalnych.

Obszary bierności zawodowej

Przejawem wymuszonej bierności zawodowej jest bezrobocie. Obszary, które cechuje wysoki stopień bezrobocia, skazane są na nędzę i różnorodne zjawiska patologiczne. Bezrobocie niesie ze sobą koszty ekonomiczne i społeczne. Zmiany na rynku pracy należą do najbardziej dynamicznych zjawisk społeczno-ekonomicznych. Wydaje się, że proces tworzenia się obszarów wysokiego bezrobocia trwa dużo krócej niż w przypadku innych typów obszarów problemowych i zależy w znacznej mierze od koniunktury gospodarczej. Dlatego też silne impulsy ekonomiczne mogą w szybkim tempie ograniczać zasięg takich obszarów.

Największy stopień bezrobocia na wsi obejmuje obszary popegeerowskie (północna Polska z wyjątkiem Kaszub, przygraniczna strefa na zachodzie i południowym wschodzie) Ziemię Radomską, Kotlinę Kłodzką, północną część Mazowsza i południową część Kujaw (ryc. 6). Jest to wynik upadku uspołecznionej gospodarki rolnej na wsi i kryzysu monofunkcyjnych ośrodków lokalnych z nieefektywnym i trudnym do przekształcenia przemysłem. Obszary dotknięte wysokim bezrobociem charakteryzuje silna depopulacja, a to z kolei prowadzi do deformacji struktury demograficznej.

Gminy popegeerowskie naznaczone zostały szczególnym piętnem skutków wywołanych procesami transformacji i prywatyzacji sektora państwowego. Spowodowało to degradację gospodarczą i społeczną tych obszarów, a wiele rodzin

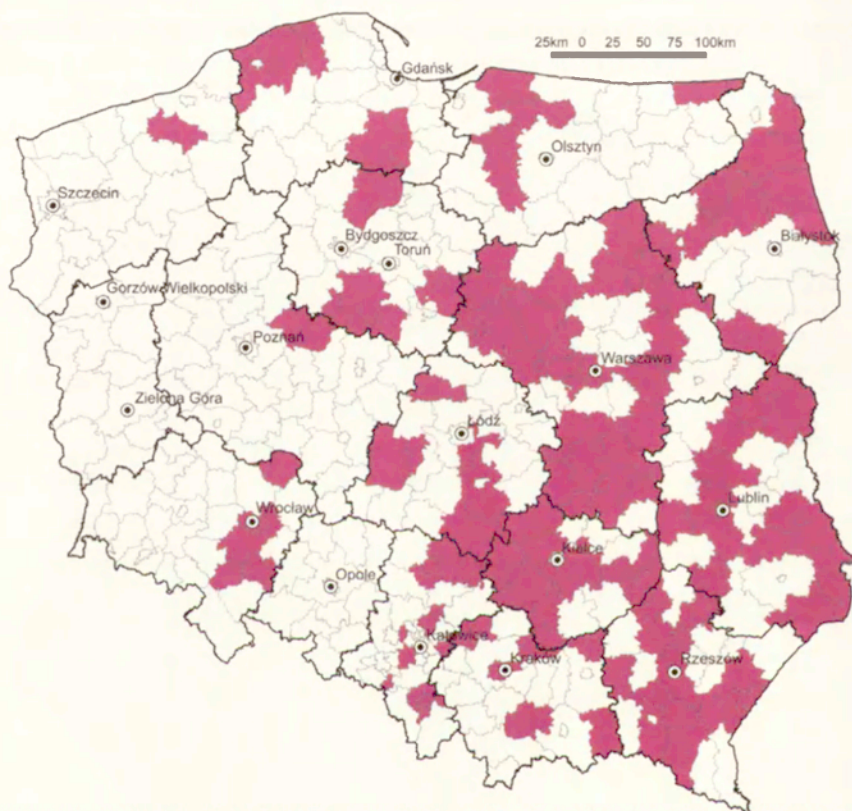
Ryc. 6. Stała bezrobocia, 2007¹
Unemployment rate, 2007

¹ Ze względu na charakter dostępnych danych, w przypadku analizy przestrzennej stopy bezrobocia, do obszarów wiejskich zaliczono całość gmin miejsko-wiejskich, niezależnie od wielkości miast.

żyje tam poniżej granicy ubóstwa. Bezrobotna ludność wsi jest na ogół słabo wykształcona i przegrywa konkurencję z bezrobotnymi z miast.

Istnieje też w rolnictwie trudne do oszacowania¹ „bezrobocie ukryte”, polegające na nadwyżce rąk do pracy. Dotyczy to zwłaszcza gospodarstw małych na południu kraju. Duża ich część to tzw. gospodarstwa socjalne, w których główna część dochodów pochodzi z rent i emerytur.

Stopa bezrobocia osiągnęła w kraju rekordowe wartości w 2003 r. (20,3%) i od tego czasu systematycznie spadała. Był to wynik poprawy konkurencyjności polskich przedsiębiorstw, zwiększenia popytu wewnętrznego oraz emigracji cza-

Ryc. 7. Obszary bezrobocia chronicznego (udział bezrobotnych powyżej 12 miesięcy >48%, śr. OW = 45,07%), 2007²

Areas of chronic unemployment (share of persons unemployed for more than 12 months >48%, OW average = 45,07%), 2007

¹ Według A. Wosia (2001) w końcu lat 1990. na wsi było około 1,6 mln zbędnych „rąk do pracy”.

² Ze względu na charakter dostępnych danych, do analizy przestrzennej bezrobocia chronicznego zastosowano agregację w skali powiatów, bez wyodrębniania obszarów wiejskich.

sowych (*Przestrzenne zagospodarowanie...* 2006). Obecny kryzys ekonomiczny zahamował te procesy i spowodował ponowny wzrost bezrobocia.

Chroniczne bezrobocie, czyli pozostawanie bez zatrudnienia ponad 12 miesięcy, dotyczy blisko połowy bezrobotnych na wsi. Stosunkowo większy udział takich osób jest we wschodniej części kraju, gdzie tworzonych jest stosunkowo mało nowych miejsc pracy (ryc. 7).

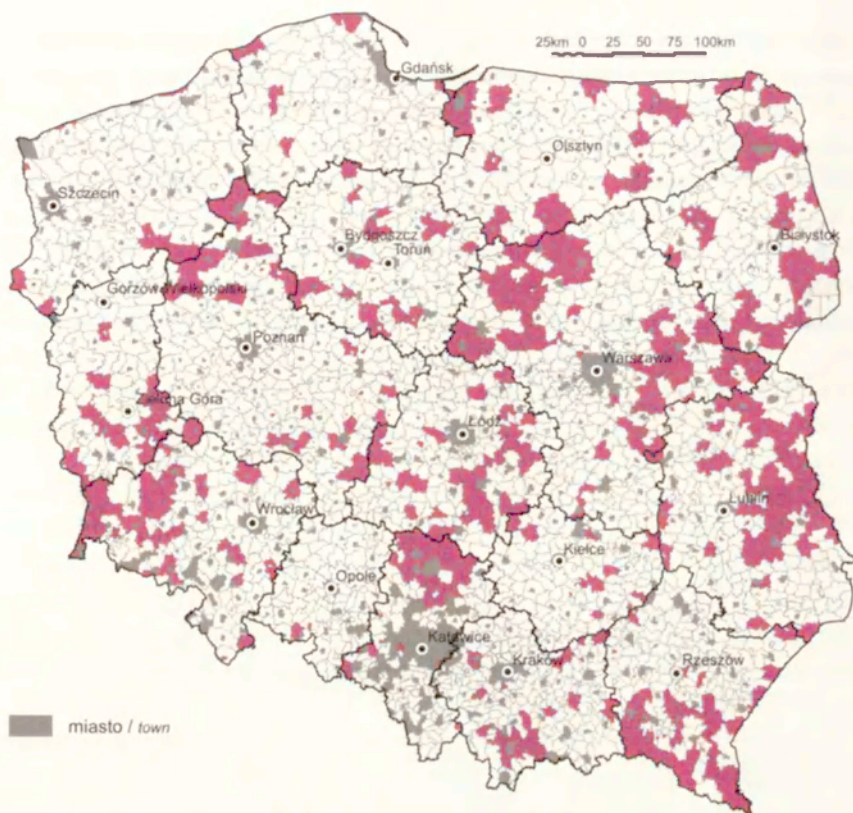
Podstawowym warunkiem rozwoju obszarów wiejskich jest wzrost ich różnorodności, przede wszystkim poprzez wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych. Z tego też względu zwraca się coraz większą uwagę na potrzebę rozwoju pozarolniczych funkcji gospodarczych.

Przejęcie z gospodarki centralnie sterowanej do rynkowej stworzyło sprzyjające warunki do rozwoju pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich. Niestety możliwości takiego rozwoju hamowały problemy społeczne oraz trudności infrastrukturalne i finansowe. Pomimo tego w ciągu ostatnich kilkunastu lat zanotowano na wsi dynamiczny rozwój podmiotów gospodarczych o charakterze nierolniczym (Bański 2005). Był on szczególnie duży w sąsiedztwie aglomeracji miejskich. Natomiast na obszarach położonych peryferyjnie tempo wzrostu liczby podmiotów gospodarczych było stosunkowo wolne. Oprócz peryferii zjawisko to występowało również na pograniczu województw, czyli na ogół z dala od dużych ośrodków regionalnych (ryc. 8).

W skali kraju można zauważyć wyraźnie mniejszą dynamikę liczby podmiotów gospodarczych wzdłuż „ściany wschodniej”, a także na północno-zachodnim Mazowszu, w pasie pomiędzy aglomeracją Łodzi a GOP, na Pojezierzu Wielkopolskim oraz na pograniczu województwa dolnośląskiego i lubuskiego.

Obszary niskiej aktywności społecznej

Mieszkańcy wsi wykazują mniejszą aktywność społeczną niż ludność miejska, ale sytuacja ta ulega stałej poprawie. Rośnie zaangażowanie ludności wiejskiej w organizacjach społecznych oraz w pracach na rzecz rozwoju wsi. W 1995 r. na terenie gmin wiejskich działało zaledwie 8,5% wszystkich organizacji społecznych istniejących w Polsce. W 1998 roku funkcjonowało w Polsce niecałe 29 tys. stowarzyszeń i organizacji społecznych, z czego około 15% w gminach miejsko-wiejskich i kolejne 17% w gminach wiejskich. W 2000 r. istniało ich w kraju prawie 45 tys.; około 17% z nich działało w gminach miejsko-wiejskich, 21% w gminach wiejskich, reszta zaś w miastach. W 2004 r. było już w kraju ponad 66,5 tys. tego typu organizacji, z czego 20% w gminach miejsko-wiejskich i 27% w gminach wiejskich, a analizowany okres 1998–2007 zakończył się z ich liczbą przekraczającą 80,5 tys., z czego 21% w gminach miejsko-wiejskich i 27% w gminach wiejskich. Wynika z tego, że w ciągu ostatnich lat

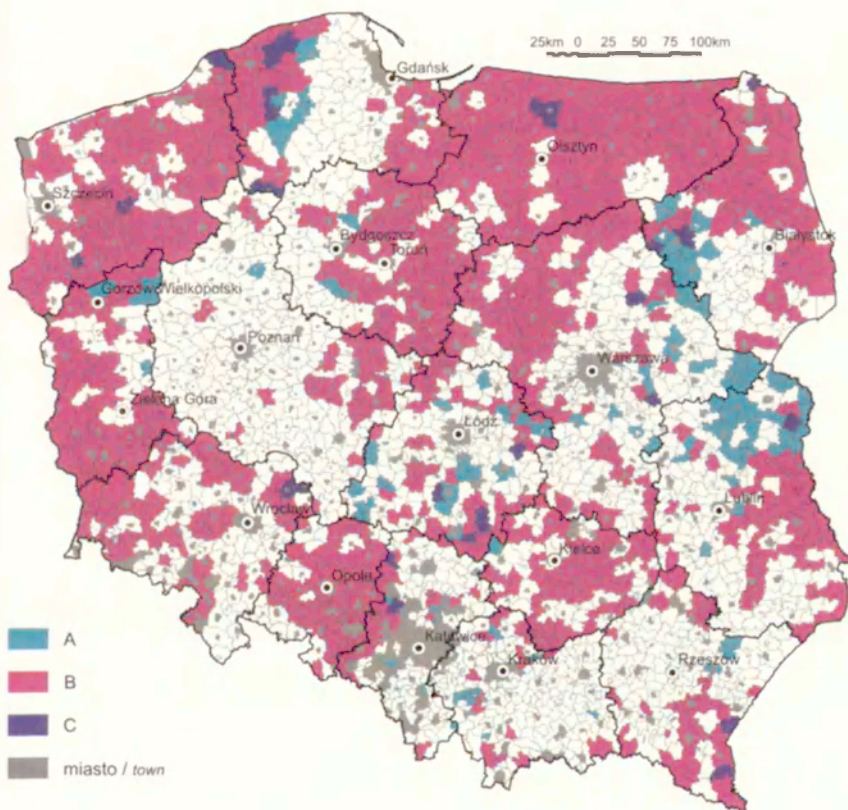
Ryc. 8. Obszary niskiej aktywności ekonomicznej, 1998–2007 (przyrost liczby podmiotów gospodarczych o mniej niż 20%, śr OW = +40,9%)
 Areas of the low economic activity, 1998–2007 (increase in the number of business entities by less than 20%, OW average = +40,9%)

obszary wiejskie miały największą dynamikę wzrostu liczby organizacji społecznych. W latach 1994–2007 ich liczba w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wzrosła z 0,1 do 2 na wsi, natomiast w miastach z 0,6 do 2,2.

Stosunkowo niższą aktywność społeczną ludności wiejskiej w stosunku do mieszkańców miast potwierdza frekwencja podczas wyborów parlamentarnych i referendum akcesyjnego. W miastach udział w referendum wzięło około 63% uprawnionych do głosowania, na wsi zaś tylko 51%. Znamiennym jest też fakt, że frekwencja w referendum rosła wraz z wielkością gminy. W gminach liczących do 5 tys. mieszkańców wyniosła 50%, do 10 tys. – 50,1% a do 20 tys. – 55,6%. Widoczne jest również zróżnicowanie przestrzenne frekwencji wyborczej. Zdecydowanie większy udział w referendum wzięli mieszkańcy wsi z zachodniej części kraju.

Średnia frekwencja na wsi w ostatnich trzech wyborach parlamentarnych na zwartym obszarze Polski północnej i zachodniej była wyraźnie niższa niż

w pozostałej części kraju (ryc. 9). Wartość ta na większości obszarów wiejskich nie przekroczyła 40%, a na obszarze wiejskim województwa warmińsko-mazurskiego nawet 35%. Tak wyznaczony region o niższej frekwencji wyborczej świadczącej o słabszej aktywności społecznej obszarów wiejskich w dużym stopniu pokrywa się z obszarem „Ziem Odzyskanych”. Poza tą częścią Polski porównywalnie niska frekwencja dotyczyła jedynie obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego.

Ryc. 9. Obszary niskiej aktywności społecznej, 1998–2007

A – obszary wiejskie o niskiej dynamice liczby stowarzyszeń i organizacji pozarządowych (przyrost liczby stowarzyszeń i organizacji pozarządowych w okresie 1998–2007 o mniej niż 50%, śr. OW = +356,23%), B – obszary wiejskie o niskiej frekwencji w wyborach parlamentarnych 2001, 2005 i 2007 (średnia frekwencja <40%, śr. OW = 41,54%), C – obszary wiejskie o niskiej dynamice liczby stowarzyszeń i organizacji pozarządowych oraz niskiej frekwencji w wyborach parlamentarnych
Areas of the low social activity, 1998–2007

A – rural areas with the low dynamics in the number of associations and non-governmental organizations (increase in the number of associations and non-governmental organizations in the 1998 – 2007 period by less than 50%, OW average – +356,23%), B – rural areas with low attendance at elections to the Parliament in 2001, 2005 and 2007 (average attendance <40%, OW average = 41,54%), rural areas with the low dynamics in the number of associations and non-governmental organizations and of attendance at elections to the Parliament

Nieco inaczej zlokalizowane są obszary o najniższym tempie przyrostu liczby stowarzyszeń i organizacji społecznych na wsi. Zwarte obszary, na których obserwuje się najniższą dynamikę występują na południowym i zachodnim Podlasiu, a w mniejszej skali także na Pomorzu Wschodnim i w województwie łódzkim.

Synteza

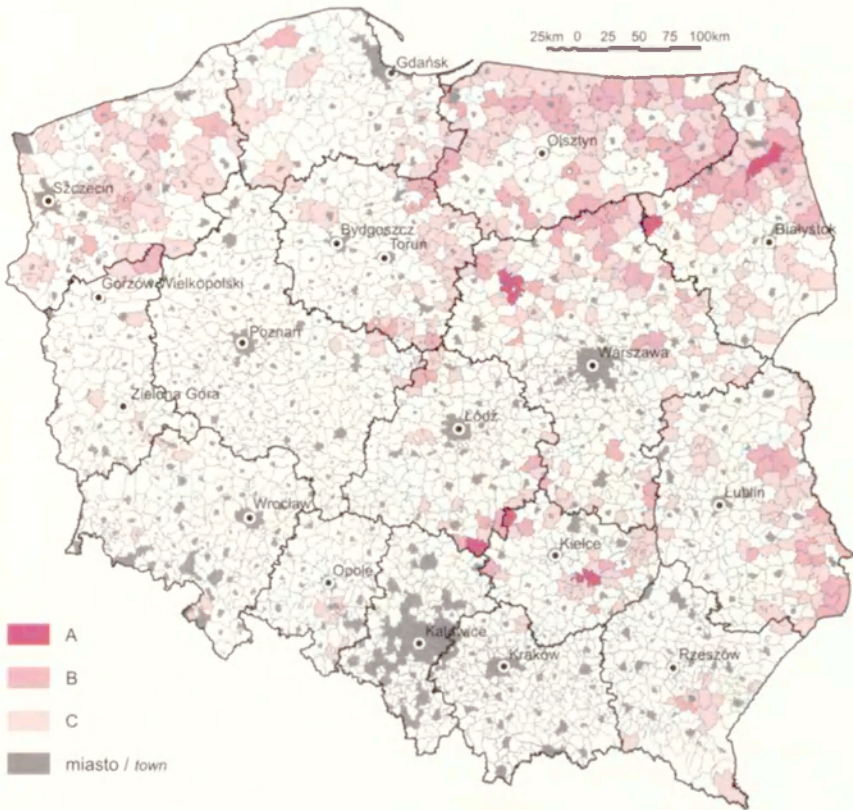
Analiza przestrzenna pięciu typów obszarów problemowych umożliwia identyfikację regionów charakteryzujących się koncentracją różnorodnych problemów społecznych i demograficznych. Każdą gminę zdiagnozowano przy pomocy pięciu następujących kryteriów (wskaźników):

- współczynnik feminizacji <98,
- udział osób w wieku powyżej 65. roku życia ponad 16%,
- 9 lub 10 lat z ujemnym saldem migracji i odpływ ponad 5% liczby ludności w okresie 1998–2007,
- stopa bezrobocia >10%,
- średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych 2001, 2005 i 2007 < 40%.

W zależności od liczby spełnionych kryteriów (każdemu przyznano po 1 punkcie) gminy podzielono na:

- A – obszary skrajnie problemowe (5 punktów),
- B – obszary problemowe (4 punkty),
- C – obszary przejściowe (3 punkty)

Na podstawie tak przeprowadzonej analizy wytypowano 104 jednostki (4,2%) zakwalifikowane jako obszary problemowe, z czego 7 jako skrajnie problemowe (maksymalna liczba 5 punktów). Niemal wszystkie obszary problemowe są skoncentrowane wzdłuż wschodniej granicy i w północno-wschodniej części kraju (ryc. 10). Poza tą częścią Polski grupy jednostek tego typu występują jeszcze tylko w województwie świętokrzyskim i jego najbliższym otoczeniu oraz na Pomorzu Zachodnim. O stopniu przestrzennej koncentracji obszarów problemowych świadczy fakt, iż aż 101 z nich znajduje się na obszarze 8 województw, z czego 74 w województwach: lubelskim (14), mazowieckim (23), podlaskim (13) i warmińsko-mazurskim (24). W województwie warmińsko-mazurskim tego typu jednostki stanowią 20,3%, a wraz z obszarami przejściowymi (3 punkty) aż 61,9% ogólnej liczby jednostek. Niekorzystna sytuacja występuje także w województwie podlaskim, gdzie jednostki zakwalifikowane jako obszary problemowe stanowią 10,7%, a wraz z obszarami przejściowymi 38,5% ich ogólnej liczby. Szczególnie duża koncentracja obszarów problemowych i przejściowych występuje w północnej części województwa.

Ryc. 10. Obszary problemowe – mapa sumaryczna, A – obszary skrajnie problemowe (5 punktów), B – obszary problemowe (4 punkty), C – obszary przejściowe (3 punkty)
 Depressed areas – summary map, A – extremely depressed areas (5 points), B – depressed areas (4 points), C – transitional areas (3 points)

Na terenie 5 województw (Polska południowa i województwo wielkopolskie) nie wyodrębniono obszarów problemowych, a w kolejnych 3 jedynie po jednej jednostce. Wszystkie 7 wyodrębnionych jednostek skrajnie problemowych to gminy wiejskie znajdujące się w środkowej lub wschodniej części Polski. Po dwie z nich znajdują się na terenie województw: mazowieckiego (Raciąż i Siemiatkowo), podlaskiego (Sztabin i Zbójna) i świętokrzyskiego (Falków i Raków), a jedna w województwie łódzkim (Żytno).

Prof. dr hab. Jerzy BAŃSKI
Mgr Konrad CZAPIEWSKI
Doc. dr hab. Tomasz KOMORNICKI
Doc. dr hab. Roman KULIKOWSKI
Mgr Marcin MAZUR
Doc. dr hab. Przemysław ŚLESZYŃSKI

Podsumowanie i wnioski

Studia wykonane w ramach czterech zadań badawczych umożliwiają sformułowanie szeregu istotnych wniosków, które powinny być wzięte pod uwagę podczas przygotowywania *Kierunków Rozwoju Obszarów Wiejskich*.

Polska charakteryzuje się słabo wykształconym transportowym, hierarchiczno-funkcjonalnym powiązaniem ośrodków administracyjno-osadniczych, jak też na ogół niedostateczną ich dostępnością przestrzenną. Jest to wynikiem nie tylko olbrzymich zapóźnień inwestycyjnych, ale i niewłaściwych priorytetów w polityce transportowej lat 1990. oraz marazmem instytucjonalnym w kolejnictwie. Skutkuje to generalnie słabą efektywnością systemów społeczno-gospodarczych, w tym stwarza ograniczenia w przenoszeniu bodźców rozwojowych z najbardziej prężnych ośrodków (biegunów wzrostu) na obszary peryferyjne. Strefa peryferyjna ma w chwili obecnej na ogół ograniczone szanse wiązania swojego rozwoju z dużymi ośrodkami miejskimi, zajmuje nadal ponad 50% powierzchni kraju i skupia ponad 30% jego mieszkańców.

Potencjalne możliwości zwiększenia oddziaływania dużych ośrodków na przyległe obszary wiejskie istnieją jednak już przy obecnym poziomie rozwoju infrastruktury transportowej, jakkolwiek nie zawsze są zadowalające, między innymi ze względu na niewykorzystanie infrastruktury transportu kolejowego.

Możliwości rozwoju (także w sensie przestrzennym) powiązań funkcjonalnych pomiędzy dużymi ośrodkami a obszarami wiejskimi powinny być wspierane przez politykę regionalną i przestrzenną. Poprzez poprawę dostępności czasowej do rynków pracy tych miast możliwe jest zastąpienie części ruchu migracyjnego dojazdami do racy (w niektórych branżach kojarzonymi z telepracą). Daje to możliwość zachowania potencjału endogenicznego części obszarów wiejskich, m.in. poprzez utrzymanie, a nawet rozwój wielu usług podstawowych.

Rozwój powiązań funkcjonalnych często dotyczy obszarów o silnie rozwiniętych funkcjach rolniczych (a niekiedy także cennych z punktu widzenia ochrony środowiska), co stwarza ryzyko konfliktów przestrzennych. Generalnie, zjawisko niekontrolowanej suburbanizacji oraz „urban sprawl” jest jednym z najważniejszych zagrożeń ładu przestrzennego w skali kraju. Procesy te poprzez rozpraszanie zabudowy różnych funkcji (mieszkaniowej, usługowej, rzadziej przemysłowej) dodatkowo zwiększają koszty funkcjonowania transportu oraz infrastruktury społecznej, prowadząc do obniżania efektywności i konkurencyjności układów osadniczych wszystkich szczebli hierarchicznych.

W perspektywie roku 2013/15 planowane inwestycje transportowe generalnie zwiększą możliwości w zakresie oddziaływania dużych ośrodków i konurbacji na tereny wiejskie, ale dotyczyć to jednak będzie tylko niektórych regionów kraju. Pozostaną rozległe strefy (zwłaszcza Pomorze Środkowe), które znajdą się poza silniejszym oddziaływaniem także po roku 2015.

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie priorytetów transportowych istotnych z punktu widzenia rozwoju powiązań funkcjonalnych pomiędzy ośrodkami a otaczającymi je obszarami wiejskimi. Można je rozpatrywać w trzech wymiarach przestrzennych:

- a) lokalnym – poprawa dostępności w obrębie wyznaczonej strefy B1 (wykształcone cechy miejskie przy złej dostępności) oraz powiększenie zasięgu strefy A2 (potencjalne oddziaływanie) w ośrodkach, gdzie jest ona bardzo niewielka (lub jej brak);
- b) regionalnym – integracja rynków pracy sąsiadujących ośrodków oraz poprawa dostępności z terenów położonych pomiędzy nimi do obszarów rdzeniowych;
- c) krajowym – poszerzenie strefy B2 przy jednoczesnym zmniejszeniu zasięgu strefy peryferyjnej (C) poprzez poprawę dostępności pomiędzy peryferiami a badanymi ośrodkami;
- d) międzynarodowym – ze względu na znoszenie barier granicznych i poszerzanie oddziaływania ośrodków po obydwu stronach granicy, zwłaszcza polsko-niemieckiej (konkurencja Szczecina i Berlina oraz Berlina i Poznania).

Najważniejsze inwestycje drogowe, mogące się przyczynić do poprawy wewnętrznych powiązań funkcjonalnych to: poprawa wzajemnej dostępności Wrocławia i Poznania, powiązanie Częstochowy i Bielska-Białej z konurbacją górnośląską (a Bielska-Białej z Krakowem), inwestycje na Pomorzu Środkowym (drogi ekspresowe S6 i S11 oraz linia kolejowa Gdańsk-Szczecin), północnym Mazowszu i Mazurach (droga S16 oraz ewentualny zachodni wariant trasy *Via Baltica*, jednak przy równoczesnej zmianie przebiegu transeuropejskiego

korytarza transportowego nr 2 przez Białystok). Znaczenie wewnątrz krajowe zyskują w tym kontekście także niektóre inwestycje postrzegane głównie jako międzynarodowe, w tym zwłaszcza drogi do granicy z Białorusią (A2), Ukrainą (S12 i S17) i Słowacją (południowy fragment S19). Istotna jest poprawa infrastruktury w rejonie Karpat (zwłaszcza okolice Nowego Sącza – nowa linia kolejowa z Krakowa) i Sudetów (Kotlina Kłodzka).

W transporcie kolejowym kluczowe znaczenie ma integracja części przewozów regionalnych z systemami komunikacji miejskiej największych ośrodków (najlepiej bez udziału podmiotów Grupy PKP). Przeprowadzone badania potwierdziły pośrednio, że sam układ infrastruktury szynowej stwarza możliwości do zwiększenia oddziaływania miast na obszary przyległe. Potencjał ten nie jest jednak wykorzystywany, m.in. z uwagi na ograniczenia instytucjonalne (rozkłady jazdy, rozwiązania taryfowe, poziom bezpieczeństwa itd.) i stan taboru. W przypadku niektórych ośrodków (w tym zwłaszcza Warszawy, ale także konurbacji górnośląskiej, układu Toruń-Bydgoszcz i Trójmiasta) celowa wydaje się także budowa nowych wydzielonych linii podmiejskich. Z inwestycji w makroskali dla poprawy oddziaływania dużych miast na tereny wiejskie istotne znaczenie ma budowa nowej linii Kraków-Nowy Sącz, która może wyraźnie poprawić dostępność regionu sądeckiego.

Z punktu widzenia rozwoju miejsko-wiejskich powiązań funkcjonalnych systemy transportu samochodowego i szynowego nie powinny być w polityce regionalnej i przestrzennej postrzegane jako alternatywne tylko komplementarne. Musi to oznaczać priorytet dla rozwiązań typu *park and ride*, nie tylko w układach wewnątrzaglomeracyjnych, ale także w strefie „dostępności zadawalającej” (indywidualny transport samochodowy skojarzony z szybkimi dalekobieżnymi liniami kolejowymi).

Z roku na rok Internet staje się coraz ważniejszym medium w działalności instytucji publicznych i prywatnych. Podstawowym problemem na obszarach wiejskich jest ograniczoność szerokopasmowego dostępu do Internetu. Rozwój szybkich łączy powinien być obecnie priorytetem inwestycyjnym. Proponujemy wykonanie badań na temat: dostępności Internetu na obszarach wiejskich, potrzeb i postulatów mieszkańców wsi w zakresie wykorzystania Internetu i oceny oficjalnych witryn internetowych gmin wiejskich. Na przykład badania przeprowadzone w 2006 r. na przykładzie 25 urzędów gmin wskazały bardzo różną jakość witryn internetowych oraz niedostateczny stopień ich interaktywności. Pełnią one rolę przede wszystkim informacyjną, w mniejszym stopniu zaś służą kontaktom urząd-obywatel (Bański 2006).

Do strategicznych obszarów produkcji rolniczej należą: obszar wielkopolski wyspecjalizowany w chowie trzody chlewnej i intensywnej produkcji roślin

przemysłowych, obszar dolnej Wisły wyspecjalizowany w intensywnej produkcji roślin przemysłowych i zbóż, obszar grójecko-łowicki wyspecjalizowany w produkcji warzyw i owoców, obszar podlaski charakteryzujący się intensywnych chowem bydła mlecznego.

Funkcję rolniczą na obszarach konkurencyjnego i towarowego rolnictwa należy traktować priorytetowo. Należy tam też promować i wzmacniać rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego i innych działań poprawiających kondycję gospodarki rolnej.

Potencjalne obszary konkurencyjnego i towarowego rolnictwa (lubelski, Niziny Śląskiej, miechowski, pyrzycki) wymagają spełnienia szeregu warunków. W większości przypadków konieczne są: poprawa struktury agrarnej, inwestycje w infrastrukturę i otoczenie rolnictwa, poprawa struktury demograficznej i poziomu wykształcenia właścicieli gospodarstw. Zmiany te wymagają długiej perspektywy czasowej.

Do potencjalnych obszarów konkurencyjnego rolnictwa można też włączyć obszary: warmińsko-mazurski i pomorski o korzystnych warunkach do wielko-stadnego chowu zwierząt i karpacki z możliwością rozwoju mięsnego chowu owiec i krów mlecznych oraz obszary rozwoju bioenergetyki (głównie północ kraju). Kierunki takie przyczyniają się do zachowania atrakcyjności krajobrazowej obszarów wiejskich.

Na obszarach o niższym poziomie rozwoju rolnictwa wzrastać powinno znacznie produkcji roślin energetycznych, gospodarstw ekologicznych i agroturystycznych. Proponowane „kierunki alternatywne” mogą wpłynąć na zwiększenie atrakcyjność tych terenów dla rozwoju turystyki wiejskiej i rekreacji.

Ochronie powinny podlegać także tereny towarowego rolnictwa w strefach podmiejskich wyspecjalizowanego w produkcji ogrodniczej. Stanowią one wewnętrzną część strefy żywicielskiej aglomeracji miejskich.

Jako wymagający kontroli planistycznej wskazać trzeba rozwój aglomeracji (strefy oddziaływania dużych ośrodków) położonych w obszarze obecnego lub potencjalnego konkurencyjnego rolnictwa. W pierwszym przypadku dotyczy to otoczenia Poznania, Torunia i Bydgoszczy, a w drugim także Wrocławia, Lublina, Krakowa (tereny na północ od miasta) i częściowo Szczecina.

Kapitał ludzki stanowi jeden z podstawowych wewnętrznych czynników rozwoju, gdyż ludzie są zarówno twórcami i realizatorami działań, jak również odbiorcami ich efektów. Dlatego wysoka jakość zasobów ludzkich, wyrażająca się wysokim poziomem wykształcenia, tworzy kluczowy zestaw do prawidłowego rozwoju obszarów wiejskich.

Najwyższymi wartościami kapitału ludzkiego cechowały się: strefy podmiejskie większości ośrodków regionalnych (w zależności od wielkości ekonomicznej i ludnościowej miasta, różna była także jego strefa oddziaływania), obszar środkowej Wielkopolski i zachodnich Kujaw oraz obszary o zdywersyfikowanej strukturze funkcjonalnej oraz o towarowym nastawieniu produkcji rolnej.

Pomimo iż stopniowo rośnie poziom kapitału ludzkiego na wsi, to w ciągu kilku najbliższych lat nie należy oczekiwać istotnych różnic w istniejącej obecnie dyspersji przestrzennej tego potencjału.

Aktywność społeczności lokalnych jest uważana współcześnie za jeden z głównych czynników wspierających rozwój gospodarczy oraz przyczyniających się do kreacji więzi i zaufania pomiędzy członkami tych grup społecznych. Najwyższym poziomem kapitału społecznego, rozumianego jako uczestnictwo w życiu kulturalnym i społecznym charakteryzowały się: obszar Polski południowo-wschodniej (Małopolska, Podkarpacie i Rostocze), północna część województwa lubelskiego oraz Kaszuby.

Podobnie jak w przypadku kapitału ludzkiego, również przy analizie kapitału społecznego należy oczekiwać dalszego wzrostu jego poziomu (opartego na wzroście aktywności ludności w różnych formach w zależności od położenia obszarów wiejskich), jednakże ze względu na wysoką ciągłość czasową struktur społecznych nie należy spodziewać się istotnych przekształceń regionalnych w najbliższych latach.

Wysoki poziom kapitału ludzkiego i społecznego jest czynnikiem sprzyjającym zwiększeniu stref oddziaływania dużych ośrodków (i konurbacji). Sprzyja on korzystnym przemianom na rynku pracy, co ma szczególne znaczenie na obszarach nie wskazywanych jako miejsce koncentracji rolnictwa konkurencyjnego. W tym kontekście jako regiony, w których strefa oddziaływania może zostać relatywnie szybko powiększona przestrzennie wymieniły przede wszystkim otoczenia takich ośrodków jak: Poznań, Wrocław, Bydgoszcz, Olsztyn, Szczecin, Zielona Góra, Warszawa (tylko obszary na zachód od miasta), Rzeszów i Bielsko-Biała.

Pod wpływem długotrwałej i stałej migracji z obszarów peryferyjnych struktura ludności według płci i wieku została zdeformowana. Wśród migrujących przeważała ludność w młodszym wieku produkcyjnym i kobiety. Doprowadziło to do spadku współczynnika feminizacji, zwłaszcza w wieku matrymonialnym, i starzenia się społeczeństwa.

W ostatnich latach struktura płci na obszarach wiejskich stopniowo poprawia się, jednak w mniejszym stopniu dotyczy to regionów peryferyjnych.

Znacznie poprawiła się sytuacja pod względem aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej. Dynamicznie wzrasta liczba podmiotów gospodarczych na wsi, co świadczy o jej wielofunkcyjnym rozwoju.

Spadło bezrobocie na wsi. Nie zmieniła się jednak struktura przestrzenna zjawiska. Ciągłe bezrobocie jest największe na obszarach, gdzie dużą rolę odgrywały gospodarstwa państwowe oraz w sąsiedztwie ośrodków charakteryzujących się przestarzałą strukturą przemysłu. Można przyjąć, że są to tereny trwałego problemu bezrobocia.

Stymulowanie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza położonych peryferyjnie, jest najskuteczniejszym sposobem zahamowania depopulacji i utrzymania zrównoważonej struktury ludności.

Zdecydowanie największa koncentracja wiejskich obszarów problemowych występuje w Polsce północno-wschodniej oraz wzdłuż wschodniej granicy kraju, gdzie do obszarów problemowych lub przejściowych zakwalifikowano większość gmin wiejskich. Próby zapobiegania niekorzystnym zjawiskom demograficznym, ekonomicznym i społecznym powinny koncentrować się głównie na tym obszarze. Obszary te powinny być tematem szczegółowych badań prowadzących do wypracowania optymalnych scenariuszy rozwoju ekonomicznego i społecznego. Dotychczas identyfikowano je jako obszary problemowe, ale nie wypracowano dla nich właściwych strategii rozwoju.

Pojedyncze gminy o skrajnie niekorzystnej sytuacji zidentyfikowano również na peryferiach interregionalnych w Polsce środkowej. Zdecydowanie najlepsza sytuacja w tym zakresie panuje na obszarach wiejskich Polski południowej i zachodniej, gdzie na obszarze 7 województw jako obszary problemowe zakwalifikowano jedynie 2 jednostki.

Bardzo ważną dla poprawy niekorzystnych zjawisk demograficznych i społecznych jest dostępność komunikacyjna, hamująca w niektórych przypadkach konieczność stałej migracji ze wsi i stymulująca drobne inwestycje. Należy w związku z tym zwracać szczególną uwagę na poprawę dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych z ośrodkami regionalnymi. Priorytety transportowe poziomu regionalnego powinny dotyczyć tych obszarów, gdzie duży ośrodek (lub konurbacja) położony jest w sąsiedztwie demograficznych lub społecznych obszarów problemowych. Z taką sytuacją mamy do czynienia w rejonie Kielc, Radomia, Częstochowy i Białegostoku.

Rekomendacje i wnioski dla obszarów wiejskich w odniesieniu do perspektywy 2015

Województwo	Powiązania funkcjonalne i relacje miasto wieś	Konkurencyjność i towarowość rolnictwa	Endogeniczny potencjał rozwojowy	Obszary problemowe
Dolnośląskie	Poprawa dostępności transportowej w obrębie wrocławskiego obszaru metropolitalnego, powiązanie z innymi ośrodkami niższego rzędu, zwłaszcza Wałbrzychem i Jelenią Górą, jak też z Kotliną Kłodzką, powiązanie z Poznaniem; integracja kolei regionalnych z systemem transportu miejskiego Wrocławia; precyzyjna polityka przestrzenna na poziomie lokalnym (plany miejscowe, plan dla obszaru metropolitalnego) rozwiązująca konflikty między funkcją rolniczą a osadnictwem	Intensyfikacja dotychczasowych kierunków produkcji rolnej i włączenie fragmentu Niziny Śląskiej do strategicznych obszarów rolniczych; główne kierunki produkcji: zboża, rośliny przemysłowe, bydło; lepsze wykorzystanie przyrodniczego potencjału produkcyjnego.	Poprawa wyposażenia infrastrukturalnego na obszarze sudeckim (szczególnie wysoki poziom dekapitalizacji budownictwa – powyżej 35% domów pochodzi sprzed 1918 r.); podtrzymanie rozwoju turystyki w części południowej i wzmocnienie w części północnej regionu; wzmocnienie kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich podregionu legnickiego	Nie zidentyfikowano społecznych obszarów problemowych; zaleca się stały monitoring sytuacji demograficznej.
Kujawsko-pomorskie	Poprawa dostępności transportowej i wzmocnienie ośrodków wojewódzkich poprzez rozwój funkcji wyższego rzędu, powiązanie z Trójmiastem, Szczecinem i Warszawą; budowa szybkiej kolei Toruń-Bydgoszcz	Utrzymanie dotychczasowych kierunków produkcji rolnej i rozwój gospodarstw ekologicznych; główne kierunki produkcji: trzoda chlewna, zboża, rośliny przemysłowe.	Obszarowy, a nie punktowy rozwój turystyki (niedostateczny rozwój funkcji turystycznej w stosunku do istniejącego potencjału i walorów); zmniejszenie różnic pomiędzy zachodnią a wschodnią częścią regionu w zakresie kapitału ludzkiego i społecznego	Zapobieganie zjawisku odpływu kobiet do miast; tworzenie nowych miejsc pracy na wsi.

Lubelskie	Poprawa dostępności transportowej, powiązanie z Warszawą; precyzyjna polityka przestrzenna na poziomie lokalnym (plany miejscowe, plan dla obszaru metropolitalnego) rozwiązująca konflikty między funkcją rolniczą a osadnictwem.	Intensyfikacja dotychczasowych kierunków z ograniczeniem uprawy buraka cukrowego; włączenie środkowej i północnej części województwa do strategicznych obszarów rolniczych; główne kierunki produkcji: zboża, przemysłowe (w tym tytoń).	Znaczna i kompleksowa poprawa wyposażenia infrastrukturalnego; rozwój turystyki wiejskiej na najatrakcyjniejszych fragmentach regionu; poprawa kapitału ludzkiego na peryferyjnych obszarach.	Intensyfikacja działań aktywizujących obszary wiejskie; wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich; polityka prorodzinna, stymulowanie przyrostu naturalnego; przeciwdziałanie depopulacji.
Lubuskie	Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich poprzez rozwój funkcji wyższego rzędu, powiązanie Gorzowa Wlkp i Zielonej Góry z Wrocławiem, Szczecinem i Poznaniem.	Utrzymanie dotychczasowych kierunków produkcji rolnej; główne kierunki produkcji: zboża, rzepak, bydło, drób.	Poprawa wyposażenia infrastrukturalnego (wysoki poziom dekapitalizacji); specjalizacja turystyki w oparciu o istniejące zasoby leśne.	Zapobieganie zjawisku odpływu kobiet do miast; aktywizacja społeczności lokalnych, propagowanie i wspieranie inicjatyw społecznych.
Łódzkie	Poprawa dostępności transportowej w obrębie łódzkiego obszaru metropolitalnego, wzmacnianie funkcji metropolitalnych Łodzi, powiązanie z Warszawą; poprawa jakości połączeń kolejowych w kierunku zachodnim i północnym.	Intensyfikacja i rozwój ogrodnictwa głównie na potrzeby aglomeracji łódzkiej; główne kierunki produkcji: zboża, ziemniaki, bydło mleczne.	Znaczna i kompleksowa poprawa wyposażenia infrastrukturalnego; niskie możliwości rozwoju turystyki; wzmacnianie kapitału ludzkiego (szczególnie w południowej części regionu).	Polityka prorodzinna, stymulowanie przyrostu naturalnego.
Małopolskie	Poprawa dostępności transportowej w obrębie krakowskiego obszaru metropolitalnego, rozwój powiązań Krakowa z Bielsko-Białą, Tarnowem oraz Rzeszowem; budowa nowego odcinka kolei Kraków-Nowy Sącz.	Z wyjątkiem Wyżyny Miechowskiej i nowosądeckiego obszaru sadowniczego gospodarka rolna nie ma dużych perspektyw rozwoju ze względu na niekorzystną strukturę agrarną i rozwój innych funkcji; główne kierunki produkcji: zboża, ziemniaki, bydło, warzywa i owoce.	Uzupełnianie brakujących elementów infrastruktury; racjonalny rozwój turystyki (szczególnie na najbardziej atrakcyjnych obszarach); niwelacja istniejących różnic pomiędzy bardzo niskim poziomem kapitału ludzkiego w stosunku do bardzo wysokiego kapitału społecznego.	Nie zidentyfikowano społecznych obszarów problemowych; zaleca się stały monitoring sytuacji demograficznej.

Mazowieckie	<p>Radykalna poprawa dostępności transportowej w obrębie stołecznego obszaru metropolitalnego (zwłaszcza w kierunku północnym i wschodnim), powiązanie z innymi ośrodkami regionalnymi niższego rzędu, zwłaszcza Radomiem, Płockiem i Siedlcami, a także pozostałymi byłymi miastami wojewódzkimi, rozwój powiązań w kierunku Białegostoku i Lublina; pełna integracja kolei regionalnych z systemem transportu miejskiego Warszawy; budowa nowych linii podmiejskich nawiązujących do sieci metra i obsługujących strefy intensywnej suburbanizacji.</p>	<p>Intensyfikacja dotychczasowych kierunków produkcji; główne kierunki produkcji: zboża, bydło, warzywa i owoce</p>	<p>Poprawa wyposażenia infrastrukturalnego na poza metropolitalnym obszarze województwa; wzmocnienie funkcji turystycznej na obszarze Kurpi i wzdłuż Bugu; wzmocnienia kapitału ludzkiego na peryferyjnych obszarach regionu.</p>	<p>Kreowanie nowych funkcji na obszarach wiejskich.</p>
Opolskie	<p>Wzmacnianie Opola poprzez rozwój funkcji wyższego rzędu.</p>	<p>Intensyfikacja dotychczasowych kierunków główne kierunki produkcji: zboża, trzoda chlewna.</p>	<p>Utrzymanie dotychczasowych tendencji we wzmacnianiu potencjału wewnętrznego gmin.</p>	<p>Zapobieganie zjawisku odpływu kobiet do miast; zatrzymywanie ludzi młodych, zapobieganie zjawisku emigracji ludności wiejskiej do pracy; przeciwdziałanie depopulacji; aktywizacja społeczności lokalnych, propagowanie i wspieranie inicjatyw społecznych.</p>

Podkarpackie	Wzmacnianie Rzeszowa poprzez rozwój funkcji wyższego rzędu, powiązanie z Krakowem i Tarnowem.	Agroturystyka, chów owiec i innych zwierząt trawożernych główne kierunki produkcji: zboża, ziemniaki, bydło mleczne; z uwagi na niekorzystną strukturę agrarną i tradycyjny, samozaopatrzeniowy charakter rolnictwa nie należy spodziewać się wzmacniania roli tej funkcji.	Uzupełnianie brakujących elementów infrastruktury; racjonalny rozwój turystyki; niwelacja istniejących różnic pomiędzy bardzo niskim poziomem kapitału ludzkiego w stosunku do bardzo wysokiego kapitału społecznego.	Zaleca się stały monitoring sytuacji demograficznej.
Podlaskie	Wzmacnianie Białegostoku poprzez rozwój funkcji wyższego rzędu, powiązanie z Warszawą.	Zrównoważony rozwój rolnictwa z zachowaniem wysokich walorów środowiskowych i krajobrazowych, główne kierunki produkcji: bydło mleczne, rośliny pastewne; region ma duży potencjał do rozwoju agroturystyki i rolnictwa ekologicznego	Znaczna i kompleksowa poprawa wyposażenia infrastrukturalnego; wzmocnienie znaczenia turystyki w rozwoju obszarów wiejskich (cztery parki narodowe); wzmocnienie kapitału ludzkiego (szczególnie poprzez zmniejszenie odpływu migracyjnego).	Intensyfikacja działań aktywizujących obszary wiejskie; wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich; polityka prorodzinna, stymulowanie przyrostu naturalnego; zatrzymywanie ludzi młodych, zapobieganie zjawisku emigracji ludności wiejskiej do pracy; przeciwdziałanie depopulacji.
Pomorskie	Poprawa dostępności transportowej w obrębie trójmiejskiego obszaru metropolitalnego, powiązanie ze Słupskiem i Elblągiem, a w skali ponadwojewódzkiej – ze Szczecinem;; pełna integracja kolei regionalnych z systemem transportu miejskiego Trójmiasta; budowa nowych linii podmiejskich obsługujących tereny poza obwodnicą drogową	Intensyfikacja dotychczasowych kierunków i bydło mięsne główne kierunki produkcji: zboża i buraki cukrowe, ziemniaki, bydło, trzoda chlewna.	Utrzymanie dotychczasowych tendencji we wzmacnianiu potencjału wewnętrznego gmin, w tym szczególnie poprzez poprawę wyposażenia infrastrukturalnego i poziomu kapitału ludzkiego w podregionie słupskim oraz odciążenie ruchu turystycznego na wybrzeżu intensyfikacją turystyki aktywnej na Kaszubach (regionie o wysokim kapitale społecznym).	Tworzenie nowych miejsc pracy na wsi i w lokalnych ośrodkach wiejskich.

Śląskie	Poprawa dostępności transportowej, powiązanie konurbacji z innymi ośrodkami regionalnymi niższego rzędu; integracja kolei regionalnych z systemem transportu miejskiego oraz poprawa powiązań na kierunku północnym (w tym z Częstochową) u południowym (Bielsko-Biala).	Dotychczasowe kierunki produkcji; główne kierunki produkcji: zboża, bydło, ziemniaki; charakter gospodarczy regionu nie będzie sprzyjał rozwojowi towarowego rolnictwa.	Utrzymanie dotychczasowych tendencji we wzmacnianiu potencjału wewnętrznego gmin, z dostosowaniem strategii rozwoju do specyfiki dwóch odmiennych typów obszarów wiejskich regionu – beskidzkiego i częstochowskiego.	Nie zidentyfikowano społecznych obszarów problemowych; zaleca się stały monitoring sytuacji demograficznej.
Świętokrzyskie	Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich i rozwój funkcji wyższego rzędu, powiązanie z Krakowem i Warszawą.	Zrównoważony rozwój rolnictwa z zachowaniem wysokich walorów środowiskowych i krajobrazowych główne kierunki produkcji: zboża (pszenica, jęczmień, żyto); tradycyjny charakter rolnictwa i mało korzystne warunki przyrodnicze nie sprzyjają rozwojowi towarowego rolnictwa; kierunkami alternatywnymi jest agroturystyka i rolnictwo ekologiczne.	Województwo o najniższym potencjale wewnętrznym ze wszystkich regionów Polski – wzmacnianie wszystkich elementów potencjału endogenicznego.	Polityka prorodzinna, stymulowanie przyrostu naturalnego.
Warmińsko-mazurskie	Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich i rozwój funkcji wyższego rzędu, powiązanie z Trójmiastem i Warszawą.	Zrównoważony rozwój rolnictwa z zachowaniem wysokich walorów środowiskowych i krajobrazowych główne kierunki produkcji: zboża, bydło mięsno-mleczne; walory środowiskowe sprzyjają agroturystyce i rekreacji, duży udział użytków zielonych i stosunkowo duże powierzchnie gospodarstw umożliwiają wielokostadny chów bydła (mięsnego i miesno-mlecznego).	W oparciu o dalszy rozwój funkcji turystycznej, znaczna poprawa wyposażenia infrastrukturalnego, wzmacnianie kapitału społecznego i ludzkiego, szersze wykorzystanie istniejących uwarunkowań kulturowych.	Intensyfikacja działań aktywizujących obszary wiejskie; wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich; zatrzymywanie ludzi młodych, zapobieganie zjawisku emigracji ludności wiejskiej do pracy; przeciwdziałanie depopulacji; tworzenie nowych miejsc pracy na wsi; aktywizacja społeczności lokalnych, propagowanie i wspieranie inicjatyw społecznych.

Wielkopolskie	Poprawa dostępności transportowej w obrębie obszaru metropolitalnego, powiązanie z innymi ośrodkami niższego rzędu; integracja kolei regionalnych z systemem transportu miejskiego Poznania; precyzyjna polityka przestrzenna na poziomie lokalnym (plany miejscowe, plan dla obszaru metropolitalnego) rozwiązująca konflikty między funkcją rolniczą a osadnictwem.	Utrzymanie dotychczasowych kierunków oraz specjalizacja i intensyfikacja produkcji główne kierunki produkcji: trzoda chlewna, zboża, rośliny przemysłowe.	Region o najwyższym i najbardziej zrównoważonym potencjale endogenicznym; dalsze niwelowanie istniejących różnic wewnątrz regionalnych – szczególnie wzmacnianie potencjału w podregionie konińskim.	Nie zidentyfikowano społecznych obszarów problemowych; zaleca się stały monitoring sytuacji demograficznej.
Zachodnio-pomor-skie	Poprawa dostępności transportowej, rozwój współpracy transgranicznej (poszerzanie oddziaływania), powiązanie z Koszalinem, a w skali ponadwojewódzkiej – z Trójmiastem.	Bydło mięsne, rośliny pastewne i energetyczne główne kierunki produkcji: zboża, rzepak, bydło mięsno-mleczne.	Poprawa zdekapitalizowanej infrastruktury popegierowskiej, wzmacnianie funkcji turystycznej poza wybrzeżem, zapobieganie spadkowi poziomu kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich regionu.	Intensyfikacja działań aktywizujących obszary wiejskie; zapobieganie zjawisku odpływu kobiet do miast; tworzenie nowych miejsc pracy na wsi i w lokalnych ośrodkach miejskich, aktywizacja społeczności lokalnych, propagowanie i wspieranie inicjatyw społecznych, poprawa dostępności komunikacyjnej.

Źródło: Opracowanie własne.

Literatura

- Bański J., 1999, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geograficzne 172, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., 2002, *Typy ludnościowych obszarów problemowych* [w:], J. Bański, E. Rydz (red.), *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 41–52.
- Bański J., 2005, *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 9, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, Bernardinum.
- Bański J., 2006, *Witryny internetowe jednostek samorządowych z siedzibą w małych miastach – analiza i ocena*, [w:] E. Rydz. (red.). *Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 11, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 59–72.
- Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.
- Bański J., 2007, *Geografia rolnictwa Polski*, PWE, Warszawa.
- Bański J., 2008, *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*, Studia Obszarów Wiejskich, 14, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Czapiewski K., 2009, *Koncepcja obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego na wsi i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim*, IGiPZ PAN, Warszawa (maszynopis pracy doktorskiej).
- Czapiewski K., Janc K., 2007, *Education as a factor that diversifies the possibilities of economic development in Poland*, Alfa Spectra (Central European Journal of Architecture and Planning), 2, s. 29–35.
- Czeński M., 2007, *Partycypacja wyborcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Ciołkosz A., (red.), 2003, *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa.

- Ciok S., Raczyk A., 2008, *Implementation of the EU Community Initiative INTERREG IIIA at the Polish-German border: an attempt at evaluation*, [w:] M. Leibenath, E. Korcelliolejnyczak, R. Knippschild (red.), *Cross-border Governance and Sustainable Spatial Development*, Springer, Berlin, s. 33–47.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, 148, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Ekspercki Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033*, 2008, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- ESPON 1.1.3 Final Report*, 2006, www.espon.eu
- ESPON 1.2.1 Final Report*, 2004, www.espon.eu
- ESPON 1.4.3 Final Report*, 2007, www.espon.eu
- Frenkel I., 1997, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Halamska M. (red.), 2008, *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa.
- Hayek von F., 1945, *The Use of Knowledge in Society*, American Economic Review, 35, s. 519–530.
- Heffner K., Rosner A., 2002, *Czynniki specyficzne wywierające wpływ na potencjał rozwojowy obszarów wiejskich*, [w:] A. Rosner (red.), *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 107–132.
- Holzer J.Z., 1999, *Demografia*, PWE, Warszawa.
- Iwanicka-Lyra E., 1969, *Delimitacja aglomeracji wielkomiejskich w Polsce*, Prace Geograficzne, 76, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Jalowiecki B., 1983, *Ocena stanu systemu osadniczego Polski*, [w:] A. Kukliński (red.), *Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski. Wstępne wyniki badań*, Biuletyn KPZK PAN, 123, s. 73–83.
- Janc K., 2006, *Zróżnicowanie przestrzenne kapitału ludzkiego w Polsce*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław (maszynopis pracy doktorskiej).
- Janc K., Czapiewski K., 2005, *Wykształcenie czynnikiem wspierającym rozwój gospodarczy obszarów wiejskich*, [w:] B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.), *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 8, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 69–84.
- Janc K., Czapiewski K., 2008, *Przestrzenne aspekty zmiany poziomu wykształcenia ludności w Polsce*, [w:] S. Dołzblasz, A. Raczyk (red.), *Europa bez Granic – nowa jakość przestrzeni*, Rozprawy Naukowe, 4, IGiRR UW, Wrocław, s. 173–184.
- Jelonek A., 1986, *Obszary zagrożeń demograficznych*, Folia Geographica, Seria Geographica-Oeconomica, 19, s. 33–49, Kraków. 1988, *Obszary problemowe w zakresie zagrożeń demograficznych w Polsce*, [w:] *Problemy geografii osadnictwa i ludności*, Seria Geografia, 42, s. 67–77, UAM, Poznań.

- Kassenberg A., Rolewicz Cz., 1984, *Obszary ekologicznego zagrożenia (wstępna diagnoza przestrzenna – 1980 r.)*, [w:] *Gospodarka zasobami przyrody*, Studia KPZK PAN, 85, s. 150–155, Warszawa.
- Kołodziejczyk D., 2003, *Kapitał społeczny w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 27–37.
- Kołodziejczyk D., 2004, *Kierunki rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*, [w:] J. Bański (red.), *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, Studia Obszarów Wiejskich, 6, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 39–58.
- Komornicki T., Śleszyński P., Węclawowicz G., 2006, *O potrzebie nowej wizji rozwoju sieci infrastruktury transportowej Polski*, Przegląd Komunikacyjny, 6, s. 13–20.
- Komornicki T., 2007, *Rola infrastruktury transportowej w rozwoju kraju – wyzwania wobec kohezji przestrzennej*, [w:] T. Markowski, A. Stasiak (red.), *Rola polskiej przestrzeni w integrującej się Europie*, Biuletyn KPZK, 233, KPZK PAN, Warszawa, s. 63–86.
- Komornicki T., Śleszyński P., Siłka P., Stępnia M., 2008, *Wariantowa analiza dostępności w transporcie lądowym*, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejewska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), *Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, t. II, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 133–334.
- Korcelli P., 1981, *Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski*, [w:] K. Dziewoński, P. Korcelli (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geograficzne, 149, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Korcelli P., Śleszyński P., 2008, *Funkcjonalne Obszary Miejskie*, [w:] *Ekspertycki projekt koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*, Warszawa.
- Kulikowski R., 1992, *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce*, [w:] *Wybrane zagadnienia obszarów wiejskich*, Biuletyn KPZK PAN, 158, Warszawa, s. 23–40.
- Kulikowski R., 2003, *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce* [w:] A. Ciołkosz (red.), *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa, s. 179–186.
- Kulikowski R., 2005b, *Działalność i źródła dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce – aspekty przestrzenne*, Przegląd Geograficzny, 77, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 527–549.
- Lee S.Y., Florida R., Acs Z., 2004, *Creativity and Entrepreneurship: a Regional Analysis of New Form Formation*, Discussion Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy, Max Planck Institute, Jena.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Herman S., 1971, *Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966–2000*, Biuletyn KPZK PAN, 67, Warszawa.
- Obszary ekologicznego zagrożenia w Polsce w latach 1982 i 1990*, 1992, Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa.
- Rola-Kunach S., 1984, *Obszary ekologicznego zagrożenia w Polsce w 1982 r. Zagrożenie i ochrona środowiska. Woda i powietrze*, Wiadomości Statystyczne, 5/275, GUS, Warszawa, s. 32–35.

- Romer P.M., 1990, *Endogenous Technological Change*, Quarterly Journal of Economics, 98, 71–102.
- Rosner A., 1999, *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa.
- Rosner A., 2000, *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia rozwoju gospodarczego*, [w:] A. Rosner (red.), *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa, s. 12–29.
- Rosner A. (red.), 2007, *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa.
- Rudnicki R. (red.), 2008, *Przedakcesyjny Program Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich SAPARD – studium przestrzenne*, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 2, UAM, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Rykiel Z., 1978, *Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski*, Prace Geograficzne, 128, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Smętkowski M., 2005, *Delimitacja obszarów metropolitalnych w Polsce – nowe spojrzenie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Sobała-Gwosdz A., 2005, *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Szczepaniak I., 2006, *Konkurencyjność polskich producentów żywności na rynkach zagranicznych*, [w:] *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Materiały Konferencyjne, IERiGZ PIB, Pultusk.
- Śleszyński P., 2006a, *Demograficzny wymiar procesów suburbanizacji w Polsce po 1989 roku*, [w:] S. Kozłowski (red.), *Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce, Studia nad zrównoważonym rozwojem*, t. 2, Katedra Ochrony Środowiska KUL, Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok-Lublin-Warszawa, s. 105–123.
- Śleszyński P., 2006b, *Współczesne przemiany demograficzne w przestrzeni Polski i ich znaczenie dla rozwoju gospodarczego kraju*, [w:] T. Komornicki, Z. Podgórski (red.), *Idee i praktyczny uniwersalizm geografii*, Geografia społeczno-ekonomiczna. Dydaktyka, Dokumentacja Geograficzna, IGiPZ PAN 33, s. 240–246.
- Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Więckowski M., 2007, *Stan zaawansowania planowania przestrzennego w gminach*, Prace Geograficzne, 211, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Śleszyński P., 2008a, *Ocena powiązań gospodarczych i kapitałowych między miastami*, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), *Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 335–391.
- Śleszyński P., 2008b, *Propozycje makroskalowych rozwiązań układu sieci transportu drogowego dla północno-wschodniej Polski w świetle powiązań funkcjonalnych*, [w:] Świątek D.

- (red.), *Rozwój obszarów cennych przyrodniczo*, 57. Zjazd PTG, Oddział Akademicki PTG, Oddział Białostocki PTG, IGiPZ PAN, Warszawa-Białowieża, Dokumentacja Geograficzna, s. 46–54.
- Świątek D., 2009, *Rozwój funkcji pozarolniczych w regionie Płocka w okresie transformacji. Rola infrastruktury technicznej*, maszynopis (praca doktorska).
- Wasilewski A., 2005, *Samorząd gminny jako czynnik poprawy konkurencyjności obszarów wiejskich*, Studia i Monografie, 129, IERiGŻ, Warszawa.
- Wegener M., Korcelli P., Komornicki T., 2005, *Spatial Impacts of the Trans-European Networks for the New EU Member States*, [w:] T. Komornicki, K. Ł. Czapiewski (red.), *New Spatial Relations in New Europe*, Europa XXI, 13, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 27–44.
- Wendt J., 2007, *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Prace Geograficzne, 208, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Węclawowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie, 6, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Węclawowicz G., Degórski M., Komornicki T., Korzeń Janusz, Bański J., Korzeń Juliusz, Soja R., Śleszyński P., Więckowski P., 2006, *Studia nad przestrzennym zagospodarowaniem obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej*, Prace Geograficzne, 207, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Woś A., 2001, *Nowy wymiar uwarunkowań rozwoju polskiego rolnictwa*, Wieś i Rolnictwo, 2, 84–105.
- Zawadzki, W., 1991, *Infrastruktura techniczna obszarów wiejskich w Polsce (zagadnienia wybrane)*, Studia i Monografie, 59, IERiGŻ, Warszawa.

Analysis of diversity and of the development perspective for Polish rural areas until 2015

(Summary)

Social and economic transformations after 1990, which have taken place in Poland, induce reorganization of the spatial structure and regional connections. In terms of the spatial and regional policy, one of key issues with regard to rural areas is the issue on how to support them – either to attempt to stop unfavourable processes in less developed areas and to stimulate the development of these areas or to support these areas which have internal development capabilities and thus to increase their competitiveness.

In official governmental documents on development directions for rural areas, the attention is paid to the identification of optimum measures aimed at sustainability of rural areas and assurance of proper coordination and complementarity of instruments for the rural areas development as part of the Common Agricultural Policy and cohesion policy. The above-mentioned goals guided the team of scientists from the Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences implementing the expertise entitled *Analysis of diversity and of the development perspective for Polish rural areas until 2015 according to the criterium of connections with the largest urban agglomerations and cities as well as of endogenous potential*. It has been acknowledged that the studies on: functional connections between urban centres and their infrastructure, areas of high endogenous developmental potential and areas of competitive agriculture as well as regions characterized by social problems shall facilitate selection of the best solutions with regard to the rural areas development.

The goal of the study was an analysis and evaluation of spatial diversities in rural areas and their functional connections. Further parts of the expertise include: typology of rural areas in terms of functional connections and urban-rural relations, analysis of rural areas in terms of competitive and commercial agriculture, identification of rural areas of significant endogenous

potential, identification of areas with strong concentration of social and demographic problems and synthesis of conducted studies. The summary of each chapter presents conclusions resulting from detailed analyses and referring to the 2015 perspective.

The studies related to rural areas according to a definition by GUS, including cities with the population up to 5 thousand. All regional analyses are based on cartographic studies in various spatial scales using various methods of presentation. Dynamic analyses embraced mainly the period of 10 years (1998–2007) while in static diagnoses, the most recent available statistical data were used.

Below, there is a listing of the most important conclusions from conducted studies. They have been grouped according to four tasks being implemented.

Poland is characterized by a poorly developed transportation, hierarchical and functional connection between administrative and settlement centres and, in general, by their insufficient spatial accessibility. It results not only from the enormous investment backwardness but also from incorrect priorities in the transport policy of the 90s and institutional stagnation in the railway industry. Generally, it results in the low effectiveness of social and economic systems and causes restrictions in transmission of developmental stimuli from the most dynamic centres (growth centres) to suburban areas. At the time being, the suburban zone has limited opportunities to link its development with large urban centres, still occupies more than 50% of the Polish territory and gathers more than 30% of inhabitants.

However, potential possibilities of increasing the impact of large centres on adjacent rural areas exist already at the current level of the transport infrastructure development, although they are not always satisfactory, *inter alia*, due to the lack of utilization of the railway transport infrastructure.

Possibilities of developing functional connections between large centres and rural areas should be supported by the regional and spatial policy. Through improved temporal availability of labour markets in these cities it is possible to replace a part of the migration movement with travels to work (associated with telework in some industries). It gives a possibility of keeping the endogenous potential of a part of rural areas, *inter alia*, through maintenance and even development of many basic services.

The development of functional connections often refers to areas with strongly developed agricultural functions (and sometimes valuable also in terms of the environmental protection) which causes a risk of spatial conflicts. In general, a phenomenon of uncontrolled suburbanization and „urban sprawl” is one of the most essential risks to the spatial order on a national scale. These processes, through scattering of housing performing various functions (residential, service, to a smaller extent – industrial) additionally increase the costs of trans-

port operation and of the social infrastructure, leading to reduction in the effectiveness and competitiveness of settlement systems at all hierarchical levels.

In the perspective of the year 2013/15, planned transport investments shall generally increase possibilities with regard to the impact of large centres and conurbations on rural areas, however, it will refer to certain regions of the country only. Still, there will be vast zones which will remain beyond the stronger impact also after 2015.

The performed analysis allows to formulate transport priorities essential in terms of the development of functional connections between centres and surrounding rural areas. They may be considered in three spatial dimensions (see fig. 2.4.1):

- a) local – improved accessibility within the designated B1 zone (developed urban features with poor accessibility) and increased range of the A2 zone (potential impact) in centres where it is very small (or does not exist at all);
- b) regional – integration of labour markets in neighbouring centres and improved accessibility from areas situated between them to core areas;
- c) national – expansion of the B2 zone with simultaneous reduction in the range of the suburban zone (C) through improved accessibility between suburbs and centres under study,
- d) international – due to removal or border barriers and extension of the impact of centres on both sides of the border, especially Polish-German one (competition between Szczecin and Berlin and between Berlin and Poznań).

The most important road investments, which may contribute to the improvement in internal functional connections are: improvement in mutual accessibility of Wrocław and Poznań, linking Częstochowa and Bielsko-Biała with the Upper Silesian conurbation, investments in central Pomorze, northern Mazowsze and Mazury. In this context, some investments, perceived mainly as international investments, also grow in intranational importance, especially roads leading to the border with Belarus (A2), Ukraine (S12 and S17) and Slovakia (the southern length of S19). The improvement in the infrastructure in the region of the Karpaty and Sudety Mountains is essential.

In case of the railway transport, of key importance is integration of a part of regional transportations into public transportation systems of the largest centres. Conducted studies have indirectly confirmed that the rail infrastructure system itself gives possibilities with regard to increasing the impact of cities on adjacent areas. However, this potential is not used, *inter alia*, due to institutional restrictions (timetables, tariff solutions, safety level, etc.) and the rolling stock condition. In case of certain centres (including, particularly, Warsaw but also the Upper Silesian conurbation, Toruń-Bydgoszcz system and Tri-City system) it seems advisable to build new separated suburban lines. As for invest-

ments on a macroscale for improving the impact of large cities on rural areas, of great importance is the construction of a new Cracow-Nowy Sącz line which may clearly improve accessibility of the Sądeckie region.

In terms of the development of urban and rural functional connections, the car and railway transport systems should not be perceived in the regional and spatial policy as alternative but as complementary. It must mean a priority for the solutions such as *park and ride* not only in the intra-agglomeration systems but also in the zone of „satisfactory accessibility” (individual car transport in combination with fast long-distance railway lines).

Year by year, the Internet becomes more and more important medium in the activity of public and private institutions. The basic problem in rural areas is a limited possibility of broadband access to the Internet. Currently, the development of fast links should be an investment priority. We suggest conduction of studies on: Internet availability in rural areas, needs and postulates of rural areas inhabitants with regard to the use of the Internet and evaluation of official websites of rural communes.

The strategic areas of agricultural production include: the Wielkopolska region specialized in swine rearing and intensive production of industrial plants, the region of Lower Vistula specialized in intensive production of industrial plants and cereals, Grójec and Łowicz region specialized in production of vegetables and fruit and Podlasie region characterized by intensive milk cattle rearing.

The agricultural function in the areas of competitive and commercial agriculture should be treated as a priority. Also, it is necessary to promote and strengthen there the development of agricultural and food processing and other measures improving the condition of the agricultural economy.

Potential areas of competitive and commercial agriculture need meeting a number of requirements. In most cases, the following are required: improvement in the agrarian structure, investments in the agricultural infrastructure and environment, improvement in the demographic structure and educational level of farmers. These changes require the long term perspective.

The potential areas of competitive agriculture may also include the Warmia and Mazury and Pomorze regions with favourable conditions for large-herd animal rearing and the Karpaty region with a possibility of the development of rearing sheep and milk cows for meat as well as regions of the bioenergy development (mainly in the north of the country). Such directions contribute to preservation of landscape attractiveness of rural areas.

In the regions where the agricultural development level is lower, importance of production of energy crops as well as importance of organic and agrotourist farms should increase. Suggested „alternative directions” may affect the

improvement in attractiveness of these areas for the development of rural tourism and recreation.

Also, the areas of commercial agriculture located in suburban zones and specialized in horticultural production should be protected. They are an internal part of the food zone for urban agglomerations.

Human capital is one of basic internal development factors as people are both creators and executors of actions as well as recipients of their effects. Therefore, the high quality of human resources, expressed by the high level of education, creates a key set for the proper development of rural areas.

The highest values of human capital were characteristic of: suburban zones in most regional centres, the area of central Wielkopolska and western Kujawy as well as regions with the diversified functional structure and with agricultural production aimed at commerce.

Although the level of human capital in rural areas is growing gradually, still no essential differences in the currently existing spatial dispersion of this potential should be expected in the nearest few years.

The activity of local communities is currently regarded as one of main factors supporting economic development and contributing to creation of relations and trust between members of these social groups. The highest level of social capital understood as participation in the cultural and social life was characteristic of: the area of southern-eastern Poland and Kaszuby.

Similarly as in case of human capital, also when analyzing social capital, further increase in its level (based on an increase in various forms of the people's activity according to the situation of rural areas) should be expected, however, due to high temporal continuity of social structures, no essential regional transformations should be expected in the nearest years.

The high level of human and social capital is a factor favouring the enlargement of impact zones of large centres (and conurbations). It favours beneficial transformations in the labour market which is of particular importance in the regions not indicated as a place where competitive agriculture is concentrated. In this context, the regions, where the impact zone may be enlarged spatially in a relatively fast manner include, first of all, surroundings of such centres as: Poznań, Wrocław, Bydgoszcz, Olsztyn, Szczecin, Zielona Góra, Warsaw (only the areas to the west of the city), Rzeszów and Bielsko-Biała.

As a result of the long-time and constant migration from suburban areas, the population structure by sex and age has been distorted. The migrants were predominantly people of younger productive age and women. It has led to reduction in the feminization index, particularly in case of matrimonial age, and to the aging of the society.

In the recent years, the sex structure in rural areas has been improving gradually, however, it relates to suburban areas to a lesser extent.

In terms of the economic activity, the situation of the rural population has significantly improved. The number of business entities in rural areas is growing dynamically which speaks for the multifunctional development of these areas.

The unemployment rate in rural areas has declined. However, the spatial structure of this phenomenon has remained unchanged. Still, the unemployment rate is highest in the regions where state-owned farms played an important role and in the vicinity of centres characterized by the obsolete industrial structure. It may be assumed that they are the regions with a permanent unemployment problem.

Stimulation of the multifunctional development of rural areas, in particular those located in suburbs is the most effective method of stopping depopulation and maintaining the sustainable population structure.

Definitely, the largest concentration of depressed rural areas is in north-eastern Poland and along the eastern border of the country, where most rural communes were classified as depressed or transitional areas. Attempts to prevent unfavourable demographic, economic and social phenomena should focus mainly on this area. These areas should be a subject of detailed studies leading to elaboration of optimum scenarios of the economic and social development. So far, they have been identified as depressed areas but no proper development strategies have been elaborated for them.

Individual communes being in an extremely unfavourable situation have also been identified in interregional suburbs of central Poland. Definitely, the best situation in this regard is in rural areas of southern and western Poland, where in the territory of 7 regions only 2 units have been classified as depressed areas.

Of great importance to the improvement in unfavourable demographic and social phenomena is accessibility, which, in some cases, stops a necessity of the permanent migration from rural areas and stimulates small investments. In connection with that, it is necessary to pay particular attention to the improvement in accessibility to suburban areas from regional centres. Transport priorities at the regional level should relate to these areas where a large centre (or conurbation) is situated in the vicinity of demographic or social depressed areas. We have such a situation in the area of Kielce, Radom, Częstochowa and Białystok.

Celem opracowania jest analiza i ocena zróżnicowań przestrzennych obszarów wiejskich i ich powiązań funkcjonalnych. W kolejnych częściach pracy wykonano: typologię obszarów wiejskich pod względem rzeczywistych i potencjalnych powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś, analizę obszarów wiejskich pod kątem konkurencyjnego i towarowego rolnictwa, identyfikację obszarów wiejskich o znaczącym potencjale endogenicznym, identyfikację obszarów o silnej koncentracji problemów społecznych i demograficznych oraz syntezę wykonanych badań. W podsumowaniu każdego rozdziału zaprezentowano wnioski wynikające z analizszczegółowych odnoszące się do perspektywy 2015.

Wykaz 10 ostatnich tomów Studiów Obszarów Wiejskich:

- tom 6 Jerzy Bański (red.) 2004
Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy
- tom 7 Konrad Czapiewski, Roman Kulikowski (red.) 2005
Dorobek naukowy geografii rolnictwa w Polsce
- tom 8 Benicjusz Głębocki, Urszula Kaczmarek (red.) 2005
Obszary sukcesu na polskiej wsi
- tom 9 Jerzy Bański, 2005
Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi
- tom 10 Monika Wesółowska, 2006
Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego
- tom 11 Eugeniusz Rydz (red.) 2006
Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich
- tom 12 Stanisław Grykień i Władysław Hasiński (red.) 2007
Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich
- Tom 13 Wiesława Gierańczyk i Mieczysław Kluba (red.) 2008
Problemy i metody oceny kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce
- tom 14 Jerzy Bański, 2008
Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego
- tom 15 Jerzy Bański and Maria Bednarek, 2008
Contemporary changes of agriculture in East-Central Europe

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich
Europa inwestująca w obszary wiejskie

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej
Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013

Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

ISSN 1642-4689
ISBN 978-83-62089-00-0

Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku

Studia Obszarów Wiejskich - tom 16